
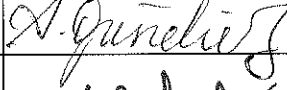

ONAY

Hanifi ÖZALP tarafından hazırlanan İBNÜ'L-ADİM'İN "BUGYETU'T-TALEB Fİ TARİHİ HALEB" ADLI KİTABININ İLK CİLDİNDEN ANTAKYA TARİHİ İLE İLGİLİ SAYFALARIN TAHKİKLİ ÇEVİRİSİ adlı bu çalışma Jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği ile TARİH ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

28/10/2013

JÜRİ ÜYELERİ	İMZA
Prof. Dr. İlhan ERDEM (Başkan-Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü)	
Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Üye)	
Yrd. Doç. Dr. Gürhan BAHADIR (Danışman-Üye)	

Hanifi ÖZALP tarafından hazırlanan İbnü'l-Adim'in "Bugyetu't-Taleb Fi Tarihi Haleb" Adlı Kitabının İlk Cildinden Antakya Tarihi İle İlgili Sayfaların Tahkikli Çevirisi adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan Jüri üyelerince kabul edildiğini onaylarım

**T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**İBNÜ'L-ADİM'İN (BUGYETU'T-TALEB Fİ TARİHİ HALEB) ADLI KİTABININ
İLK CİLDİNDEN ANTAKYA TARİHİ İLE İLGİLİ SAYFALARIN TAHKİKLI
ÇEVİRİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Hanifi ÖZALP**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Gürhan BAHADIR**

Hatay-2013

ÖNSÖZ

Antakya, özellikle Orta çağ döneminde Doğu ve Batı medeniyetine önemli katkılar sağlamış olduğundan 13. yüzyılda İbnu'l-Adim'in yazmış olduğu 10 ciltlik Halep tarihi kitabının içinde bulunan Antakya ile ilgili sayfaların tahkikli çevirisini tez konusu olarak seçtik. Antakya dünya tarihinde önemli bir konumda bulunan (İskenderiye, Kudüs, Roma, Bağdat, Şam vb.) şehirlerden biridir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapan bu şehir özellikle XII. ve XIII.yy.'lara kadar İslam yönetiminin ve Haçlı idaresinin önemli merkezlerindendi. Seçmiş olduğumuz dönem itibarıyla Ortaçağ dönemine ait temel kaynaklardan biri olan İbnu'l-Adim'in yazdığı *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb* kitabı değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Kitabın birinci cildinde Antakya tarihi ile ilgili geçen bilgileri Bizans ve İslam tarihi kaynaklarındaki bilgilerle karşılaştırarak vermeye çalıştık.

Antakya "Hristiyanlığın" şekillenmesinde ve daha sonra da Hristiyanlık inancının yayılmasına öncülük eden şehir idi. Halen bu şehir, Hristiyanlar için Haç merkezi olma özelliğini devam ettirmektedir. Ayrıca, Hristiyanlığın ilk merkezlerinden biri olan Antakya'nın 636 yılında İslam hâkimiyetine girmesi ile Antakya tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu nedenle de önemli bir merkezdir.

XIII.yy.'da Haleb'de yaşamış İbnu'l-Adim, medrese hocalığı, vaizlik, kadılık ve vezirlik makamlarında bulunmuştur. Yazmış olduğu eserler onu diğer devlet adamlarından ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. Bir anlamda onu ölümsüzleştirmiştir. Eserinde ortaya koyduğu bilgiler tenkitçi bir tarzda yazıldığından gerçeği yalın bir şekilde öğrenmemize olanak sağlamıştır. Döneminin birçok kaynağından alıntılar yaparak isnat metodunu kullanması eserinin değerini arttırmıştır.

Kaynak kitapta geçen bilgilerin güvenilirliği ayrıca müellifinin o dönemde bir devlet adamı olması yönünden de isabetlidir. İbnu'l-Adim, yazdığı *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb* kitabı İslamın ilk döneminden 13.yüzyıla kadar Haleb ve bölgesi hakkında bilgileri ihtiva etmektedir. İbnu'l-Adim, bu kitabını 13. yüzyıla kadar ulaşan kitaplardaki bilgileri derleyerek yazmıştır.

Bu kitapların bir kısmı günümüze ulaşmadığından İbnu'l-Adim kitabında yazdığı Ortaçağ Antakya'sı ile ilgili bilgiler günümüz açısından orijinal bilgilerdir. Bu sebeple bu çalışmayı yaparak Türk bilim âlemine katkı yaptığımı düşünüyorum. Çalışmamızı en güzel şekilde yansıtmak, uğraş isteyen bir çabaydı. Önce Arapça metinlerin Türkçeye çevrilmesi zor bir süreçti. Çünkü isimler, yer adları vb. konular günümüze çoğunlukla yabancı kavramlardı. Ardından diğer kaynaklarda geçen bilgilerle karşılaştırma yaparak tahkikli bir tercüme ile Ortaçağ dönemindeki Antakya'yı genel olarak şekillendirmek zor idi.

Bu çalışmada konunun seçiminde, kaynak eserlerin tespiti ve temininde, İngilizce yazılmış bilgilerin tercümesinde emeği geçen ve bu tezin oluşumunda çok büyük katkıları olan danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Gürhan BAHADIR'a minnetle şükranlarımı sunarım. Yüksek lisans eğitimi almamda yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Selim KAYA hocama Doç.Dr. Ahmet GÜNDÜZ hocama ve MKÜ Tarih Bölümü'ndeki diğer hocalarıma da yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca Arapça metinlerin Türkçeye çevrilmesinde büyük çaba sarf eden Rasim TAHİROĞLU ve Yaser ŞAVAŞ'a da teşekkür ederim.

Hatay , 2013

Hanifi ÖZALP

**İBNÜ'L-ADİM'İN (BUGYETU'T-TALEB Fİ TARİHİ HALEB) ADLI
KİTABININ İLK CİLDİNDEN ANTAKYA TARİHİ İLE İLGİLİ
SAYFALARIN TAHKİKİLİ ÇEVİRİSİ**

Hanifi ÖZALP

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013

Danışman : Yrd.Doç.Dr.Gürhan BAHADIR

ÖZET

Antakya, tarihte önemli bir medeniyet merkezidir ve günümüzdeki medeniyetin oluşmasına katkı sağlamıştır. Kurulduğu zamanlardan bu yana birçok milletin uğrak yeri olan bu kent tarihi değerini korumuştur. Bu durum araştırılmaya değer bir konudur. Antakya Hristiyanlığın gelişimine ve şekillenmesine tanıklık etmiş ve İslam döneminde Anadolu'nun kültürel yapısının değişimine öncülük etmiştir.

Antakya'nın XIII.yy'daki yaşantısını ve durumunu incelemek üzere dönemin ve bölgenin önemli kişilerinden İbnü'l-Adim'in yazdığı *Bugyetu't- Taleb Fi Tarihi Haleb* kitabını referans alarak tezimizi oluşturmaya çalıştık.O dönemin bilgilerini içeren başka eserleri de dipnotlarımızda vererek, *Bugyetu't- Taleb Fi Tarihi Haleb* kitabında geçen bilgilerin doğru bilgiler olduğunu teyit etmeye çalıştık. Yazarın 13. yüzyılda yaşamış olması ve bu şehirde devlet adamı olarak görev yapması, tarih biliminde eserin değerini arttırmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

İbnü'l-Adim, Antakya, Bugyetu't- Taleb Fi Tarihi Haleb, Halep

ABSTRACT

Antioch was an important city as a center of civilizations in history and it contributed to formation of the current civilization. This city has been a stamping ground for many folks since it founded and it has preserved its historical value. This fact is worth to research. Antioch witnessed the progress and formation of Christianity and also led the cultural change of Anatolia during Islam period.

We tried to create our thesis to study life in Antioch and the position of the city in the XVIII century by taking the book “*Bugyetu’t- Taleb Fi Tarihi Haleb*” as reference which was written by İbnü’l-Adim who was an important person for that period and for the region. We footnoted other writings that contain information about that period. By this way, we tried to confirm information written in “*Bugyetu’t- Taleb Fi Tarihi Haleb*” was correct. Writer lived in the 13th century and served as statesman in the city. These facts increase the value of the book for the science of history

KEYWORDS

İbnü’l-Adim, Antioch, Bugyetu’t- Taleb Fi Tarihi Haleb, Aleppo

İÇİNDEKİLER**Sayfa**

ÖNSÖZ	I
ÖZET VE ANAHTAR KELİMELEER.....	II
ABSTRACT AND KEYWORDS	IV
KISALTMALAR	V

GİRİŞ

İBNÜ'L-ADİM'İN HAYATI DÖNEMİNDE HALEP TARİHİ.....	1
---	---

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ADİM'İN HAYATI VE ESERLERİ	5
---	---

İKİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ADİM'İN (BUGYETU'T-TALEB Fİ TARİHİ HALEB) ADLI KİTABININ İLK CİLDİNDEN ANTAKYA TARİHİ İLE İLGİLİ SAYFALARIN TAHKİKLİ ÇEVİRİSİ.....	12
DEĞERLENDİRME	64
KAYNAKÇA.....	67
EKLER	70

KISALTMALAR

- Bkz . : Bakınız
- c. : Cilt
- Çev. : Çeviren
- DİA. : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
- H. : Hicri
- İA. :İslâm Ansiklopedisi MEB
- M. : Miladi
- neş. : Neşriyat
- s. : Sayfa
- S. : Sayı
- terc : tercüme
- TTK : Türk Tarih Kurumu
- yay. : Yayını , yayınları
- Univ. : Üniversitesi
- vb. : ve benzeri
- / ... / : İki yan çizgi arasındaki sayılar,tezin konusu olan metnin sayfa numaralarıdır

GİRİŞ

İBNÜ'L-ADİM'İN HAYATI DÖNEMİNDE HALEP TARİHİ

Orta çağ tarihi döneminde dünya tarihine yön vermiş olan bazı şehirler bulunmaktadır.Bu şehirlerden bazıları , Roma , İskenderiyye , Kudüs , Antakya , İstanbul , Bağdat , Şam ve Halep olarak sıralayabiliriz.Tezimizin konusu 13.yüzyılda İbnu'l-Adim'in yazdığı 10 ciltlik *Halep tarihi* adlı kitabının birinci cildinden Antakya ile ilgili sayfaların mukayeseli çevirisidir.Bu açıdan 13.yüzyılda İbnu'l-Adim,Halep'te yaşadığı dönemde yazılmış kitaplardan da yararlanarak Şam bölgesinde önemli bir medeniyet merkezi olan Halep şehrinin tarihini yazmıştır.Tabi ki Halep tarihini yazarken bu şehrin 60 km.yakınında bulunan Antakya'dan da kitabında detaylı bir şekilde bahsetmiştir.Bu dönemde Antakya Haçlıların hakimiyetinde iken Haleb şehri İslam dünyasının,bu coğrafyadaki yönetim merkezlerinden biri idi.Bu bölgeye yakın ve aynı zamanda etkileşim halinde bulunan yerlerden Mısır , Arapların fethi ile Bizans'tan ayrılan bir parçadır. Buranın değeri sayılan bilim, Mısır'dan uzaklaşırken Antakya ve Harran benzer değeri özelliklerini yani bilimi devam ettirmişlerdir.Etrafa da yayılmasına olanak sağlayarak Bağdat'a ulaştırmışlardır (C.Brockelman, 1964 : 115) . 13.yüzyıl başlarında , önemli bu şehirlerde ve hemen yanıbaşındaki Anadolu'da hakimiyet kuran ve zaman zaman çarpışan büyük güçler arasında Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları , Eyyübî Sultanları , Harzemşahlar , Haçlılar ve doğudan gelen büyük güç Moğollar vardı. İbnü'l-Adim'in yaşadığı bu dönemde Halep ve Antakya şehirleri bu güçlerin mücadelesinden etkilenmişti.

Selahaddin Eyyûbi , Fatîmi Devleti'nin (M.1163) yılında Kudüs Latin Krallığı'nın saldırılarından dolayı Büyük Selçuklu Devleti Musul atabeği Nureddin Mahmud b. Zengi'den yardım istemesi üzerine Nureddin Mahmud b. Zengi tarafından Mısır'a ordu komutanı olarak gönderildi (Kavşut:9) . Selahaddin Eyyûbi (M.1164) yılında Mısır'dan Şam bölgesine geri döndü. Şam bölgesinde esas hakimiyeti (M.1169) Nureddin Mahmud b. Zengi tarafından Suriye Devletleri kumandanı olarak tanınması ile başladığı kabul edilir (Sobernheim,İA.104). Selahaddin Eyyübi Şam bölgesinde nüfuzunu arttırdığı yıllarda Mısır ve etrafında da

hakimiyetini tesis etmeye çalıştığı görülür. Mısır , Haçlıların kolay ulaşabildiği ve batıdan İslam memleketlerini sıkıştırabilecek bir coğrafyada bulunduğu gerçeği Selahaddin Eyyübî'yi buraları almaya mecbur bırakan bir sebepti . Bu dönemde Selahaddin Eyyübî Kızıldeniz etrafında, Aden ve San'a da nüfuzunu sağlama almaya çalışmıştır. Bu nedenle kardeşi Turanşah'ı güney bölgelere gönderip fetihler gerçekleştirmesini irad etmiştir.Turanşah ve neslinden gelenler (M.1228) yılına kadar bu bölgeleri , Mısır akrabalarının tâbiileri sıfatıyla idare etmişlerdir. (C.Brockelman:212)

Selahaddin Eyyübî , ölmeden önce bizzat kendisi varislerine ülkeyi taksim etmişti. Selahaddin Eyyübî (M.1193) öldüğünde İbnü'l-Adim henüz küçük bir çocuktur.

Moğol hükümdarı Cengiz Han (M.1227) yılında öldü. Aynı yıl Selahaddin Eyyübî'nin kardeşi Şam ve Kudüs emiri el-Melik ül-Adil de öldü (Abû'l-Farac :523) . Bu iki hükümdarın ölümü sonrasında Cengiz Han ülkesi oğulları arasında paylaşılırken , Şam Bölgesi de yine hakimiyet mücadelesi alanı oldu.

Moğoların büyük bir savaş gücü olması özellikle 13.yy'daki batıya doğru ilerlemeleri sonucunda Harzemşahlar , Büyük Selçuklular , Abbasi Halifeliği gibi büyük yönetimler birer birer çökeceklerdir.Harzemşahlar ,Cengiz Han'la yaptıkları uzun süreli savaşlardan dolayı çok yıpranacaktır . Abbasi Halifesi Muntansır (M.1242) ölmüş ve yerine Musta'sım (M.1242-1258) geçmişti.Halife Musta'sım M.1258 Bağdat işgalinde , Cengizhan'ın torunlarından Hülagû tarafından yenilince esir düştü ve 10 gün içinde de öldürüldü. Böylece İslam tarihinde ilk kez Cuma namazlarında hutbede adı okunacak bir halifeden yoksun kalındı (Aktan:616). Ayrıca Bağdat'ın işgali beş asır varlığını sürdüren Abbasi Halifeliği'nin sonu oldu.

Antakya'da tarihten gelen bir öneme sahip şehirdir. Hristiyanlığı yaymaya çalışan Havariler , Roma İmparatorluğunun dört büyük şehrini ziyaret ettikleri bilinir. Bu şehirler , Kudüs, İskenderiye, Roma, Antakya'dır. Bu şehirlerde ilk kiliseler kuruldu.Daha sonraki yıllarda bu dört şehir Patriklik merkezi ilan edilmiştir. Bundan sonrada Antakya ,Roma–Bizans imparatorluğunun dini,idari ve askeri yönetim merkezi olarak Suriye bölgesinde etkili bir şehir olmuştur (Bahadır,2010: 267).Şam bölgesinin önemli şehirlerinden Haleb (M.635) yılında fethi

gerçekleşmiştir. Haleb halkı İslam ordusunun gelmesi ile barış İsteğinde bulunmuş, bu teklif Müslüman Arapların olumlu karşılması ile İyad b.Ganem'in yaptığı anlaşma ile şehir teslim alınmıştır . Buradan sonra ise İslam ordusu Antakya'ya yönelmiştir. Haleb tarihi ile ilgili bilgiler vermemizin sebebi , İbnü'l-Adim'in incelediğimiz Haleb Tarihi ile ilgili eserinde Antakya tarihi hakkında bilgiler vermesidir. Antakya şehri , İslam ordusu Antakya önlerine geldiğinde şiddetli bir direniş göstermeden antlaşma ile M.636 teslim alınmıştır. Antakya İslam hakimiyetine girdiği dönemden sonra da (M.636-1100) önemini devam ettiren bir merkez olmuştur . Kudüs şehri ise bir yıl sonra M.637'de Kudüs Patriği ile yapılan antlaşma ile fethedilen şehirdir (Bahadır : 74) . Haçlıların Anadolu'yu işgali sonrasında Antakya şehri de Haçlıların eline geçecektir. Antakya Haçlı egemenliğine 3 Haziran 1098 tarihinde girecektir. Her ne kadar o günlerde Antakya Emiri Yağısıyan bu işgale dayanmaya çalışmışsa da, bir ihanetin neticesinde şehir Haçlıların eline geçti (Sahillioğlu : 231-232) .

Haçlı Seferleri sonrasında Antakya'da, Antakya Haçlı Prenslığı kuruldu . Şam bölgesinin bu önemli merkezinin başka bir dinin inananları tarafından ele geçirilip yönetilmesi de savaşların sürekli hale gelmesine ayrıca etki etti . Ancak farklı dinlerin çatışması halinde görülen bu savaşlarda bazen bu anlayışın dışına da çıkılmıştır. Örneğin, 1204 yılında Haleb Eyyübi Sultanı Melik üz-Zahir'in, Antakya Haçlı krallığına (Bohemund) yardım etmesi (Runciman : 120) şartların meydana getirdiği bir destek olsa gerek.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ADİM'İN HAYATI VE ESERLERİ

İbnü'l-Adim'in (Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb) adlı kitabının ilk cildinden Antakya tarihi ile ilgili sayfaların tahkikli çevirisi konusuna başlarken müellif hakkında ve diğer eserleri hakkında bilgi vermek gerekir ki Ortaçağ İslam coğrafyası hakkında bilgilere ulaşabilelim.

İbnü'l-Adim,5 Aralık 1192 tarihinde Haleb'te doğmuştur. Ölümü; ise 21 Nisan 1262 olarak bilinmektedir Hicri 7.yy'ın ilk yarısında Haleb'te yaşamıştır. Esas adının Kemâlüddin Ebu'l-Kasım Ömer b.Ahmed'dir. (Sevim: Bugyetu't-Taleb Fi Tarihi Haleb Selçuklularla ilgili Hal Tercümelere s.1) İslam Ansiklopedisine göre ise hicri 588 yılı ile 660 yılları arasında yaşayan Âlim, aynı zamanda şair ve devlet adamı olarak görev yapmıştır. İbnü'l- Adim'in künyesi, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b.Ahmed b.Hibetillâh b.Muhammed el-Ukaylî el-Halebî'dir (Sevim , DİA:478). Soyu hakkında tarihçilerin ortak görüşü olarak, Hz.Ali'nin dostlarından İbn-i Ebî Cerade'ye kadar gittiği söylenebilir (Dehhan : 14)

İbnü'l-Adim ismini bir lâkap olarak kullanan müellifin bu lâkabının,dedesinin dedesi olan Ebu'l –Fazl Hibetullah'ın pek çok servet ve zenginliğine rağmen şiirlerinde hep yokluktan bahsetmesi ve şikayette bulunması üzerine (Adîm= **kulkoy**=مكوي) kelimesi ile lâkaplanmıştır (Sevim : 1) .Bu görüşün haricinde bu lakabın nereden geldiği hakkında bilgi bulunmadığı da kaynaklarda belirtilmektedir.İbnü'l-Adim,çocukluk dönemini Haleb'te geçirmiş ve babası ile birlikte H. 608 yılından 616 yılına kadar Kudüs, Dımaşk, Irak ve Hicaz'a gitmiştir (Şeşen:146)

Babası,Musul ve Suriye Atabeği Nuruddin Mahmud (1118-1174) zamanında Haleb kadısı olan,oğlu el-Melikü's-Sâlih İsmâil (1162-1181) devrinde de hazine yönetimine de atanan Ebu'l Hasen Ahmed b.Hibetullah'tır¹. İbnü'l-Adim dört nesilden bu yana kadılık yapan hanefî fikhının kadısı olan bir babanın oğlu durumundadır (Brockelmann , İA : 569-570) Eğitimine ilk olarak ailede başlamış ve

¹ Sevim, s.1'de Atabeğ Nuruddin Mahmut olarak yazılan isim günümüz söyleyişinden (Nureddin Mahmut) farklı olarak yazılması,Arapça aslına uygun olan şeklinin tercih edilmesinden olmalıdır.

daha sonra Dımaşk, Bağdat ve Hicaz'da çeşitli medrese ve hocalardan ders görmüştür. Döneminin önemli derslerini almış Kur'an, hadis, fıkıh, tarih ve edebiyat alanlarında başarı sağlamıştır. İbnü'l-Adim iki kez evlenmiştir. Ancak ilk eşinden ayrıldıktan sonra Haleb'in o dönem zengin ve tanınmış Şâfiî mezhebi şeyhi Behâüddin Ebu'l-Kasım Abdulmecid b.el-Hasen'in kızı ile evlenmiştir. Bu evlilikten üç oğlu ve bir kızı dünyaya gelmiştir². Babasının çocuk yaşından itibaren eğitimine verdiği önem ve kendi azmi, çalışmaları ile devrinin ileri gelen âlimleri arasına katılmasına zemin hazırlayacaktır. Haleb'in ünlü medresesi Şâdbaht medresesinde (Medreset'ül-Şâdbahtiyye) yirmi sekiz yaşlarında iken müderrislik görevine atanmıştır. Şâdbaht medresesinde ki başarısından dolayı Hallâviyye medresesinde de ders vermesi sağlanmıştır. Geçmiş dönemde başarı sağlayan insanlarda çok yönlü bir çalışma olduğu yönünde savunulacak bir görüş varsa buna müellifimiz iyi bir örnek olabilir. Medreselerde ders verdiği zamanlar haricinde Haleb'in ünlü camilerinde vaazlar da vermiştir. Böylelikle halk arasında saygınlığı artmıştır.

Devrin Haleb Eyyübî hükümdarı Gıyasüddin el-Melik'ül-Aziz Muhammed (1216-1236) zamanında Haleb ve civarının kadılığına atanmıştır. Böylelikle dört nesildir ailesinde devam eden bu iş,kendisinin de atanması ile bir anlamda aile geleneği gibi olmuştur³.İbnü'l-Adim'in bunların haricinde ileriki yıllarda elçilik görevi yaptığını da yine kendi eseri olan Zübdetü'l Haleb adlı eserinden anlıyoruz. Bir defasında Haleb hükümdarı el-Melikü'l-Aziz'e verilmek üzere kendisine tevdi edilen mektubu, Atabeğ Şihâbuddin Tuğrul'a teslim ettiğinden bahsetmiştir. Yine bir defasında da el-Melikü'l-Aziz'in hastalığının artması üzerine, Haleb tahtına oğlu el-Melikü'n-Nâsır Yûsuf'un geçmesi hususunda muvafakatı “olur” almak için Gaziantep'e görüşmeye gittiğinden (M.1236) bahsetmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın ölümü (1237) üzerine II.Gıyasüddin Keyhüsrev'e (1237-1246) el-Melikü'n-Nâsır Yûsuf'un başsağlığını iletmeyle gittiğinden de bahsedilir.

Dönemin şartları ve yaşanan alanların yakınlığı dolayısıyla bu eser Anadolu Selçuklu tarihine de ışık tutmaktadır. Zaten Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin

2 Sevim, s.2'de çocuklarının ismi (Ahmed,Abdurrahman üçüncü oğlun adı bilinmiyor! Ve kızı Şuhde isminde olduğunu yazmıştır.)

3 Sevim, s.3'de bu medresenin kuruluşu ile ilgili Nuruddin Mahmud'un Haleb kalesi kumandanı Cemâlüddin Şâdbaht el-Hâdimî tarafından yaptırıldığı yine İbnü'l Adim'in eseri olan **Zübdetü'l Haleb** adlı eserinde var olduğu bildirilmiştir.

Keyhüsrev ile Haleb hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır Yûsuf'un dostluk kurmak için ve akraba olmak için kızkardeşlerini birbirine verme fikri iki taraf açısından da olumlu bulunması sonrasında İbnü'l-Adim nikahlarda görev almıştır. Hanefî fihhına göre nikahları kıymıştır (Sevim:4-5).

Bu evlilikler hakkında , Alaaddin Keykubad'ın kızı II. Gıyaseddin'in kızkardeşi Melike Hatun , Haleb Hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır'ın eşi olması için istenilmiş. İbnü'l-Adim Haleb Hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır'ın vekili olarak Kayseri'ye gitmiş ve yanında birçok hediyeler götürdüğünü yine kendisi yazmıştır (Yürekli:7). Bu evlilik tarihi M.1237'dir.böylece Haleb Eyyübî hükümdarı II.Gıyaseddin'e tâbi olmuştur (Sevim-Yücel:122) . Aslında evlilik yolu ile hem akrabalık kurma hem de dostane ilişkiler geliştirme o dönem için bir yöntem sayılır.Yukarıda zikrettiğimiz evliliğin dışında Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın evliliği de bu dostluğa örnek verilebileceği gibi Haleb Hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır'ın,oğlu el-Melikü'z-Zahir'e , el-Melik ül-Adil'in kızı ile evlendirmesi de (İbnü'l-Adim, Zübdet'ül Haleb min Tarihî Haleb:572)

İbnü'l-Adim Bağdat elçiliğine görevlendirildiğinde yaşı ilerlemiş ve yılların tecrübesi ile saygınlığı daha da artmıştır.Kendisine birçok devlet adamı tarafından hürmet edilir hale gelmiştir.Bağdat'ta kaldığı üç yıl sonrasında 1259 yılında çok önemli bir siyasi gelişme olan Moğolların,batıya doğru yıkım ve ilerlemeleri bölge ülkelerini ciddi tehdit altına alacaktır.Mısır Memlûklü hükümdarı el-Melik'ül-Muzaffer Seyfüddin Kutuz'a elçi olarak gitmiştir. el-Melik'ül-Muzaffer Seyfüddin Kutuz bu elçiyi hoş karşılamış ve Suriye,Bağdad ve tüm İslam alemi üzerine gelen bu Moğol tehlikesine karşı el-Melikü'n-Nasr'ın yardım isteğini kabul etmiştir.Moğol orduları başkumandanı olan Hülâgû'ya,Moğol saldırısını başlatmaması için ilk zamanlar hediyeler gönderen el-Melikü'n-Nasr daha sonra Mısır Memlûklü devletinden yardım geleceğinden emin olmasından sonra tavrını değiştirdiğini öğreniyoruz.Bu yüzden Hülâgû Haleb üzerine yürümüş ve 1260 tarihinde şehri yağmalatıp yaktırıştır. Müellifimiz ise bu felaketten hemen sonra el-Melikü'n-Nasr ile birlikte önce Dımaşk'a(Şam) daha sonra da Mısır'a gitmiştir.Ancak Moğol başkumandanı Hülâgû İbnü'l-Adim hakkında öğrendiklerinden sonra ona çok büyük görevler teklif etmiş.Yalnız müellifimiz bu teklifleri kabul etmemiştir.Aynı yıl

içerisinde Moğollar,Ayncâlut'ta Mısır-Memlûklü hükümdarı Seyfüddin Kutuz tarafından yenilince Suriye'den geriye doğru çekilmişlerdir.Müellifimizde tekrar Haleb Şehrine dönmüştür.Ancak bu yıkım ve insan katli karşısında hüzünden dolayı burada yaşamayacağına karar verip Kahire'ye dönmüştür (Sevim,Bugyetü't-Taleb Fi Tarihi Haleb Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri:8-9).

Bundan sonrası ile ilgili kaynaklarda bilgi olmadığı bildirilmiştir.Kahire'ye dönüşünden sonra fazla yaşamayan İbnü'l-Adim hicri 660-miladi 1262 yılında vefat ettiği yazılıdır.Mezarı Mısır'da bulunan Mukattam dağı eteklerindeki Karâfe Mezarlığına gömülüdür (Sevim,DİA:478).

Ortaçağ Müslüman coğrafyasında çok değerli bir devlet adamı insanlara hizmet ederken,ilim öğrenmekle başladığı hayatının erken yaşlarındaki yolculuğu,daha sonra ilim öğretene olarak devam etmiş.Başarısı ve çabaları,sonrasında kendi saygınlığını arttırırken o durumunu azmini korumuştur.Şimdiye kadar hayatı hakkında kısaca yazdıklarımızdan görünen,Haleb kuşatması sırasında düşman olan Moğol Başkumandanı Hülâgû'nün kendisine önemli görevler teklif etmesi ne kadar başarılı bir devlet adamı olduğunu ispatlar bir durumdur.

İbnü'l-Adim'in değeri hakkında bir başka gerçek ise, Türk İslam dünyasında çok bilinen 13.yy şair ve alimlerinden Mevlana Celaleddin Rumi'nin yetişmesindeki katkısıdır. Mevlana Celaleddin Rumi'nin ailesi Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat tarafından Konya'ya davet edildiği bilinir (Turan:393).Anadolu İslam Medeniyetinin oluşmasında ki çalışmaları ve etkisi halen devam eden büyük mütefekkir Mevlana Celaleddin Rumi , M.1233 yılında Haleb'in ünlü medresesi Hallaviyye Medresesi'nde dönemin ünlü alimlerinden olan İbnü'l-Adim'den ders almıştır ⁴(Cebecioğlu:9).

İbnü'l-Adim, Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb adlı eserini meydana getirirken İbn-i Asâkir'in eserlerini örnek alarak oluşturmuş,eserini alfabetik sıraya göre düzenlemiş ve konu olarak Haleb şehrinin o dönem meşhur şahıslarının hâl tercümelerinden (Biyografilerinden) meydana getirmiştir.Eserinin 10 cilt olduğu

⁴ Ayrıca Bkz. Adnan Karaismailoğlu , **Mesnevi** , Yeni Şafak Gazete Yay.(Akcağ A.Ş), c.1 , Ankara,2004,s.23

(bazı kaynaklarda ise 40 cilt olduğu) bildirilmiştir.Yalnız bu eserin tamamının günümüzde elimizde olmadığı ve elde bulunanların ise farklı ülkelerin değişik kütüphanelerinde (Paris,Londra,İstanbul kütüphanelerinde)çeşitli nüshalar halinde var olduğu bildirilmiştir (Brockelmann, İA:569-570).Bilinen on cildin Topkapı sarayı, Süleymaniye ve Millet kitaplıklarında bulunduğu da bilinmektedir (Sevim:XI).Biz de tezimizi yazarken *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*'in Şam'da basılmış olan Süheyl Zekkar'ın düzenlediği 10 ciltlik eseri kullandık.

Çalışmamızın konusu olan eserin (**Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb**) adının anlamı **Haleb tarihi peşinde** veya **Haleb tarihinin Peşinde olmak** gibi anlamları vardır. Dönemin önemli eserlerinden alıntılar yapması ve bilgileri karşılaştırarak doğruya ulaşmaya çalışması müellifin,eserini yazarken gerçek bilgiyi nakletmeye çalıştığını düşündürmektedir.Devlet adamı olması da ayrı bir yönü ile işin ciddiyetini arttırmış olmalıdır.Bunlar eseri ayrıcalıklı kılan sebeplerdendir.⁵ Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb'de , adı geçen bazı kitap isimleri günümüzde bulunmamaktadır.Bu eserler belki Moğol baskınlarında imha edildi belki de fazla nüshası olmadığından zaman içerisinde kayboldu vs.Bizim için önemli olan,o zamanlarda başka yazar ve eserlerin de var olduğunu öğrenmektir.İbnü'l-Adim içinde,eserlerinin bazıları günümüze kadar ulaşan da var,adını bildiğimiz ama kendine ulaşamadığımız eserleri de vardır.

---

⁵ İbnü'l-Adim'in tarihçiliği hakkında Dr.Sami ed Dehhan **İbnü'l-Adim'in Hayatı ve Eserleri** adlı Arapça eserinin ilk sayfasında şöyle ifade kullanmıştır. “Onun Şam tarihi ile ilgili yaptığı çalışmada öncelikle konuya ilişkin bütün kaynakları toplamış ve ondan sonra eserini kaleme almıştır.”O dönem ile ilgili Şam bölgesinin tarihini bu şekilde anlatan birinin ve eserin bulunmadığı açıklanmıştır.Ancak birçok kaynaktan alıntılar yaptığı için aynı olay tekrar tekrar anlatılmıştır.

ESERLERİ

1.Kitabü'd-derârî fî Zikri'z-zerârî

Bu eseri,baba-çocuk ilişkileri hakkındadır. El-Melikü'z-Zâhir Gâzi'ye oğlunun doğum günün-de sunmuştur. Eser 13 bölümden oluşmuştur. Eserin müellif nüshası (Nuruosmaniye Kitaplığında,Nr.3790) bulunmaktadır (Sevim:10).

2.Kitabü Dav'i-sabah fi'l-hass alâ's-semâh

Bu eser İbnü'l-Adim'in günümüze ulaşmayan eseridir.Dımaşk hâkimi el-Melikü'l-Eşref Muzafferüddin Musa için kaleme alındığını biliyoruz (Sevim:10).

3. Kitabü'l-müstefâde fî Zikri Benî Ebî Cerâde

Bu eser müellifin mensup olduğu ailenin Ebû Cerâde-Oğulları ailesinin tarihini anlatan bir çalışma olduğunu Yakut el-Hamavînin,bu kitaptan alıntılar yapması ile anlamaktayız (Sevim:10-11).

4.Kitabun fi'l-hatt ve ulûmihi ve vasfı âdâbihi ve aklâmihi ve turûsihi

Bu eserini, yazı sanatı hakkında kaleme aldığını Yakut bildirmiştir. Ancak eser günümüzde elimizde bulunmamaktadır⁶.

5. Kitabü'l-insaf ve't-taharrî fî def'i'z-zulm ve't-tecerrî an Ebi'l Alâ el-Ma'arrî

6.Tezkire

Eski Arap edebiyatı ile ilgili bir çalışmadır⁷(Sevim : 11) .

7.Kitabu tebrîdi harâreti'l-ekbad fi's-sabr alâ fikdi'l-evlâd

Günümüzde bu eser yoktur.

⁶ Sevim,s.11. İbnü'l-Adim'in yazı sanatı hakkında eser yazabileceği ile ilgili;yaptığı işler arasında eline geçen nadir eserleri başkaları için kendi el yazısıyla çoğalttığı,Dr.Sami ed Dehhan'ın **İbnü'l-Adim'in hayatı ve eserleri** adlı eserde bulunmaktadır.Ayrıca bununla ilgili örnek çalışma isimleri bu eserin 39 ve 40.sayfalarında bildirilmiştir

⁷ Ayrıca bu eser ile ilgili olarak ŞEŞEN, s.147'de Fuad Sezgin tarafından 1992 yılında Frankfurt'ta tıpkı basım olarak yayımlandığını bildirmektedir.

8.el-Vuslatu ila'l-habib fî vasfi't-tayyibât ve't-tîb

Bu eser hakkında ilaç ve kokular hakkında yapıımı hakkında kaleme alınmıştır (Sevim:11).

9.Zübdetü'l-Haleb min Tarîhî Haleb

Bu eseri Bugyetu't-Taleb Fi Tarihi Haleb kitabına bazı eklemeler yaparak yazmıştır. Günümüzde Sami ed Dehhan (Şeşen:147) tarafından 1951 yılında ve ileri ki yıllarda Süheyl Zekkar tarafından Dımaşk'ta neşredildiği bilinmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ADİM'İN (BUGYETU'T-TALEB Fİ TARİHİ HALEB) ADLI KİTABININ İLK CİLDİNDEN ANTAKYA TARİHİ İLE İLGİLİ SAYFALARIN TAHKİKLİ ÇEVİRİSİ

Haleb'in faziletinden bahseden hadisin delil olma yönü Hz.Muhammed'in şu sözüdür: “Rumlar, Âmak ve Dabık'a inerler, şehirden karşılarına yeryüzünün en hayırlılarından bir ordu çıkar.” Ordunun çıkacağı söylenen adı geçen şehir Haleb'tir. Çünkü Dabık'a en yakın şehirlerden biridir. Dabık'ın civarında (el-Medine) dendiğinde Halep şehri kastedilir, Yesrib şehri değil. Kur'an-ı Kerimde Yasin suresinde geçen şu sözde olduğu gibi

وَجَاءَ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ (Yasin sûresi 20.ayet)

“Şehrin bir ucundan bir adam çıkıp geldi” Hz.Muhammed (s.a.v),onların yeryüzünün en hayırlılarından olduklarını haber vermişti. Halep askerleri hâlâ, her asırda zengin dayanıklı ve savaşta karşılaştıklarında sebat edenler olarak bilinirler. Hz.Muhammed (s.a.v)'in Antakya'nın faziletleri hakkında söylediği bunu destekler. “Ümmetimden bir grup Kudüs kapısı ve çevresinde, Antakya kapısı ve çevresinde, Şam kapısı ve çevresinde hâlâ savaşmaktadır. Onlar, hak üzerinedirler, onları yüzüstü bırakanlara aldırış etmezler.” Çünkü bu grup (Allah en iyisini bilir) Halep ordusudur.

Rumlar (Bizanslılar) Antakya'yı birkaç defa istila ettiler. Sonrada Süleyman bin Kutalmış, Antakya'yı fethetti⁸. Haçlılar, Antakya'yı Selçuklulardan aldılar ve günümüze (13. yüzyıla) kadar bu durum bu şekilde geldi. / 40 /

⁸ 968 yılında Antakya'da ikinci Bizans hakimiyetinin başlaması hususunda Bkz. Gürhan Bahadır, **İslam Fethinden Haçlılara kadar Antakya, 636-1100**, Antakya Belediyesi Yay., Antakya,2010, s-194'te Bizans komutanlarından Peter phokas ve Mikhael Bourzes'e Antakya'yı 968 yılında kuşattıklarında Mikhael Bourzes, Antakya yakınında Luka (Bagras) Kalesi'nin Hristiyanları ile anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre bu Hristiyanlar Antakya'ya giderek Bizans istilasından kaçtıklarını söyleyip Antakya da ikamet edeceklerdi. Bu şekilde şehre giren bu Hristiyanlar, Bizans ordusunun şehri fethetmesine içeriden yardım edeceklerdi. Bu anlaşmaya göre hareket eden Hristiyanlar, Antakya'ya girerek şehrin deniz kapısını (Bab el-Bahr) açtılar. Bizans ordusunun bu kapıdan içeri girdiğini gören Müslümanlar Bahçe kapısından kaçtılar. Bizans askerleri açık kapıdan Antakya'ya girerek 300 yıldan beri çıkamadıkları Antakya surlarına çıktılar. Urfalı Mateos, s-161'de 1084 yılında Antakya'yı, kentin valisinin Urfâ'ya gittiği sırada oğlu Barsam'ın şehrin kapısını açarak Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ı şehre almasıyla Antakya'nın fethedildiğini yazıyor. Haçlılar, 1098 yılının Haziran ayında Antakya'yı aldılar ve 1100 yılında Antakya Haçlı Prensiği devletini kurdular. Haçlılar, Antakya'da 170 yıl hâkimiyet sürdüler. Memluk sultanı Baybars komutasındaki Memluk ordusu, 1268 yılında Antakya'yı alarak Antakya Haçlı Prensiği'ne son verdi.

İbn-i Tayyib dedi ki: Pazartesi günü sabahında yola koyulduk, bu yolculuk Rabiül-âhir ayının kalan son iki günü boyunca devam etti. O gün güneşin yükselmeye başladığı vakte kadar bir vakitte Halep şehrine girdik. Halep'te Recep ayının bir gecesi Çarşamba gününün sonuna kadar kaldık.

Dedi ki: Haleb'i ve kalesini çevreleyen bir sur vardı. Rumlar (Bizanslılar) onu inşa etmişlerdi. Bir kısmını da Farisîler, Anuşirvan döneminde inşa etmişlerdi. Kale şehre bakan bir dağ üzerine inşa edilmişti⁹. Kalenin bir suru iki demir kapısı vardı. Bu kapıların biri diğerinden alçakta, ortasında, yüz yirmi adımla inilen bir su kuyusu bulunmaktaydı. Haleb'in merkezinde bir kilise vardı. Bu kilisede on yedi yıldır kapısı üzerine kapanmış bir kadın yaşamaktaydı. Kalenin her iki tarafından sur, şehre doğru inmekteydi. Halep şehrinin altı kapısı vardı. Bu kapılar: Irak kapısı, Kınnesrin Kapısı, Antakya Kapısı, Cinan Kapısı, Yahudi Kapısı ve Kırklar Kapısı olarak bilinir. Kırklar Kapısı kaleye bitişiktir ve diğer tarafında da Irak Kapısı vardır.

Haleb ahalisinin çoğu bu “**Koyak**” suyundan içmiştir. Çünkü bu su Cinan Kapısı, Antakya ve Kınnesrin Kapılarına akmaktadır. Antakya Kapısının önünde Dareyn ağılı olarak bilinen bir ağıl (ahır) vardır. Şehrin ortasında bir Kemerli Köprü ve bu köprü “**Koyak**” suyunun üzerine kurulmuştu. Muhammed b. Abdulmelik b. Salih bu ağılı inşa etmiş; ancak onu tamamlayamamıştı. Ağılın yıkılan kısmını onardı ve Antakya Kapısının hizasına demir bir kapı yaptı. Bu demir kapıyı Haleb'te bazı Haşimîlerin sarayından almış, bu saray “**Kızlar Sarayı**” olarak da adlandırılır ve kapı da “Selame Kapısı” olarak bilinirdi.

Dedim ki: Saray, Haleb'te “Kızlar Yolu” olarak bilinen yol üzerinde Sanadıkıyyin'e yakın bir yer, Dareyn denilen yerin doğusunda da bir bostan vardır. Bu bostan “ed-Dar” bostanı olarak bilinir. Kınnesrin Kapısı meydanın kuzeyine düşer ve bu kapıya yakın Şafi Muriyye Medresesi vardır. Şu an(13.yüzyılda) bir vakıf malıdır. Bu medrese Benî Ebî Âsrın olarak da bilinir. / 65 /

Memluklar Döneminde Antakya (1268-1516) Hatay Araştırmaları –I, (Editörler, Ahmet Gündüz, Selim Kaya, Antakya Beldesi Yay, 2010, s.1-5)

⁹ Haleb'in ve Antakya'nın I.Hüsrev (Anuşirvan) tarafından alınması hususunda Bkz. Bahadır, s. 49, M.S 540 yılında I.Hüsrev (Anuşirvan),Antakya'ya doğru sefere çıktı. Ordusunu bizzat yöneten I.Hüsrev, Mezopotamya mevkillerini kuşatmaktan sürekli uzak durup Antakya' ya yöneldi. Sasani Kralı I. Hüsrev komutasında Sasani ordusu, Haleb'i ve Antakya' yı aldı

Antakya'nın ismi, kuruluşu ve Antakya ile ilgili söylenen sözler¹⁰ Antakya, Yermuk savaşına kadar Rum(Bizans) hâkimiyetinde idi¹¹. Antakya İslam hâkimiyetine girmeden önce Bizans imparatoru Herakleios, Antakya'dan Konstantiniyye (İstanbul)'ye gitti. Herakleios, Antakya'dan İstanbul'a gitmek için ayrıldığında Şam'a doğru yöneldi ve dedi ki: "Selam olsun sana ey Suriye"! Suriye, Şam bölgesidir ve Antakya'da bu bölgenin içindedir¹².

Antakya, Arapçalaşmış yabancı bir kelimedir. Arapçada Antakya kelimesi Antakiyye şeklinde söylenmiştir. Antakya şeklinde de söylenmiştir. Rumca da ise adı "Antiochia"dır. "Antakya" kelimesi Arapçada örtü üzerine konan modeller anlamına geliyor. Şam bölgesinde yaşayan Araplar, Şam şehri ön plana çıkmadan önce her şeye "Antakyalı" diyerek söylüyorlardı. / 79-80 /

Ebu Ala Ahmed b. Abdullah b. Süleyman "el- Mearri el-lamia el-Azizi" adlı eserinde şunu aktarıyor: "Antakya, ismini şehri kuran kral, babasının ismi Antioches'i şehre vermiş olduğundan dolayı bu adı almıştır. Şüphesiz Antakya kelimesi biraz Arapçalaştırılarak ifade edilmiştir. Şayet bu kelime Arapça olsaydı, Na-te-ke (ن-ط-ق) kökünden türemiş olması gerekirdi ki hiç bir ravi bunu ifade etmedi.

¹⁰ Antakya'nın kuruluşu hususunda Bkz. E. Bickerman, **The Cambridge History of Iran; The Seleucid Period**, Ed. Ehsan Yarshater, Vol.3 Cambridge Univ. Pres.1983, s.4'te Makedonya kralı Büyük İskender'in generallerinden Selevkos I. Nikator, M.Ö. 300 yılının Mayıs ayında Antakya Şehrini kurma çalışmasına başladı. Aynı zamanda Antakya şehrini başkent yaparak Selevkos krallığını da kurdu. Ayrıca Antakya'nın ismi hususunda Bkz. George Haddad. **Aspect of Social life in Antioch in Hellenistic-Roman Period**, Hafner Publishing Company, New York, 1949, s.18 de Selevkos Krallığının başkenti olan Antakya, kısa zamanda gelişmiş Doğu uygarlığı ile Antik Yunan uygarlığı arasında bir sentez görevi görmüştür. Antakya şehrinin adıyla ilgili iki görüş hâkimdir. Birinci görüş Selevkos I.Nikator'un babası Antioch'un adı iken ikinci görüş oğlunun ismi Antioch I. Soter'in ismi olduğudur. Genel hâkim görüş ise Selevkos I.Nikator'un babasının ismini şehre koyduğudur.

¹¹ Antakya'nın Bizans hakimiyetinde kalması hususunda Bkz.Bahadır, 2010, s.257 Roma imparatorluğunun meşhur komutanlarından Pompei, M.Ö. 64 yılında Antakya'yı almasıyla Selevkos krallığı yıkıldı ve bu tarihten sonra Antakya'da Roma hakimiyeti başlamış oldu.11 Mayıs 330 tarihinde Roma İmparatorluğu'nun doğusunda Bizans Devleti oluştuktan sonra bu tarihten 636 yılında İslam hakimiyetinin başlamasına kadar Bizans hakimiyetinde kaldı.

¹² Bizans imparatoru Herakleios'un Yermuk savaşından sonra Antakya'dan ayrılırken söylediği söz hususunda Bkz. Belazuri, s-43'te Belazuri, Herakleios'un Yermuk savaşından sonra Antakya'dan İstanbul'a giderken şu şekilde konuştuğunu yazmıştır. "Ey Suriye! Sana selam olsun! Bir daha görüşmemek üzere selam! Bunda sonra sana hiçbir Bizanslı uğursuz çocuk dünyaya gelmedikçe korkusuzca giremeyecektir. Keşke bu çocuk doğmasa! Burası düşman için ne güzel bir ülkedir." Herakleios, bu sözü ile Şam toprağının çok fazla otağı bulunduğunu kastetmiştir. Her ne kadar Belazuri'ye göre Bizans imparatoru bu sözleriyle Suriye toprağının çok fazla otağı bulunduğunu kastetmişse de kanaatimizce Suriye bölgesinin artık ebediyen ellerinden çıktığını anlatmak istemiştir.

Ebu Ala dedi ki: Antakya kadim bir şehirdir. Araplar, Antakya'nın kadim şehir olduğunu biliyorlardı ve Suriye bölgesinde Şam'dan önce Antakya'nın Şam'dan daha büyük bir şehir olduğunun da farkındaydılar.

Sakari dediki: Antakya, Şam bölgesinde bir karye idi. / 81 /

İbnü'l-Adîm, Muhammed b.Fettuh b. Abdullah el-Hamidi el-Hafızın kitabından Antakya şehrinin adı ile ilgili bilgileri okuduğunu yazıyor¹³. Hristiyanlar, Antakya'ya Allah'ın şehri kral şehri, şehirlerin anası adlarını veriyorlar¹⁴. Çünkü "Hristiyan" isminin verildiği ilk şehirdir. Aynı zamanda Havarilerden sonra Antakya'da Hristiyanlığın öncülerinden olan Saint Simon, adına yapılan "Batıra Kürsüsü" de Antakya'dadır. Bilinir ki Saint Simon, Antakya'da kilise inşaatına başlayan ilk kişidir. Bu kilise **Kusyan (Kosyan)** kilisesi olarak da adlandırılır. Tarihçi Şerif b. Hasan b. Ali el-İdris, O da bazı Hristiyanların yazdığı kitaplarda Antakya tarihi ile ilgili şunu okudum. "Oklanuis, 13 sene 9 ay Antakya'da krallık yapmış" Mesihî müminler (Hristiyan müminler) Oklanuis'in imparatorluk döneminde Antakya'da **Nasara** olarak isimlendirildi. Bu dönemden itibaren bu isimlendirme başladı ve diğer şehirlere de Antakya'dan yayıldı¹⁵. Ayrıca Şerif b. Hasan b. Ali el-İdris'in kitabında Justinianos'un 39 yıl imparatorluk yapmış olduğu

¹³ Antakya'nın adı hususunda Bkz. G. Downey, **A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conguest**, Princeton (New Jersey), Princeton Univ. Pres, 1961 ,s- 581'de M.Ö 300 yılının mayıs ayında Selevkos I. Nikator, Antigonía kentini yıkarak kentin kalıntılarıyla Antigonía'nın 8km. uzağına Antioch'u (bugünkü Antakya'yı) kurmaya başladı. Selevkos krallığının kurucusu olan Selevkos I. Nikator, Antioch'u krallığın başkenti yaptığında şehre babasının ismini verdi.

¹⁴ Antakya'nın adının Allah'ın şehri olarak değiştirilmesi hususunda Bkz. John Julius Norwich, **Byzantium; The Early Centuries**, Penguin boks Ltd. London, 1990, S-191'de Ayrıca Bkz. Bahadır, 2012, S-48'de 21 Kasım 528 tarihinde Antakya tarihinin en şiddetli depreminde hemen hemen bütün yapılar ve surlar yıkılırken, 526 depreminden yıkılarak onarıma alınan bütün binalar da yerle bir oldu. Bizans İmparatoru Justinianos, ve eşi Theodora, M.S 526 depreminden sonra yaptıkları gibi bu kez de kente armağanlar gönderdiler. Çok fazla kişinin öldüğü bu felakette imparator Justinianos ve İmparatoriçe Theodora tarafından Allah'ın gazabını teskin etmek maksadıyla Antakya'nın ismi "Theoupolis (Allah'ın şehri)" olarak değiştirildi. Bizans tarih kitaplarında Antakya'nın isminin yukarıda anlatıldığı gibi değiştirildiği yazılırken,İbnü'l-Adîm, kitabında bu olayı yazarken Bizans imparatoru Justinianos, rüyasında bir din adamının Antakya'nın isminin Theoupolis olarak değiştirmesini söylediğini görmüş olduğundan şehrin ismini değiştirmiş olduğunu yazıyor.

¹⁵ Hristiyanlığın Antakya'da şekillenmesi hususunda Bkz. Downey, S-190-193 Ayrıca Bkz. Bahadır, 2012, s.24-26'da İmparator Gaius (Caligula) (M.S.37-41)İmparatorluk döneminde en önemli olaylardan biri Havarilerden Barnabas, Pavlos ve Petrus'un Antakya'ya gelmesi ve Hristiyanlığı burada şekillendirmeye başlamalarıdır. İbnü'l-Adîm'in de yazdığı gibi Oklanuis'un 13 sene 9 ay imparatorluk döneminde Antakya'da Nasara ismi verildi. Muhtemelen İbnü'l-Adîm'in yazdığı Oklanuis'un Roma imparatoru Claudius (41-54) olması gerekir Ayrıca Claudius'un imparatorluk döneminde Antakya'da ilk kez Hristiyan ismini verildiği de burada belirtilmiştir.

yazılıdır. Bununla beraber imparatorluğunun üçüncü yılında Antakya’da büyük bir deprem olduğu yazılıdır M.531. Bu depremden sonra Bizans imparatoru Justinianos, rüyasında bir din adamının kendisine şöyle söylediğini görmüş “Şehrin kapısına, Allah bizimledir” yazısı yazılsın. Bunun üzerine (rüyadan sonra) şehrin adı Antioch’dan “Allah’ın şehri” olarak değiştirildi. / **82-83** /

Yahya b.Cevir el-Tikriti’nin“ Şehirlerin Kuruluş Zamanını” içeren kitabından okudum. Daha önce bu kitaptan bahsettim. Bu kitapta İskender Devletinden ve onun ölümünden 12 yıl sonra Selevkos, Lazkiye, Sulukiye, Efemia, Berva (Halep) ve Edessa (er-Ruha) şehirlerinin kurulduğu yazılıyor. Ayrıca Antakya şehrinin yapımı da bu dönemde tamamlanmıştır. Bununla beraber Antakya’nın yapımına Selevkos krallığından önce Büyük İskender’in ölümünden 6 yıl sonra Antigonus tarafından başlandığı da yazılıdır¹⁶.

Yahya b. Cevir dedi ki: Kral Antigonus, Orontes (Asi) Nehri üzerinde Antigonya adını verdiği bir şehri kurmaya başladı ki (bu şehrin inşası) Selevkos kralı tarafından tamamlandı. Bu şehri büyük binalarla süsleyerek ona oğlu Antigonus’un adını verdi. Bu da Antakya’dır.

İbnu’l-Fakih olarak bilinen Ahmet b. Muhammed b. İshak el-Hemedanî’nin **Ülkeler ve Onların Haberleri** adlı kitabında okudum. El-Heyssem b. Adiy’in kitabında şu şekilde yazıyordu. “İskender’den sonra üçüncü kral olan Antihos Antakya’yı kurdu. Ebu Ala’dan şunu zikretmiştik; Kral Antigonus şehri kurmuştur. Suriye krallarını anlatan elime geçen bir kitapta geçmiş zaman ile alakalı şunları okudum. Şam, Halep ve Kınnesrin şehirlerini kuran Selevkos I. Nikator hakkında bu

¹⁶ İbnu’l-Adîm, 13. yüzyılda yazdığı **Bugyetu’t-Taleb Fi Tarihi Haleb** adlı kitabının I. cildinin 83. sayfasında Antakya’nın kuruluşu ile alakalı bilgileri Yahya b. Cevir el-Tikriti’nin “Şehirlerin Kuruluş Zamanı” adlı kitabından aldığını belirtmiştir. Bu kitabın günümüze kadar geldiği hakkında herhangi bilgiye ulaşamadık. Muhtemelen günümüze kadar gelmemiştir. İbnu’l-Adîm’in Antakya’nın kuruluşu hakkında bu kitaptan aldığı bilgiler , Glanville Downey’in kitabındaki bilgilerle uyumaktadır. E. Bickerman, **The Cambridge History of Iran; The Seleucid Period Ed. Ehsan Yarshaster**, 3.Vol. Cambridge Univ. Pres, 1983, S-4 ile G. Downey’in s.581’de Antakya’nın kuruluşu hakkında bilgiler şu şekildedir. “M.Ö.323 yılında Makedonya kralı Büyük İskender’in ölümünden sonra imparatorluğun yönetimi ve toprakları generallerinden Antigonus ve Selevkos. I.Nikator arasında paylaşıldı. Selevkos I.Nikator, Selevkos krallığı’nın başkenti olarak Antakya’yı kurmaya başladığında önceden mağlup etti Antigonus’un yönetim merkezi olan Antigonía’yı yıkarak kentin kalıntılarıyla Antigonía’nın 8 km. uzağına Antioch’u inşa etti.”

kitapta şunlar yazıyordu. Şehri kuran Selevkos'tan sonra oğlu Antigonos, 29 yıl krallık yapmış, Antakya'yı inşa etmiş ve 15 sene ilah adı ile anılmıştır¹⁷.

Said b. Bıtrık en-Nasranî'nin yazdığı tarih kitabında okudum. Bu kitapta Antakya tarihi ile alakalı şu şekilde bilgiler vardı.(Annesini seven) Batlamyus, yirmi sene kral oldu. Onun krallığı zamanın da kral Antiyagos, Şam'ı ve Yahuda denilen yeri zorla ele geçirdi. Şam'dan Yahudileri çıkardı. Yahudiler, ondan her türlü şiddeti ve azabı gördü. Ondan sonra kardeşi Batlamyus kral oldu¹⁸.(Aynı zamanda) lakabı kuyumcu imiş. 23 yıl krallıkta kaldı.(lakabı kuyumcu olan Batlamyus, Antigonos'un kardeşidir) Antigonos'un kendi döneminde Antakya'yı inşa etmiş ve bu şehre kendi adını vermiştir. Bu da Antakya'dır. / 84 /

Antakya, sur ve burçları olan büyük bir şehirdir. Surların 360 burcu vardır ve burçlarda Bizans imparatorunun emriyle her yıl değişen 4000 nöbetçi asker Konstantiniyye (İstanbul)'den gelip burada nöbet tutmaktaydılar. Şehrin yolları yarım daire gibi çapı dağla birleşir. Surlar, dağla beraber zirveye çıkarlar. Daire olarak tamamlanır. Dağın başında, surun içinde kale vardır. Şehirden bir kısmı gözükmüyor. Bu dağ kendisinde (kaleden) güneşi engelliyor, ancak güneş saat iki de kalenin üzerine doğuyor. Kendisini çevreleyen surun dağ tarafı hariç beş kapısı bulunmaktadır. Ayrıca Antakya şehrinin ortasında Kuseyyen Kilisesi vardır¹⁹.

¹⁷ Selevkos Krallığının kurucusu Selevkos I.Nikator'un vefatı ve oğlu Antiochus'un Antakya'yı kurması hususunda Bkz. Glanville Downey, s.66' da M.Ö 281 yılında Selevkos I. Nikator'un vefatından sonra yerine oğlu I. Antiochus (M.Ö 281-261) kral oldu.(Daha önceki satırlarda İbnü'l-Adîm, Suriye krallarını anlatan elime geçen bir kitabı okuduğumda kitapta Selevkos'tan sonra oğlu Antiochus,29 yıl krallık yaptığı yazılı olduğunu yazdı.Downey ise kitabında I. Antiochus'un 20 yıl krallık yaptığını belirtmiştir.) I. Antiochus Selevkos kralı olduğunda yaptığı ilk iş Antioch şehrinin yapımını tamamlayarak krallığın başkentini Seleucia Pierra (Samandağ)'dan Antioch (Antakya)'a taşımıştır.

¹⁸ İbnü'l-Adîm'in yazdığı Selevkos kralları Batlamyus ve kardeşi Antigonos hususunda Bkz. Downey, s.89-91' de Selevkos II. Callinicus (M.Ö.246-226) döneminde Selevkos krallığının ordusunun Suriye ve Mısır bölgelerine birçok seferler yaptığı yazılmaktadır. Bununla beraber Selevkos kralı, Selevkos II. Callinicus'un kardeşi Antiochus, bu seferlerde önemli görevlerde bulunduğu da belirtilmiştir. Muhtemelen İbnü'l-Adîm'in yazdığı Batlamyus, Selevkos II. Callinicus olmalıdır.

¹⁹ Yukarıdaki metin İbnü'l-Adîm'in **Bugyetu't-Taleb Fi Tarihi Haleb** adlı kitabının I. cildinin 85. sayfanın çevirisidir. Antakya'nın surları, burçları ve kalesi hususunda Bkz. Yakut, **Mu'cem el-Buldan**, s-318'de Antakya'nın surları büyük blok taşlarla örülmüş 70-80 adımda bir burcun bulunduğu 360 burçtan oluşmaktadır. Ortaçağ'da şehrin görünümü yarım daire biçiminde olup, çapı bir dağla bitişir. Sur dağla birlikte zirveye yükselir ve bu haliyle de bir daire meydana getirir. Dağın tepesinde, surun içinde şehirden uzak olması hasebiyle küçük görülen bir kale vardır. Anılan dağ güneşi kaleden alıkoymakta, öyle ki ancak saat iki de üzerine doğmaktadır. İbnü'l-Adîm, yukarıda s-85'de yazdığı bilgilerle Yakut'un yazdığı cümleler benzeşmekte olduğundan muhtemelen İbnü'l-

Kuseyyen kilisesi²⁰ kompleks bir binaydı. Boyu yüz adım, genişliği seksen adımdır. Kilise, bu kompleks binanın ikinci katında sütunlar üzerindeydi. İkinci katta revaklarda Antakya yöneticilerinin ve dil bilimcilerin oturması için odalar yapılmıştır. Ayrıca Kuseyyen kilisesinin kapısı üzerinde gece gündüz çalışan saatler vardı. Bununla beraber Antakya’da bu şekilde on dokuz saat bulunmaktaydı. Bu dünya harikalarından biriydi. Kuseyyen kilisesinin yanında beş bina vardı. Bu binaların beşincisinde hamamlar ve bahçeler yapılmıştı. Asi nehri üzerinde içinden sular fışkıran güzel sıkmaç (değirmenler) var, bunun sebebi kendilerine bakan dağdan suyun kendilerine inmesi idi. Antakya’da çok sayıda kilise de vardı. Bu kiliseler altın dilimlerden renkli camlardan ve ebru ile işlenmiş karolardan yapılmışlardı. Dedi ki: Şehrin ortasından ters diye bilinen bir nehir geçmekteydi, bu nehir kuzeyden güneye akmaktaydı. Bu nehir, İsa nehri gibidir, üzerinde toprakla bahçelerini sulayan değirmen taşı vardı.

İbni Havkal en-Nasibinin kitabında okudum. Diyor ki: “Avasım” nahiye adıdır, bir şehir adı değildir.²¹ Antakya, onun kasabasıdır. Şam’dan sonra en güzel tatil şehridir. Bu amaçla etrafını çevreleyen taştan bir sur vardı ve bu sur dağ ile bitişikti. Antakya’da ekilebilir araziler, meralar, ağaçlar, değirmen taşları ve halkın çalıştığı hizmet alanları bulunmaktaydı. Denilebilir ki, surun etrafı binekle bir günlük mesafe idi. / 87 /

Antakya’nın suları çarşılarında, evlerinde, yollarında ve camilerinde akar. Güzel verimli nahiyeleri, köyleri var idi. Bizans’ın hâkimiyetinde (Müslümanlar fethinden önce) binalar yıkılmış ve şehir harap olmuş bir vaziyetteydi. Bunların eliyle (Bizanslıların) çok şiddetli bir bozulmaya maruz kaldı²². Dedim ki:

Adım, Antakya’nın surları, burçları ve kalesi ile alakalı bilgileri Yakut’un Mu’cem el-Buldan kitabından almıştır.

²⁰ Kuseyyen Kilisesi hususunda Bkz. Malalas, s- 243’de Bizans imparatoru Justinianus (527-565)’un Antakya’da Meryem Ana kilisesini onun karşısına ise Rufinus basilikasını ve Rufinus basilikasının yanına ise Saint Kosmas kilisesini inşa ettirdiği yazılıdır. Malalas’ın altıncı yüzyılda Antakya’da yaşadığı dönemde bu kiliseler inşa edilmiştir. Muhtemelen, İbnü’l-Adım’in yazmış olduğu Kuseyyen kilisesi, Malalas’ın yazdığı altıncı yüzyılda inşa edilen Saint Kosmas kilisesi olmalıdır.

²¹ Antakya’nın Suğur eş-Şam Avasım bölgesinde bir orduğâh şehri olduğu hususunda Bkz. İbn Havkal, **Suretu’l-Arz**, Mektebetu’l-Hayat, Beyrut, 1996, s.165.

²² M.S. 526 ve 528 depremlerinden sonra Antakya’nın harap bir hale gelmesi hususunda Bkz. Theophanes, s.269-271. M-S.526 ve 528 Antakya tarihinin en şiddetli depremlerinden sonra şehirdeki bütün yapılar ve surlar yıkıldı. Bizans imparatoru Justinianos (527- 565) döneminde şiddetli depremde yıkılan binalar tekrar inşa edilmeye çalışıldı. Fakat geç antik dönemde Doğu’nun kraliçesi olan Antakya, artık bu şiddetli depremlerden sonra büyük binalarını kaybetmişti. Bu şiddetli depremlerden

Bizanslıların istilasından sonra Müslümanlar, Antakya'yı fethetti²³. H.359 yılında Bizans, Antakya'yı tekrar aldı. / 87 /

Nikia (İzник)'dan Süleyman b. Kutalmış (dedesi Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın kardeşidir.) yola çıktı. Onun geliş haberi gizlendi ve yola devam etti. 208 atlı ile birlikte Antakya'ya ulaştı ve surları aşarak gece şehre indi. Bu olay H.477 yılının Şaban ayının ilk günlerinde gerçekleşti. Sonra Süleyman b. Kutalmış öldürüldü ve Antakya'yı Yağısıyan ele geçirdi. Haçlılar (Allah onları yok etsin) ondan geri aldılar, H.490 / M.1097 yılından günümüze (13. yüzyıla)²⁴ kadar onların elinde kaldı. / 87 /

---

yaklaşık yüz yıl sonra 636 yılında Antakya, İslam hâkimiyetine girdi. Antakya, İslam hâkimiyetine girdiğinde Antik dönemdeki büyük binalar depremlerde yıkılmıştı. Fakat depremlerde yıkılan şehrin surları Bizans imparatoru Justinianos tarafından tekrar onarılmıştı. Böylece İbnü'l-Adîm'in s-87'de yazdığı Bizanslıların eliyle (Müslümanların, hâkimiyetine girince) şehir bozulmuştu cümlesi aslında Antakya'nın İslam hâkimiyetine girmeden önce şiddetli depremlerden dolayı Bizans hâkimiyetinde iken zarar gördüğünden eski güzelliğini kaybettiği şeklinde izah edilebilir.

²³ Bizans'ın tekrar Antakya'yı alması hususunda Bkz. John Scylitzes, **A Synopsis of Histories** (811-1057) (Translated by John Wortley), Published by The Centre for Hellenic Civilization at University of Manitoba, Kanada, 2000, s.147-148'de Bizans komutalarından Peter Phokas ve Mikhael Bourtzes'in Antakya'yı 968 yılında tekrar Bizans hâkimiyetine aldığı yazılıdır. İbnü'l-Adîm, Antakya'nın Bizans hâkimiyetine geçiş tarihi olarak H.359 yılını yazmıştır. Bu tarih Scylitzes'in yazdığı tarihle uyumaktadır.

²⁴ Antakya'da ikinci Bizans hâkimiyeti, 968 yılında başlayıp 1084 yılında Süleyman b. Kutalmış'ın Antakya'yı almasına kadar devam etti. Süleyman b. Kutalmış'ın Antakya'yı 1084 yılında alması hususunda Bkz. İbnü'l-Esir, X.cilt, s.128'de Antakya Şihnesi İsmail ve babasının hapsinden kurtulmayı başaran Filaretos'un oğlu Barsam, askerlerin ve halkın desteğini sağlayarak Antakya'yı bu sıralarda Başkent İznik'te bulunan Anadolu Selçuklu sultanı Süleyman b.Kutalmış'a bir mektup göndererek onu Antakya'ya davet ettiler. Süleyman b. Kutalmış, bu daveti kabul ederek İznik'ten ayrılıp Antakya'ya doğru hareket etti. Süleyman b. Kutalmış, bu mektubu gizli tuttuğundan geceleri sürekli bir şekilde hareket, gündüzleri de vadilerde saklanmak suretiyle Anadolu'yu baştan başa geçerek Antakya surlarının önüne gelmeyi başardı. Süleyman b. Kutalmış, Şihne İsmail ile işbirliği yaparak surların şerefelerine ipler atırmak suretiyle 280 kişiden ibaret olan Türk askerlerini yukarıya çıkartmış onlar da gizlice aşağı inip Faris kapısını açtıktan sonra bütün atlılar (H.477 Şaban ayının 15. Cuma günü) 12 Aralık 1084 tarihinde Antakya'ya girdiler. İbnü'l-Adîm'in s.87'de Süleyman b. Kutalmış'ın Antakya'yı alması hakkında yazdıkları ile İbnü'l-Esir'in yazdığı tarih ve olaylar ile ilgili bilgiler birbirini tutmaktadır. Haçlıların, 3 Haziran 1098 tarihinde Antakya'yı almaları hususunda Bkz. Abu'l-Faraç, II. cilt, s.339-340, Ayrıca Bkz. Fulcher of Chartes, *The First Crusade the Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Sources Materials*, (Edited by Edward Peters), University of Pennsylvania Press, Philadelphia,1998,s.203-204'de, Firuz geceleyin hiç kimsenin haberi yokken savunmasından sorumlu olduğu kuleden merdiven sarkıtarak haçlı askerlerinin Antakya surlarını aşmasını sağladı. Antakya'ya giren haçlı askerleri St.George ve köprü kapısını açtılar. Böylece Antakya surlarının önünde bekleyen haçlı ordusu, bu kapılardan şehre girdi.3 Haziran 1098 tarihinde Antakya'ya giren haçlı askerleri, bütün Türkleri ister kadın olsun ister çocuk olsun hepsini öldürdüler. Antakya Valisi Yağısıyan, 3 Haziran sabahı haçlıları şehrin içinde görünce her şeyin bitmiş olduğunu düşünerek muhafızları ile Demirkapı'dan dağlara doğru kaçtı. Oğlu Şems ud-devle ise topladığı Türk askerlerle iç kaleye çekildi ve haçlılar gelmeden iç kalenin kapılarını kapadı. Bohemund ise üzerinde kendi amblemi olan sancağı Antakya surlarına dikti. İbnü'l-Adîm, Haçlıların Antakya'yı aldığı tarih olarak H.490/M.1097 tarihini verirken, haçlı ve islam kaynaklarında ise haçlıların Antakya'yı alma tarihi 1098 yılı olarak verilmekte. İbnü'l-Adîm, 1260 yılında vefat ettiğinden kitabında,.. "günümüze

Müslümanlara ait olan cami ise Kuseyyen Kilisesi'nin yanında idi. Antakya'ya H. 613 veya 614 yıllarında gittim. Kuseyyen Kilisesi'ne girdiğimde yanındaki cami hâlâ ayakta duruyordu ve olduğu gibi duran (bozulmamış) tavanında nakışlarla yazılmış Kur'an ayetleri vardı²⁵. İbn-i Butla'nın "Es-Sura" adlı kitabında bahsettiği gibi Kuseyyen Kilisesi mermer ve mozaik süslü idi. Ebi'l Hüseyin ibn el-Münadi'nin "**Yıldızlar, Ay ve Güneş'in yörüngelerindeki hareketlerinin**" bilgisini içeren kitabında okudum. Denilir ki : er-Ruha (Urfa) kilisesinden taş bina olarak daha güzel bir taş bina yoktur. Tahta bina olarak Menbiç Kilisesi'nden daha güzel bir ahşap bina yoktur. Mermer bina olarak da Antakya Kuseyyen Kilisesi²⁶,nden daha güzel bir mermer bina yoktur. / 87 /

Ahmet b. Ebi Ya'kub b. Vazih'in yazdığı **Kitabu'l-Buldan (ülkeler-şehirler)** adlı kitabından naklettim. Antakya, Kınnesrin ordugâhına bağlıydı ve eski bir şehirdi²⁷. Denilir ki: İslam yurdunda ve Diyar-ı Rum'da onun surlarının güzellik ve büyüklük bakımından eşi ve benzeri yoktur. Antakya şehrinin taştan bir suru bulunurken içerisinde (ticaret ehli) deve kervanlarının mola verip devam ettiği yerler vardı. Dağın eteğindeki şehri ve dağı çevreleyen surun çevresinin uzunluğu 12 mil idi.

---

kadar Antakya haçlıların hâkimiyetindedir" şeklinde yazmıştır. Memluk Sultanı Baybars, 1268 yılında Antakya'da haçlı hâkimiyetine son vermiştir.

²⁵ Kuseyyen kilisesi ile yedinci yüzyılda Antakya'da inşa edilen caminin yan yana olması hususunda Bkz. Clive Foss, "Syria in Transsition A.D.550-750" Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, s.192'de Clive Foss'un arkeolojik kazılarında edindiği bilgileri topladığı makalesinde Antakya'nın 636 yılında İslam hâkimiyetine girmesinden sonra şehrin merkezinde bir caminin bulunduğunu yazmıştır. İbnü'l-Adîm'in s.87'de yazdığı Kuseyyen Kilisesi'nin yanında bir cami vardı bilgisini Clive Foss'un yukarıdaki bilgisi doğrulamaktadır. Ayrıca İbnü'l-Adîm, H.613 veya 614 yılında/M.1217-1218 yılında Kuseyyen Kilisesi'ne girdim şeklinde yazmıştır. İbnü'l-Adîm'in doğum tarihi 1193 yılı olduğuna göre muhtemelen İbnü'l-Adîm, 24 veya 25 yaşlarında haçlıların Antakya'ya hakim oldukları dönemde Kuseyyen Kilisesi'ne girmiştir.

²⁶ İbnü'l-Adîm, İbn-i Butla'nın es-sura kitabı ile Ebi'l-Hüseyin ibn el-Munadî'nin "Yıldızlar, Ay ve Güneş'in yörüngelerindeki hareketlerinin" bilgisini içeren kitaplarda Antakya'daki Kuseyyen Kilisesi, Ruha (Urfa) kilisesi ve Menbiç kilisesi hakkında bilgiler okuduğunu yazmıştır. Yukarıdaki Kitaplara ulaşamadığımızdan, muhtemelen günümüze kadar bu kitaplar gelmediğinden bu kitaplardaki bilgiler ile İbnü'l-Adîm'in kitabındaki bilgileri karşılaştıramadık.

²⁷ Antakya'nın Kınnesrin ordugahına bağlı olduğu hususunda Bkz. Belazuri, **Futuhu'l-Buldan (Ülkelerin fetihleri)** (Çev. Mustafa Fayda), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1999, s.188'de ve Ya'kûbî'nin **Kitabu'l-Buldan** kitabında yazıldığı gibi Muaviye b. Sufyan, Emevi Devleti'ni kurarken Bizans saldırılarını önlemek için Şam sugurunda bulunun Kınnesrin, Antakya ve Menbiç şehirlerini Cund (Ordugah) şehirleri yaptı ve Antakya'yı Kınnesrin ordugahına bağladı.

İslam ordusu, Antakya'ya barış yoluyla girdiğinde Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Antakya halkıyla barış anlaşması yaptı ve barışın korunması için anlaşma metni hâlâ onlarda mevcuttur. Kuseyyen Kilisesi'nde Zekeriyya aleyhisselamın oğlu Yahya (a.s)'ya ait olduğu söylenen bir el vardı. Kuseyyen Kilisesi'nde anlaşma metni ile Hz. Yahya (a.s)'ya ait olduğu söylenen el yan yana durmaktaydı²⁸.

Antakya'da Ornat adı verilen bir nehir vardı. Antakya'nın su kaynakları, şehirdeki evlere kanallar yapılarak ulaştırılmıştı. Şehir halkı dilediği gibi bu suyu kullanıyordu. Antakya halkı, çoğu Arap olmayanlardan oluşmuştu. Ayrıca, Salih b. Ali el-Haşimî'nin oğlundan bir kavim vardı. Bu kavim Yemen Araplarından bir kavim idi. / **88** /

---

²⁸ Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın Antakya'yı sulh ile alması hususunda Bkz. İbnü'l-Esir, II.cilt s. 454 Ayrıca Bkz. Bahadır, 2.baskı, s.67'de Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasında İslam ordusu, 634 yılında Yermuk savaşından sonra Şam bölgesindeki şehirleri alarak Antakya surlarının önüne geldi. Antakya halkı, İslam ordusunun Şam bölgesinin bütün şehirlerini kısa bir sürede fethetmesinden dolayı şehri savunmak yerine Ebu Ubeyde'den eman dilemek suretiyle anlaşma yapmak yolunu tercih etti. Antakya halkıyla yapılan anlaşmadan sonra İyad. b. Ganem ve Habib b. Mesleme komutasında İslam ordusu, Fars ve Deniz kapılarından Antakya'ya girdiler. Bu komutaların arkasından Ebu Ubeyde komutasındaki İslam ordusu, 636 yılının Ocak ayında Antakya'ya girdi.

İbnü'l-Adîm'in Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın Antakya'ya barış yoluyla girdiği bilgisi diğer İslam kaynaklarıyla örtüşmektedir. Bununla beraber İbnü'l-Adîm, Ebu Ubeyde'nin Antakya halkıyla yaptığı barış metninin Antakya halkında ve Yahya (a.s)'nın elinin Kuseyyen Kilisesi'nde olduğunu yazmıştır. Muhtemelen İbnü'l-Adîm, daha önce 1218 yılında Kuseyyen Kilisesi'ne girdim diye yazmış olduğundan bu yılda barış metni ile Yahya (a.s)'nın elini yan yana görmüş olmalıdır. Ayrıca kitabı matbu Arapçayla yazan Suheyl Zekkar, (Prof.Dr. Suheyl Zekkar, Şam Üniversitesi, Suriye'de halen görev yapmakta), s.88 dipnotta Yahya (a.s)'nın elini günümüzde Topkapı sarayında gördüm şeklinde yazmıştır.

Hz. Yahya'nın kol kemiği²⁹

---

²⁹ İbnü'l-Adîm'in **Bugyetu't-Taleb Fi Tarihi Haleb** adlı kitabının I. cildinin 88. sayfasında Antakya'da Kuseyyen Kilisesinde Hz. Yahya'nın kol kemiğini gördüğünü yazmıştır. Hz. Yahya'nın Kol Kemiği altın muhafazanın içinde şu an Topkapı Sarayında Kutsal Emanetler bölümünde sergilenmektedir. Hem Hıristiyanlar hem Müslümanlar için kutsal olan Hz. Yahya'nın kolu, VII. Konstantin zamanında Antakya'dan İstanbul'a getirildi. 12. yüzyılda imparator sarayının şapelinde, daha sonra Fener'deki Meryem Ana Kilisesi'nde saklandı. Fetihden sonra Osmanlı Sarayı'na getirilen kol, 1484'te II. Bayezid tarafından kardeşi Cem Sultan'ı ellerinde tutmaları için Rodos Şövalyeleri'ne gönderildi. Daha sonra Kıbrıs'ta olduğunu öğrenen III. Murad tarafından da tekrar İstanbul'a getirildi ve saraya konuldu. Kutsal emanetler ile ilgili bu bilgi Dr. Ömer MENEKŞE, "Kutsal Emanetler", Diyanet Aylık Dergi, Nisan 2004, sayı 160'dan alınmıştır.

Mısır Fatimî hükümdarı el-Azizi adına yazılan kitapta şu şekilde yazılıdır, Antakya Avasım şehridir ve büyük bir şehirdir³⁰. Ebu Ubeyde b. Cerrah, onu fethetmiş ve oraya Müslümanları yerleştirmişti. Antakya, büyük bir şehirdir, ne Rum diyarında ne de İslam diyarında onun bir benzeri yoktur. Çünkü o doğusunda yükselen bir dağın eteğindedir. Gün doğduktan ancak iki saat sonra güneş ışınları oraya geliyor. Şehrin düzlük alanından başlayıp dağın ortasına kadar gelen sonra tepesine kadar yükselen, sonra tekrar alçalan sonra düzluğe kadar inip bir daire oluşturan bir suru vardır. Surun içinde arsalar, tarlalar, bahçeler ve bostanlar bulunmaktadır. Kaynağını dağdan alarak kanallarla şehre, çarşıya ve evlere gelen suları vardır (Şam şehrinde olduğu gibi).

Antakya'nın içindeki bütün yapılar taşandır ve bu yapılar meyve ağaçları, çiçekler ile süslenmiştir. Surun çevre uzunluğu on iki mildir. Kuseyyen Kilisesi şehrin merkezinde olup Yahya b. Zekeriyya (a.s)'ın elinin izinin çıktığı bir taş bulunduğundan bu Kilisenin Hristiyanlarca değeri büyük idi. On üçüncü yüzyılda Antakya'da Farisî (İranlı) bir kavim de vardı. Bu kavim Ali b. Salih' in oğlunun soyundan gelen ve kölelerinden bir topluluktan oluşmaktaydı. Antakya halkı, Allah'ın yaratıkları içerisinde en güzel görünüşlü olanlardandı. Ahlaken de en güzellerinden, huyları yumuşak, en merhametli, en alçakgönüllü, beyaz ve kızıl tenli görünümlüydüler. Küçük bir azınlık dışında Müslümanların mezhepleri genelde Şam ehlinin mezhebi gibiydi. Antakya'ya bağlı küçük köyler vardı. Tizin köyü, büyük bir önem taşıyan köy idi. Cuma köyünde el-Hamenneye akan kükürtlü su kaynakları vardı. Cinders köyünün çok acaip (ilgi çeken) binaları vardı. Direkler ve taştan yapılmışlardı. Artah yerleşimi büyük bir değeri olan yerleşim yeri idi. Süveydiye (Samandağ) deniz kenarında bir şehir idi³¹. Farissiyeye ve Arabiyyeye köyleri önemli köylerdi. Yedabiya ve Kuressiye köyleri de mevcuttu. / 89 /

³⁰ Antakya'nın Avasım şehri olduğu hususunda Bkz. İbn Hurdadbih, **el-Mesalik ve'l-Memalik**, s.17'de Kinnesrin askeri sahasında bulunan Avasım şehirleri, Antakya, Kurus ve Menbiç şehirleriydi. Bu askeri sınır ve savunma sahalarına Avasım (Koruyanlar) adı verildi. İbnü'l-Adîm'in s.89'da yazdığı Antakya Kinnesrin ordugahına bağlı Avasım şehriydi bilgisi yukarıda İbn Hurdadbih'in yazdığı bilgi birbirini tamamlamaktadır.

³¹ İbnü'l-Adîm, s.89 Antakya halkını tasvir ederken ahlaken ve sima olarak çok güzel olduklarını belirtmiştir. Bununla beraber Müslümanların mezheplerinin genelde Şam ehlinin mezhebi gibi olduğunu yazmıştır. Bu bilgidir şu sonucu çıkarabiliriz; on üçüncü yüzyılda Antakya'da yaşayan Müslümanların çoğu Sünnî mezhebine mensupken küçük bir azınlık sadece farklı bir mezhebe mensup idi. Ayrıca İbn Adim, bu sayfada Antakya'nın çevresindeki yerleşim yerlerini ve köylerinin

Abdullah es-Sekafî dedi ki: “Orası San’a,Yemen San’ası değil Rum topraklarında bir San’adır.” Başka bir rivayette, Tabariye yerine Tuvane (الطوانه) geçmiştir, doğrusu da budur³². / 97 /

Allah’u Teala Antakya’yı Kur’an da “**Karye**” ismi ile iki yerde zikretmiştir. “**Medine**” ismiyle de iki yerde daha zikretmiştir. Antakya Kehf süresinde (Duvar kıssasında) geçtiğinde, (Hz. Musa ile ilgili) yıkılmak üzere olan bir duvarın onarılması ile ilgili kıssadaydı. Allah’u Teala, bu kıssanın başında Antakya’yı “Karye” olarak isimlendirmişti. Şu şekilde “Bir karyenin halkına gelipte o ikisi yiyecek bir şeyler istediklerinde...” Allah’u Teala kıssanın sonunda ise burayı “Medine” olarak isimlendirmiştir. Burada da şu şekilde geçmektedir. “Duvar ise Medinedeki yetim çocuğun idi”(Kehf süresi 77. ve 82. ayetler). Bir tefsirde İbn-i Abbas’dan gelen bir rivayette Kehf süresindeki Medine olarak isimlendirilen yerin adının Antakya olduğu belirtilmiştir. Ebu İshak es-Sa’labî ve başkaları da aynı şekilde yazmışlardır.³³

---

isimlerini yazmıştır. Burada on üçüncü yüzyılda önemli bir yerleşim şehri olarak yazılan Artah yerleşim yeri günümüzdeki Reyhanlı şehridir. Tizin köyü ise günümüzde Reyhanlı ilçesine bağlı aynı adı taşıyan Tizin köyü olarak varlığını devam ettirmektedir. On üçüncü yüzyılda İbnü’l-Adîm, Cume köyünde el-Hamenneye akan kükürlü su kaynağının bulunduğunu yazmıştır. Günümüzde ise Reyhanlı yolu üzerinde Hamamat adında Kaplıca suyu bulunmaktadır. Buradan çıkardığımız sonuca göre on üçüncü yüzyıldan günümüze kadar bu kükürlü su varlığını korumuştur.

³² İbnü’l-Adîm, yukarıda Antakya hakkındaki bilgiyi İbn Asakir, I. cilt, s.210’dan aldığını yazmıştır.

³³ Yukarıdaki metin İbnü’l-Adîm’in **Bugyetu’t-Taleb Fi Tarihi Haleb** adlı kitabının I. cildinin 99. sayfanın çevirisidir. Antakya’nın fazileti hakkındaki Bab (bölüm) başlığı altında bu sayfada İbnü’l-Adîm, Antakya’nın fazileti hakkında bilgileri yazmıştır. Burada İbnü’l-Adîm, Kuran-ı Kerim’de iki yerde Antakya isminin geçtiğini yazar. Birinci yer olarak Kehf suresinde Antakya’dan bahsedilmiştir. İkinci yer ise Yasin suresidir. Kehf suresinde Hz. Musa ile Hızır (a.s.) buluşmasının anlatıldığı kıssanın başında Antakya (karye) olarak bahsedilir. Kehf süresinin 77.ayeti “*Yine yola koyuldular. Bir süre sonra bir köye (karye) vardılar. Köylüden yemek istediler, fakat ağırlanma istekleri reddedildi. Az sonra yıkılmaya yüz tutmuş bir duvarla karşılaştılar. O kulumuz, eğri duvarı doğrulttu. Hz.Musa, ona 'Eğer isteseydin bu yaptığın işe karşılık bir ücret alabilirdin' dedi.*” Kehf suresinde Hz. Musa ile Hızır (a.s.) buluşmasının anlatıldığı kıssanın sonunda 82. Ayette ise Antakya’dan Medine olarak bahsedilir. “*Ve duvar ise şehirde (Medine) iki yetim (erkek) çocuğa aitti. Onun altında, onlara ait bir defîne vardı. Ve onların babası salih (bir kimse) idi. Bu sebeple Rabbin, o ikisinin gençlik çağına erişmesini ve Rabbinden bir rahmet olarak, defîneyi çıkarmalarını istedi. Ve ben, onu kendi emrim ile (kendi isteğimle) yapmadım (Allah’ın emriyle yaptım). İşte bu, sabırlı olmaya güç yetiremediğin şeylerin (olayların) yorumudur.*”

Yasin süresinde Habibun neccar kıssasında da Antakya zikredilmiştir. Kıssanın başında Allah’u Teala şöyle buyurmuştur. “Karye sahiplerini de hatırlat. Onlara elçiler gelmişti...” kıssanın sonunda ise Allah’u Teala “..... Medine’nin ucundan koşarak bir adam geldi ...” (Yasin süresi 13. ve 20.ayetler) .İkrime’den gelen bir rivayete göre “...Karye sahiplerine hatırlat” ayetindeki yer (Karye)³⁴ Antakya’dır. / 99 /

Katade’den bir rivayette (Yasin süresinin 20. Ayetinde geçen karye ile ilgili) bize buranın Antakya olduğu söylendi. Bu Antakya’nın Rum şehirlerinden bir şehir olduğu yazılıdır. Ben de bu rivayet üzerine dedim ki: Rum şehirlerinden bir şehirdir demesi, Rum şehirlerinden biri olduğu anlamına mı gelir. Rumlar orayı yüceltiyorlar idi. Dedi ki: Habib-i Neccar kıssası Şam Antakya’sında geçmiştir, onun mezarı da oradadır.³⁵ / 100 /

Temim ed-Dari gelen bir rivayette Antakya şu şekilde anlatılmaktadır. Temim ed-Dari, Rasullah (s.a.v)’e Rum şehirlerinden adı Antakya olan bir şehir gibisini görmedim dedi.Buna,daha çok yağmurun yağdığı bir yer daha görmediğini de ekledi. Hz. Muhammed (s.a.v.)’de dedi ki: Evet çünkü orada Tevrat vardır, Hz. Musa’nın asası vardır, Levhalardan küçük parçalar vardır, Hz. Süleyman b. Davud’un sofrası oranın mağaralarından bir mağaradadır. Hiçbir bulut yoktur ki (hangi yönden gelirse gelsin), yükünü oradaki vadiye boşaltmasın. Benim soyumdan bir adam oradan çıkmadan kıyamet kopmayacaktır. İsmi benim ismimden olan babasının ismi de babamın isminden olan bir adam, yaratılış olarak bana benzeyen biri, ahlak olarak da bana benzeyen biri o, dünyayı adaletle dolduracak, nasıl ki zulümle dolmuşsa orayı adaletle dolduracak. / 100 /

³⁴ Kuran-ı Kerim Yasin suresinde Habib-i Neccar kıssasında Antakya ismi yazılmazken Kehf suresinde olduğu gibi Hz. Musa ile Hızır (a.s.) buluşmasının anlatıldığı kıssadaki gibi Antakya’dan bahsedilirken ilk önce Yasin suresinde Habib-i Neccar kıssasının başında Antakya, Karye olarak geçerken aynı kıssanın sonunda Medine olarak geçmektedir. İbnü’l-Adîm, bu sayfada yazdığı bu bilgi sahabelerden gelen rivayete dayanmaktadır. Kuran-ı Kerim Yasin suresinde Habib-i Neccar kıssasının 13. ayetinde Antakya karye olarak geçerken “*Ve onlara, o köye (karye) halkını misal ver. Onlara resüller gelmişti.*” aynı sürenin 20. ayetinde Antakya Medine olarak geçmektedir. “*Ve şehrin en uzak yerinden bir adam koşarak geldi. "Ey kavmim, (size) gönderilmiş olan resüllere tâbi olun!" dedi.*”

³⁵ Hz. İsa’nın havarilerinden Pavlos, Barnabas ve Petrus’un Antakya’ya gelip Hristiyanlığa burada şekil verdiklerinden ve Hristiyanlık isminin ilk kez burada kullanıldığından Hristiyanlara göre Antakya, Kudüs’ten sonra en önemli kutsal şehirdir. Bu sebepten İbn-i Adim, bu sayfada Rumlar, Antakya’yi yüceltiyorlar idi diye yazmıştır.

İbn-i Abbas'tan bir rivayete göre Hz. Muhammed (s.a.v)'in bulunduğu bir ortamda oturuyordum. Temim ed-Darî çıka geldi. Resullah(s.a.v) ona dedi ki; nereden geldin? O da dedi ki; Şam'dan geldim . Temim devamla ey Allah'ın Resülü, Şam bölgesinde Antakya şehrinden daha güzel daha hoş bir şehir görmedim. Ancak orada çok yağmur var, Resûlallah (s.a.v) dedi ki; bunun sebebini biliyor musun? Diye sordu.Temim ed-Dari de Allah Resulu daha iyi bilirlere dedi. Hz. Muhammed'de bunun üzerine dedi ki orada bir dağ vardır , o dağda bir mağara vardır, o mağarada Hz.Musa (a.s)'nın asası vardır, Levhalardan parçalar vardır , Süleyman'ın sofrası vardır, İdris'in hokkası vardır, Şuayb'ın kemeri vardır, Nuh'un iki elbisesi vardır, ve her yönden gelen bulutlar dünyada hiçbir yere yağmur bırakmadan önce oraya ve oradaki mağaraya bırakır. / 101 /

Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste, Resulallah (s.a.v) şöyle buyurdu; “Ribâtların³⁶ (kale, ordugâhların) en faziletlieleri dört tanedir. Askalân, İskenderiye ve Antakya, sonra dedi ki; Meleklerden bir grup Antakya, Şam ve Talikan çevresinde Ye'cûc Me'cûc ortaya çıkıncaya kadar savaşmaya devam edeceklerdir.” Kadı Ebî Amr'ın rivayetinde dördüncü şehir unutuldu, zannımca bu şehir Dımaşk (Şam)'dır /102/. Mahlad b. El-Hüseyin dedi ki; Futuhu'l-Buldan kitabında okudum. Sugur şehrinin yaşlılarından şöyle duydum. Antakya, Hz.Ömer ve Hz. Osman'ın (Allah ikisine de rahmet etsin) yanında çokça zikredilen bir şehir idi derlerdi.³⁷

Bişr b. Galib'den rivayetle dedi ki; Antakya halkından bir grup Hz.Hüseyin b. Ali'nin yanına geldiler(4. Halife Hz. Ali'nin oğlu Hz.Hüseyin) Hz.Hüseyin, onlara şehirlerini ve yöneticilerinin durumunu sordu. Onlarda iyi şeyler söylediler, hayırla yâd ettiler. Ancak soğuktan şikâyet ettiler. Hüseyin b. Ali'de dedi ki;Babam dedemden bana nakletti ki (Resulullah'tan nakletti) “Bir şehrin ezanları çoğaldığı zaman oranın soğuğu kırılır.”³⁸ / 103 /

Belazuri'nin kitabında yazıyor ki; Kınnesrin, Antakya ve Menbiç'in sahipleri hâlâ askerdir. El-Mehdi, halife olduğunda Kınnesrin'i köyleri ile birlikte ayırıp tek

³⁶ Ribat hususunda Bkz Kadir Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, Mektep Yay. İstanbul, 2011,Ribat maddesinde Ribat kelimesinin kale, misafirhane, ordu konak yeri manasına geldiği yazılıdır.

³⁷ Belazuri'nin yazdığı Futuhu'l-Buldan kitabından nakledilen sözü günümüze ulaşan kitapta yaptığımız inceleme bulamadık.

³⁸ Hz.Hüseyin b. Ali'den Bişr b. Galib yoluyla nakledilen bu sözü İbnü'l-Adîm'in 13. yüzyılda kitabında yazmıştır. Yaptığımız incelemenin sonucunda Bişr b. Galib ve Hz.Hüseyin b. Ali'nin bu sözü hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

başına bir ordugâh yaptı. Menbiç, Dûlûk, Raban, Kurus, Antakya ve Tizin'i de ayırıp onlara Avasım adını verdi. Çünkü Müslümanlar, oralara sığınıyorlardı. Avasım şehirleri onları Sugur'dan uzaklaştıklarında düşmana karşı koruyordu. Menbiç'i Avasım şehri olarak yaptı. Abdulmelik b. Salih b. Ali'yi H. 173/M.790 yılında vali olarak Menbiç'e atadı.³⁹ Orada binalar inşa etti. / 108 /

Belazuri'nin kitabında okudum; Antakya ve Bakras ahalisinden bazıları bana anlattı. Mesleme b. Abdulmelik, Amuriyye (Amorion)'ye bir sefer düzenlediğinde kadınlarını da beraberinde, kadınları yanlarında olan başka insanları da beraberinde götürdü. Benî Ümeyye (Emeviler) savaşta ciddi olduklarını göstermek için veya kıskançlıktan dolayı bu şekilde yaparlardı. Bakras yolunda vadiye bakan ince, dar bir yola geldiklerinde içinde kadın olan bir tahtirevan uçuruma yuvarlandı. Mesleme, diğer kadınların yola devam etmelerini emretti, onlarda yürüdüler. O patika yol "kadınlar yolu, patikası" olarak adlandırıldı.

Dedi ki; Mutasım Billah bu yolun kenarına taştan kısa bir duvar inşa etti. Belazuri dedi ki; Bakras yolundan ilk kez kimin geçtiği hususunda ihtilafa düştüler. Bazıları diğerlerine dedi ki; bu yolu ilk kez Meysere b. Mesruk el-Abasî geçmiştir. Onu oraya Ebu Ubeyde b. el-Cerrah göndermiştir.

Ebu Ubeyde b. El-Cerrah'ın gönderdiği İslam ordusu, Rumlardan (Bizanslılardan) bir toplulukla karşılaştı. Rumların yanında Gassanilerden, Tunûh'tan ve İyad'tan Araplaşmış bir topluluk vardı. Bunlar Bizans imparatoru Heraklios'a katılmak isteyen bir topluluk idi. İslam ordusu onları pusuya düşürdü. Büyük çoğunluğunu öldürdü. Sonra Meysere b. Mesruk el-Abasî, Eşter en-Nehâî'ye destek

³⁹ Belazuri'nin kitabı Futuhul-Buldan, s.242'de yazdığı Avasım şehirleri hususunda Bkz. Hasan b. Kahtebe et-tai, Bizans ülkesinden çıkıp Tarsus ovasına inince yıkılmış şehre baktı; dört bir tarafı dolaştı, orada oturanların sayısının yüz bin olduğunu tahmin etti. Bizans seferinden Bağdat'a halife el-Mehdi (775-785)'nin yanına gelince ona şehrin durumunu, orada bulunan binaları, oraya yerleştirilecek askerlerin düşmanı durduracağını ve Tarsus'ta bu şekilde oluşturulacak sınır karakolunun Abbasi Devleti'nin savunması açısından önemli olduğunu söyledi. Bunun üzerine Abbasi halifesi el-Mehdi, Tarsus'un yapılmasını ve bu işe Hades şehrinde başlanmasını emretti; Hades şehri yapıldı. Biz yukarıdaki bilgiyi Belazuri'nin Türkçe çevirisinden aldığımızdan burada Menbiç şehrinde bahsedilmemiştir. Fakat İbnü'l-Adîm, Belazuri'nin Futuhul-Buldan kitabında el-Mehdi döneminde Avasım şehirlerinin düzenlendiğini okuduğunu ve Menbiç'in Avasım şehri yapıldığını okuduğunu yazıyor. Ayrıca H.173/M.790 yılında Abdulmelik b. Salih b. Ali'nin Menbiç'e vali olarak atandığını yazıyor. Fakat kimin atadığı burada belirtilmemiş. Muhtemelen yıl 790 yılı olarak belirtildiğinden Abbasi halifesi Harun er-Reşid (786-809)'in Abdulmelik b. Salih b. Ali'yi Menbiç valisi olarak atması lazımdır.

olmak için yanına geldi. ⁴⁰ Meysere b.Mesruk el-Abasî, Ebu Ubeyde tarafından Antakya'ya yerleştirilen sahabelerden biriydi. / 152 /

Ahmet b. Tayyib Serhi “El-Mesalik ve'l-Memalik adlı kitabında Tarsus ile ilgili şöyle bahseder: Tarsus ile adlandırılması; Tarsus b. Rum b. El-Yafen b. Sam b. Nuh ‘tan gelmektedir ve dediler ki: Tarsus ismi, Rumca da Tersin ile isimlendirilir.⁴¹

El-Mu'teddît gezisinden İbn-i Tayyib şöyle dedi: Masisa'dan Ezene şehrine gitmek istedik. Ezene'den de Tarsus'a gidecektik. Tarsus ile Ezene arasındaki mesafe altı fersahtır. Ayrıca Tarsus ile Ezene arasında Buğa kervansarayı ve yeni kervansaray bulunmaktadır. Tarsus şehrinin iki suru ve çok geniş bir hendeği bulunmaktadır. Bu arada da altı kapısı bulunmaktadır. Şehri iki parçaya bölen Berdan nehri bulunmaktadır.

Tarsus Müslümanlar tarafından alındı.⁴² Halkın kimisi öldürüldü kimisi de Rum diyarına kaçtı. Bu olaylar şehrin harap olmasına neden olmuştur. Bu olaylar Antakya ve Halep fethine denktir. Daha sonra Harun er-Reşid, şehri tekrar imar

⁴⁰ Mesleme b.Abdulmelik'in Amuriyye (Amorion)'ye sefer düzenlemesi hususunda Bkz.Yakubî,Tarihu'l-yakub'î,al-warak.com.s.231'de Süleyman b. Abdulmelik (715-717),H.98/M.716 yılında Bizans taht mücadelesini fırsat bilerek kardeşi Meslem b. Abdulmelik'i kara youluyla, Ömer b. Hubeyre'yi de donanma ile İstanbul seferine gönderdiği yazılıdır. İbnü'l-Adim'in Belazuri'den aldığı bu bilgide Mesleme b.Abdulmelik'in Amorion'a sefer düzenlediği zaman olarak belirttiği tarih Yakubî'nin yazdığı Mesleme b.Abdulmelik'in İstanbul'u almak için sefer düzenlediği tarih olmalıdır. Ayrıca İbnü'l-Adim'in yazdığı Amuriyye (Amorion) Bizans döneminde büyük bir şehir idi. Bu şehir günümüzde Afyon'un Emirdağ ilçesine tekabül eder.

İbnü'l-Adim'in yazdığı Bakras yolunu ilk kez kimin geçtiği hususunda Bkz.İbnu'l -Esir, II.cilt,s.454'te Ebu Ubeyde b.el-Cerrah'ın Antakya bölgesini fethettiğinde Çukurova bölgesini fethetmek için Meysere b. El-Mesruk'u Malik el-Eşter'e destek olarak gönderdiği yazılıdır. İbnü'l-Adim'in bu sayfada yazdığı bilgiyle İbnu'l-Esir'in yazdığı bilgi birbiriyle uyumaktadır.

⁴¹ Tarsus şehrinin ismi hususunda Bkz. W. M. Ramsay, **Tarsus (Aziz Pavlus'un Kenti)** (Çev. Levent Zoroğlu). T.T.K. basımevi, Ankara, 2000, s. 40'da Tarsus, ismini Antikçağ'dan günümüze kadar değişmeden taşıyan dünyanın nadir kentlerinden biridir. Antikçağ'dan günümüze aynı adla gelen Tarsus'un kuruluşu hakkında efsanelerin dışında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Kuruluş tarihi kesin bilinmeyen Tarsus'un etkili konumu Antikçağ Akdeniz Dünyası'nda yüzyıllarca devam etmiştir. Ayrıca İbnü'l-Adîm, **Bugyetu't-Taleb Fi Tarihi Haleb** kitabının I. cildinin 527. sayfasında Hz. Nuh'un torunu Yaven b. Yafis'in Ayas, Mesisa, Tarsus ve Ezene adında çocukları doğduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu bölgedeki Ayas (Yumurtalık), Mesisa (Yakapınar), Tarsus ve Ezene (Adana) şehirlerinin adının Hz. Nuh'un torunu Yaven b. Yafis'in çocuklarının adlarından geldiğini yazmıştır.

⁴² Tarsus'un İslâm hâkimiyetine girişi hususunda Bkz. Philip K. Hitti, **History of Syria; Including Lebaon and Palestine**, Macmillan co. ltd., London, 1951, s.415-416. Ayrıca Bkz. Yakut, **Mu'cem el-Buldan**, s.318 ve E. Honigmann, *İ.A. 'Tarsus' mad.* 12.cilt, s. 24-26'da M.S. 634 yılında Yermük Savaşı'nda İslâm ordusu, Bizans ordusunu mağlup ettikten sonra Şam'ın kuzeyine hızla hareket ederek iki yıl içinde Baalbek, Hıms, Dımaşk, Halep ve Antakya'yı fethederek Toros dağlarında durdu. Böylece İslâm ordusu Tarsus'a geldi. H.17/ M.637 yılında Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın komutanlarından Ubâde b. es-Sâmit'in Tarsus'a girmesinden sonra Tarsus İslâm sınır şehri oldu.

ederek kurdu. Etrafında surlar inşa etti. Ancak Şaban ayının 354 yılında şehir tekrar Rumlar tarafından istilaya uğradı.⁴³

Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl El-Belhi'nin telif ettiği bir kitabında yeryüzünün bölgeleri ve özellikleri hakkında şöyle bir şey okudum: Tarsus şehrinin iki suru bulunmaktadır. İçerisinde atların, savaş malzemelerinin ve adamların çok olduğu bir şehirdir. Öyle bir şehirdir ki; bol ağaçlar ve görkemli inşaatlar vardır. Rumlarla kendi sınırları arasında dağlar bulunmaktadır. Bu dağlar Müslümanlarla Rumlar arasında bir sınır mesabesinde. Ayrıca içerisinde binlerce savaşçı bulunduğu da söylenir. Sınırları Sicistan'dan Kirman, Faris, Cebel Hozistan ile Irak'ın bir kısmı, Hicaz, Yemen, Şamat ve Mısır'dır. İçinde yaşayan halkın hepsinde evleri bulunmaktadır

/ 177 /. Kitabı'l-Buldan'ın yazarı İbn-i Vazih⁴⁴ dedi ki: Tarsus şehrini kuran Emiru'l-Müminin Reşit'tir. Rum diyarının sınırında yeşillikle dolu olan dağ yamacında kurmuştur.⁴⁵

⁴³ İbnü'l-Adîm ve İbnü'l-Esir, Tarsus şehrinin Bizans ordusu tarafından alınma tarihi H.354/ M. 965 yılını olarak ikisi de aynı tarihi veriyorlar. Tarsus şehrinin Bizans ordusu tarafından alınması hususunda Bkz. İbnü'l- Esir, 8. Cilt, s. 482-483'de Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas, komutasında Bizans ordusu Anadolu'da hızla ilerleyerek Tarsus şehrine geldi. Bizans ordusu, buradan ilerleyerek Tarsus şehrine geldi. Bizans ordusu buradan ilerleyerek Mesisa (Yakapınar)'ı 13 Recep 354 / M. 15 Temmuz 965 tarihinde aldı. Mesisa'dan sonra Tarsus şehrini kuşatan Bizans ordusu, Tarsus halkının eman dileyerek şehrin kapılarını açmalarıyla Tarsus şehrine girdiler. Böylece Tarsus, Bizans hâkimiyetine alınmış oldu.

⁴⁴ İbn Vazih el-Ya'kûbî'nin hayatı ve eserleri hakkında Bkz. Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı**, İsar Vakfı Yay. İstanbul, 1998, s.51. Ayrıca Bkz. Ya'kûbî, **Târihu'l-Ya'kûbî**, alwarak.com. ve Yakûbî, **Ülkeler Kitabı**, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Yay., İstanbul, 2002, s.11-13'de İbn Vazih el-Yakûbî (öl.905), dokuzuncu yüzyılın başlarında Bağdat'ta doğdu. Gençliğinde Horasan bölgesinde bulunmuş ve Tahirilerin hizmetinde memurluk yapmıştır. Uzun süre Horasan'da yaşayan Yakûbî, Hindistan, Çin, Mağrib, İran, Endülüs ve Suriye'nin yanı sıra diğer birçok Arap ülkesinde seyahatlerde bulunmuştur. En önemli eseri Tarihu'l-Yakûbî dir. Bu kitabında 872 yılına kadarki İslam tarihini halifeler ve yıllara göre anlatır ve 872 yılı olaylarıyla sona erer.

Yakûbî'nin Kitabı'l-Buldan (Ülkeler Kitabı) coğrafya ile ilgili olan eseridir. Abbasi Halifesi Harun er-Reşid (786-809) dönemine yakın yaşamış olduğundan Harun er-Reşid'in Tarsus şehrini inşa etmesi ve Suğur bölgesinde yaptığı faaliyetler ile ilgili bilgileri Yakûbî'nin Kitabı'l-Buldan kitabından alıp kendi kitabına aktarmıştır.

⁴⁵ İbnü'l-Adîm, İbn Vazih el-Ya'kûbî'nin yazmış olduğu Kitabı'l-Buldan'dan alarak yukarıda yazdığı bilgiye göre Tarsus şehrini kuran kişinin Abbasi Halifesi Harun er-Reşid olduğudur. Tarsus şehrinin kuruluşu M.Ö.'ye dayanırken İbnü'l-Adîm'in burada vurgulamak istediği Abbasi Halifesi Harun er-Reşid (786-809) döneminde Suğur eş-Şam bölgesinde bulunan ordugâh şehir Tarsus şehrinin tahkim edilerek yeniden düzenlendiğidir. Harun er-Reşid'in Suğur eş-Şam bölgesinde ordugâh şehirlerin tahkim ederek güçlü savunma hattı oluşturma çalışması babası Mehdi (775-785) döneminde başlamıştı. Bu hususta Bkz. Belazuri, Futuhu'l-Buldan, s.242'de Halife Mehdi, özellikle Bizans sınırına yakın şehirleri asker ve istihkâm bakımından takviye etti. Halife el-Mehdi, Anadolu'da Bizans-Abbasi sınır hattındaki kalelere yeniden tahkimat yaparak bu kaleleri kuvvetlendirdi. Bununla beraber Hasan b. Kahtebe et-Tâi'yi H.162/ M.778-779 yılında Horasan, Musul, Şam, Yemen'den gelen askerlerle Irak ve Hicaz gönüllülerinden meydana gelen ordunun başında Bizans ülkesine savaşa

Hilafetin ilk yıllarında, hadım Ebi Selim Ferac Türki'nin öncülüğünde 170 yılında Tarsus kurulmuştur.⁴⁶ Şehrin tam ortasından kaynağı Rum dağından gelen bir nehir geçmektedir. Yaşayan halk Ahlatlardan ve farklı bölgelerden gelenlerle doludur.

Filozof İshak b. Hasan b. Ebi'l-Hasan Ezziyyat "Nüzhetü'n-Nüfus ve Enes'l-Celis" adlı kitabında şöyle dedi⁴⁷: "Tarsus şehri dördüncü bölgeye ait olup 80 derece doğu meridyende ve 36 derece ekvator üzerindedir. 170 yıllarında Reşit tarafından

---

gönderdi. Hasan b. Kahtebe et-Tâi, Bizans ülkesinden çıkıp Tarsus ovasına inince yıkılmış şehre baktı; dört bir tarafı dolaştı, orada oturanların sayısının yüz bin olduğunu tahmin etti. Bizans seferinden Bağdad'a Halife el-Mehdi'nin yanına gelince ona şehrin durumunu, orada bulunan binaları, oraya yerleştirilecek askerlerin düşmanı durduracağını ve Tarsus'ta bu şekilde oluşturulacak sınır karakolunun Abbasi Devleti'nin savunması açısından önemli olduğunu söylediği yazılıdır.

⁴⁶ İbnü'l-Adîm'in İbn Vazıh el-Ya'kûbî'nin Kitabı'l-Buldan kitabından alarak burada yazdığı H.170/M. 786 yılında Tarsus valisi Ebu Selim Ferac et-Türki ile Belazuri'nin s.242-243'de yazdığı Tarsus Valisi Ebu Selim Ferac b. Süleym el-Hâdim aynı kişi olmalıdır. Ayrıca Halife Mehdi (775-785)'nin başlattığı Suğur eş-Şam bölgesindeki ordugâh şehirleri kuvvetlendirme çabası oğlu Harun er-Reşid (786-809) döneminde de devam ettiği hususunda Bkz. Theophanes, s. 461'de Abbasi Halifesi Harun er-Reşid, Antakya Patriği John'un Bizans-Abbasi barışını bozmaması teklifini kabul etti; fakat Bizans, bu barıştan yararlanarak Suğur şehirlerini almak için büyük bir ordu hazırlamaya başladı. Halife Harun er-Reşid Bizans'ın Tarsus Kalesi'ni almaya niyet ettiğini ve oraya Bizans askerlerini yerleştirmeyi kararlaştırdığı haberini aldığı yazılıdır. Ayrıca bu hususta Bkz. Belazuri, s.242-243'te bunun üzerine Halife Harun er-Reşid Tarsus Kalesi'ne tahkimat yaparak Tarsus'a yerleşmesi için Herseme b. 'Ayen komutasındaki Abbasi ordusunu Tarsus'a gönderdi. Herseme b. 'Ayen bir süre Tarsus'ta kaldı ve şehirden ayrılmadan önce Ferac b. Süleym el-Hâdim'i Tarsus valisi olarak görevlendirdi. Ferac b. Süleym el-Hâdim, Tarsus kalesinin surlarını kuvvetlendirip imar işlerini yaptırırken Tarsus askerlerinin Bizans akınları için yetersiz olduğunu gördü ve Halife Harun er-Reşid'den asker istemek için Ebu Salim adında bir askeri Bağdad'a gönderdi.

Halife Harun er-Reşid, Ebu Salime Bağdad'da üç bin asker verdi ve Tarsus'a giderken Antakya'dan iki bin, el-Massisa'dan bin asker almasını söyledi. Bununla beraber halife bu askerlerin eski maaşlarının asker başına 10 dinar artırılmasını kararlaştırdı. Böylece Ebu Salim üç bin Horasanlı askerle Bağdad'dan ayrıldıktan sonra Antakya'ya gelerek buradan iki bin asker aldı ve el-Massisa'dan gelen bin askerle Tarsus'a gitmeyerek altı bin askerle H.172/M.788 yılının Muharrem/Haziran ayı başında Medain şehrinin cihat kapısında ordugâh kurdu. Tarsus'ta imar işleri ve camisinin tamamlanmasına kadar altı bin askerden oluşan bu ordu Medain'de kaldı. Tarsus Valisi Ferac b. Süleym el-Hâdim, iki nehir arasını ölçtürdü ve buranın dört bin parsel; her parselinde 20 zira' kare olduğunu öğrendi. Tarsus halkına bu parsellerden ıktâ olarak verdi. Tarsus Valisi Ferac, imar işlerini ve camiye tamamladıktan sonra Medain'de bulunan Ebu Salim'e Tarsus'a gelmesi için haber gönderdi. Ebu Salim komutasındaki altı bin askerden oluşan Abbasi ordusu H. 172/M. 789 yılının Rebiülahir /Ekim ayında Medain'den ayrıldı ve Tarsus'a gelerek şehre yerleştiği yazılıdır.

⁴⁷ Filozof İshak b. Hasan b. Ebi'l-Hasan Ezziyyat "Nüzhetü'n-Nüfus ve Enes'l-Celis" adlı kitaplar hususunda yaptığımız araştırma sonucunda günümüzde İshak b. Hasan b. Ebi'l-Hasan Ezziyyat'ın kim olduğu ve kitapları hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Muhtemelen 13. yüzyılda İbnü'l-Adîm, kendisinin döneminde bu kitapları okudu ve bu kitaplar günümüze gelmedi. Bu açıdan İbnü'l-Adîm'in "Nüzhetü'n-Nüfus ve Enes'l-Celis" adlı kitaplardan aktardığı bilgiler günümüzde çok önem arz etmektedir.

bina edilmiş olup, Rum diyarından gelen bir nehir şehrin ortasından geçmektedir. Yaşayan halk ahlattandır.⁴⁸

Mısır'a hâkim olan Hasan b. Ahmet el-Mühellebi'nin "el-Mesalik ve'l-Memalik" adlı kitabında şöyle okudum: "Tarsus şehri beşinci bölgeye ait olup genişliği 36 derecedir.

Yüksek dağlardan pek çok mal da toplanmaktadır. Genel olarak 100 bin dinar kadar servet toplanır. Bu toplanan mallar nöbet bekleyenlere, yolların emniyetini sağlayan kimselere, doğum yapan kadınlara ve buna benzer ihtiyaç sahiplerine infak edilir. Ayrıca hizmet yapan askerlere, hükümde bulunan krallara, karada ve denizde görev yapanların kışlık ve yazlık ihtiyaçları için sanayii de ve ekonomi alanda da 150 bin dinar kadar harcanmaktadır. Hatta bu harcama 300 bin dinara kadar yettiği de olmuştur.⁴⁹

Bu servet bazen düşmanlardan elde edilen ganimetlerden elde edilmekte, Rum diyarına bakan adalarda bulunan dağlardan ve deniz yönünden Selevkiyye⁵⁰ memleketlerinden elde edilmekteydi. Bu dağlarda bulunan şehirlerin başkentleri; Şam tarafından Antakya ve Kıbrıs ve el- Cevme memleketleridir. / 178 /

Kendilerine Sakate veya Meymane veya Meysere veya büyük bir borcu Antakya ve Halep'te bulunan dağlarda kalarak kapattılar. Bu duruşları meşhurdur.

Yılda 100 bin dinar infak ederlerdi. Mahsul çıkmadan önce borçlandıkları bütün borçları dağlardan elde edilen ürünlerden kapatırlardı.

⁴⁸ Burada İbnü'l-Adîm, "Nüzhetü'n-Nüfus ve Enes'l-Celis" kitaplarından aldığı bilgiye dayalı olarak H. 170 / M. 786 yılında Harun er-Reşid'in Tarsus şehrini imar ettirdiği ve Ahlat'tan insanları getirtip Tarsus'a yerleştirttiğini yazıyor.

⁴⁹ El-Mesalik ve'l-Memalik, (Yollar ve Ülkeler) adında Ortaçağ döneminde birçok Arapça yazılmış coğrafya kitabı bulunmasına rağmen Hasan b. Ahmet el-Mühellebi'nin yazmış olduğu el-Mesalik ve'l-Memalik adındaki kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Muhtemelen 13. yüzyılda yaşayan İbnü'l-Adîm, kendi döneminde bu kitabı okumuş ve bu kitaptan aldığı bilgileri yukarıda yazmıştır. Bu açıdan bu bilgiler orijinal bilgiler olup Sugur eş-Şam bölgesinde toplanan vergiler hususunda Bkz. Vasiliev, **Byzance Et les Arabes**, Bruxelles, 1935, s.95-97'de dokuzuncu yüzyılda Sugur eş-Şam bölgesinden elde edilen vergilerin 300.000 dinar kadar olduğu ve bu paranın (dört buçuk milyon altın frankına) tekabül ettiğini yazıyor. Yaptığımız araştırmayla dört buçuk milyon altın frankı tahmini 1305 kilo altına denk geldiği sonucuna ulaştık. Ayrıca Vasiliev, Sugur eş-Şam'dan elde edilen vergiler, o dönemde Sugur eş-Şam bölgesinde kamu işlerinde, casusların, kuryelerin, dağ, ırmak, kaleler ve geçitlerde bulunan muhafız noktalarının korunmasında ve bakımında kullanıldığını yazıyor. Vasiliev'in burada yazdığı vergi miktarı ile İbnü'l-Adîm'in yazdığı vergi oranı aynıdır. Muhtemelen Vasiliev, bu bilgileri ya İbnü'l-Adîm'den almış ya da diğer Arap kaynaklardan almıştır.

⁵⁰ Selevkiye şehri, günümüzde Hatay'ın ilçesi olan Samandağ şehrinin eski adıdır.

Dedi ki: Safsaf kapı mahallesinde, Kabiha Ümmü Mü'taz⁵¹ (rh. a)'ın evi bulunmaktadır. Bu vakıf evi 150 çocuk barındırmakta olup her bir odada iki kız ve onlara yardım eden biri vardı. Bu vakfı broşunda bir başkanın resmi ve yanında binen çocuklar bulunmaktadır. Her gittiği yere çocukları götürmekte, giydiği tacın üzerinde de bayraklarda süslenmiş ortasında da "El-Mü'tez Billah" ismi yazılı bulunmaktadır. Ayrıca savaşlara gittiklerinde veya yolculuklara çıktıklarında da bu broşu beraberlerinde götürürler.

Dedi ki: Bu vakıf evlerinin silah depoları bulunmaktadır. Bu silahlar bayram günlerinde ve Rum diyarından elçiler döndüğünde ortaya çıkarılırdı. Bu silahlarla birlikte savaşçıların savaşta kullandıkları kalkanlar, kendileri ve atlarını giydirdikleri zırhlar bulunurdu. Ayrıca mızraklar ve süngülerde mevcuttur. Her adamın veya çocuğun gücüne göre taşıyabileceği çeşitli silahlar da vardır. Bu evlerin kapılarının üzerinde El-Mu'taz Billah'ın köleleri, köle reisleri ve kahramanca savaşan kimseler bulunan mühürler bulunmaktadır. Kimse kimsenin yazıhanesine sahibinin izni olmadan girme hakkına sahip değildir. Ayrıca sözleşme ve antlaşmaları yazacak olanlarda bu kölelerin başlarıdır. Şayet bunlar bulunmadığı takdirde Tarsus komutanlarından birini görevlendirir, tüm yazışmaları yazarlardı. Bu konuyla ilgili başkanlık görevini yapan Ebu Hafs Ömer b. Süleyman eş-Şarabi (rh.a.)'ı görmüştüm.⁵² Başka bir zamanda da başkasının bu görevi yaptığını da gördüm.

Ebu Hafs Ömer b. Süleyman olan kişi; aşağıdaki kasidenin mısrasıyla başlayan Memduh Ebi Tayyib El-Mütenebbi'dir. Bunları öldüren ve gözyaşı döktürenleri itham etmemiz Bu çürümüş kemiklerin bize işin azametini sergiler. / **183** /

Reşit Rumların Tarsus'u işgal etmek için geldikleri haberini alınca Hersame b. Ayün komutanlığında "Saife" denilen yeri işgal etti. Yıl H.171. Ayrıca Tarsus şehrini inşa etmek ve bölgelere ayırmak için kendisine emir verdi. Bunun üzerine Hersame emri yerine getirdi. Bu inşaatı Reşid'in emriyle, Farac b. Süleym'i vekil tayin etti. Bu emir üzerine Ebu Süleym "Selam" adındaki şehre doğru gitti. Birinci grubu Horasan halkından 3000 kişilik adam topladı. Hepsi Tarsus'a geldiler. Daha sonra Masisa halkından bin. Antakya halkından da bin kişi olmak üzere iki bin kişiden olmak

⁵¹ Tarsus'ta yaşamış Kabiha Ümmü Mü'taz'ın kim olduğu ve onun adını taşıyan vakıf hakkında günümüzde herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

⁵² İbnü'l-Adım, burada 13. yüzyılda kendi yaşadığı dönemde Tarsus'da Ebu Hafs Ömer b. Süleyman eş-Şarabi'nin yazışmaları yaptığını şahit olduğunu yazıyor.

üzere ikinci grubu oluşturdu. Her birine on dinar ücret karşılığı tuttu. Birinci grup Cihad kapısı yakınlarında meydana toplandılar. Şehir inşaatı Muharrem ayının başlarında olup yıl (H. 172). Böylece Tarsus şehrini inşa etti. İçerisinde mescit inşa ederek etrafına da sur bina etti. Şehirde dört bin mesken inşa edildi. Her mesken 20 zira genişliğindedir. Bu olaylar H. 172 yılının Rebiul-evvel ayında bitmiştir. Dediler ki: Abdülmelik b. Salih Tarsus'a vali olarak, Yezid b. Muhlid El-Ferazi'yi tayin etti. Horasan'dan çıkardılar oradan "Hibriyye" ye sürdüler. Fevaris denilen topluluk Abdülmelik b. Salih tarafından başa getirildi.

Ebu Amr Osman b. Abdullah Tarsusi'nin kalemiyle yazdığını okudum. Ebu Zer'a Naim b. Ahmed El-Mekki H.330 yılında şöyle dediğini işittim: Abdullah b. Kelurt'un şöyle dediğini işittim: şeyhlerimizin şöyle dediklerini işittim: Horasan'dan atlıların Mehdi zamanında askerleriyle birlikte Tarsus inşaatı için geldiklerini zikredeler. Cihad kapısında el-Musalla bahçesinin batısında konaklandıklarını anlatırlar. Beraber getirdikleri dört bin bineğin üzerinde un taşıdıklarını anlatırlar. Yüklerin üzerinde Belh, Harvarzim, Herat, Semarkand, Fergane, Esbicap kelimeleri yazılıdır.⁵³ Bütün bu yükleri çuvalarla Horasan'dan getirildi. Beraberliğinde kralların hizmetinde olan, Ebu Süleym, Beşşar, Ebi Ma'ruf vardı. / **186** /

Ahmed b. Tayyib Serahsi "El-Mesalik ve'l-Memalik" adlı kitabında, Kınnesrin ve başkentlerdeki şehir ve kasabalardan bahsederek dedi ki: Cercüme Lukam dağının üzerinde kurulmuştur. Ahmed b. Yahya el-Belazuri "Futuhu'l-Buldan" adlı kitabın bir bölümünde aynısı zikredilmiştir. Antakya halkı şeyhlerini anlatarak şöyle dediler: Şüphesiz ki, el-Ceracime, Lukam dağı üzerinde olup Zac madeninin yanında bulunmaktadır. Beyyas ve Buka arasındadır. Kendisine el-Cercüme denilmektedir. Rumların Antakya ve Şam'ı istila ettiklerinde onların emri altındaydı. Ancak Ebu Ubeyde, Antakya'yı fethedince kendi şehirlerine çekilip Rumlarla birlikte memleketlerine döndüler. Müslümanlar onlara dikkat etmemişlerdi. Ancak Antakya halkı, Müslümanları aldattılar ve aralarındaki antlaşmayı bozdular. Fakat Ebu

⁵³ Harun er-Reşid'in Tarsus şehrini imar etmesi ve buraya vali ataması hususunda İbnü'l-Adîm'in 186. Sayfada yazdığı bilgiler 178. sayfada Belazuri'nin Futuhu'l-Buldan kitabının s.242-243 sayfalarından aldığımız bilgilerle örtüşmektedir. Muhtemelen İbnü'l-Adîm, buradaki bilgileri Belazuri'nin Futuhu'l-Buldan kitabından almıştır.

İbnü'l-Adîm, Horasan bölgesinden Müslümanların getirilerek Tarsus'a yerleştirilmesinin Halife Mehdi (775-785)'in döneminde yapıldığını Ebu Amr Osman b. Abdullah Tarsusi'nin yazdığı kitaptan bunu okuduğunu ve ayrıca aynı bilgiyi Ebu Zer'a Naim Ahmed el-Mekki'den H. 330/ M. 942 yılında kitabında yazdığını başkalarından duyduğunu burada yazıyor.

Ubeyde, ikinci kez Antakya'yı fethederek vali olarak Habib b. Mesleme'l-Fehri'yi tayin etti. Daha sonra el-Cercüme'ye saldırarak onu işgal etti. Ancak Cercüme halkı başkaldırmadan teslim oldular. Güvence ve barış istediler. Müslümanlarda kendilerine eman verdi. Müslümanlara yardım etmek şartıyla onlarla barış yaptılar. Onlardan herhangi bir cizye alınmayacak hatta Müslümanların savaşıardan kazandıkları ganimetlerden kendilerine pay vermeye de başladılar, kendileriyle birlikte savaştıkları takdirde ganimetlerde pay almaktaydılar.

Şehirde bulunan herkes bu barışı yaptı. Tutun tacirinden işçisine kadar, çevre köylerde yaşayanlarda bu barıştan nasiplerini almışlardı. Bunlara “Revadif” diye adlandırıldılar. Çünkü aynı topluluktan olmadıkları halde onların yaptıkları sulha iştirak etmişlerdi. Ayrıca birlikte Müslüman askerlerin yanına geldikleri için “Revadif” diye adlandırıldılar. Ancak Ceracimeler tabi oldukları emirlere itaat ediyor bazen de onlara karşı çıkıyorlardı. Sürekli Rumlara mektuplar yazıp onlarla birlikte olduklarını söylüyorlardı.⁵⁴ / **231** /

İbn-i Zübeyr zamanıydı. Mervan b. Hakem'in ölümünden sonra Abdülmelik, Irak'ta bulunan Mus'ab b. Zübeyr ile savaşmak için hilafetin kendisine verilmesini talep etti. Lukam dağından Rum komutanlığında Rumlara ait atlı bir ordu Lübnan'a doğru yola çıktı. Bu orduya el-Cerahime, Enbat, Abak Köleleri (Müslüman kölelerden) katıldı. Bunun üzerine Abdülmelik onlara her hafta 1000 dinar vermek

⁵⁴ Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın 636 yılında Antakya'yı fethettiği zaman Ceracime halkı ile yaşadığı olay hususunda Bkz. Belâzurî, s. 228'de Ceracime halkı, canından korktuğu için Bizans'a sığınmayı düşündü. Müslümanlar, onların bu durumunu anlamadıkları gibi onlar da durumlarını Müslümanlara duyuramadılar. Ebu Ubeyde komutasındaki İslâm ordusu Kudüs'ü kuşatmışken Antakya halkı Ebu Ubeyde ile yaptığı anlaşmayı bozdu. Bunun üzerine Ebu Ubeyde, Habib b. Mesleme komutasındaki İslâm ordusunu Antakya'ya gönderdi. Habib b. Mesleme komutasındaki İslâm ordusu Antakya'ya ulaştığı zaman Antakya halkı İslâm ordusu ile savaşmak yerine Habib b. Mesleme'den eman ve sulh istediler. Habib b. Mesleme, özellikle Ceracime halkının bir daha isyan etmemesi şartıyla anlaşmayı kabul etti. Bu anlaşmaya göre Ceracime halkı, Müslümanların yardımcıları Amanos dağında gözcüleri ve cephanecileri olacaklar, ayrıca kendilerinden cizye alınmayacaktı. İslâm ordusuyla birlikte savaştıklarında, onlar düşmanlarından öldürdükleri kimselerin üzerlerindeki eşyalarını (seleb) alacaklardı. Onların şehirlerindeki tüccarlar, ücretle çalışanlar ile Nebatlılar ve başkalarından onlara tabi olanlar ve köylerde oturanlar da bu anlaşmaya dâhil oldukları yazılmaktadır. Bununla beraber, Ceracime halkı, Amanos dağında Karaboya (ez -Zac) madeni yakınındaki Beyyas ile Buka arasındaki bir şehirde yaşıyorlardı. Bu halka Curcume de denilir. Onların idaresi Bizanslıların Antakya'yı tekrar İranlılardan almaları günlerinde, Antakya patrik ve valisine verildiği de belirtilmiştir. Ayrıca Bkz. İbnü'l-Esir, 2. cilt, s. 456'da Ceracime'den olmayan ve onların arkasından gelen bu kimselere Revadif (arkadan gelenler) denildiği yazılmaktadır. Ayrıca Bkz. Şahin Uçar, **Anadolu'da İslâm - Bizans Mücadelesi**, s. 89. Ceracime halkı, Curcuma diye bir şehirde Payas civarında kükürt çukurlarının yakınında, Gurgum'da oturuyorlardı. Ceracime halkı, Amanos dağında yerleşmişlerdir. Amanos dağının ismi Aramice Ukame, Arapça biraz değişmiş şekli “ el-Lukam” olduğu belirtilmiştir.

üzere Rumlarla antlaşma yapmak zorunda kaldı. Ayrıca Rumları başka şeylerle meşgul etmek amacıyla, Rumlara bol miktarda mal vermek suretiyle anlaştı. Şam'a gitmesi halinde yenileceği korkusu yerleştirdi. Bu barış neticesinde kendisini Irak savaşıyla meşgul etmiş oldu. Aynı zamanda bu barışa Muaviye zamanında da devam etmişti. Kendisine mal vermek üzere barış yapmıştı ve vereceği rehineleri Baa'lbek'te bırakmıştı. Ayrıca Abdülmelik Dımaşk'ten çıktığı zaman, Amr b. Said b. As'ın hilafet ve şehir kapılarını kapatma talebine onay vermesi için talebini kabul etmişti. Bu olaylarla birlikte kendisini başka işlerle meşgul olmaktan alıkoymuştu, bu olaylar 70 yıllarında cereyan etmişti.⁵⁵

Daha sonra Rum komutanına Süheym b. Muhacir'i gönderdi. Bu şahıs Rum komutanına kadar yetiştirdi ona bağlılığını göstererek güvenini kazandı. Bir müddet sonra kendi arkadaşlarıyla komutana tuzak kurdu, kendisini ve beraberindeki askerini öldürdü. Ayrıca şehirde isyan çıkararak kendisine karşı gelmeyenlere eman verdiği aksi halde onları da öldüreceğini duyurdu. Bunun üzerine el-Cerahime'den olanlar Humus ve Dımaşk şehrinin farklı yerlerine kaçarak saklandı. Bir müddet sonra çoğu kendi memleketleri olan Lukam'a döndü. Enbatlar kendi köylerine, kölelerde kendi efendilerine döndü.

Meymune'l-Cercamani Rum bir köleydi. Sahibi Muaviye b. Ebu Süfyan'ın kızkardeşi Ümmü'l-Hakem'dir. Ceracimelerle birlikte Lübnan dağına ve onlarla beraber yaşadığı için kendisine bu lakap verilmiştir. Abdülmelik onun kahramanlığı ve yiğitliğini duymuştu. Abdülmelik bu kölenin sahiplerinden azat etmeleri için

---

⁵⁵ İbnü'l-Adîm'in burada yazdığı İbn-i Zübeyr ismi Abdullah b. Zübeyr olması gerekir. Çünkü Mervan b. Hakem'in vefatından sonra oğlu Abdülmelik b. Mervan (685-705) Emevi halifesi olduğunda ilk iş Abdülmelik b. Mervan'ın Mekke'de isyanını bastırmakla uğraştı. Aynı zamanda İbnü'l-Adîm, burada Abdülmelik b. Mervan'ın Emevi halifesi olduğunda Kerbela olayından sonra iç karışıklıklardan yararlanarak Irak bölgesinde bağımsızlığını ilan eden Musab b. Zübeyr üzerine bir ordu gönderdiğini yazıyor. Kerbela olayından sonra Emevi Devleti'nde iç karışıklıklar çıktı. Bu iç karışıklıklardan istifade eden Bizans İmparatoru IV. Konstantin, Anadolu'da Bizans-İslam sınırını geçerek Maraş'a kadar geldi. Bu hususta Bkz. Theophanes, s. 503'de Yezid'in 683'te vefat etmesinden kısa bir müddet sonra, iç savaş yüzünden Şam bölgesinde karışıklıklar artınca, bu vaziyetten istifade eden Bizans İmparatoru IV. Konstantin, sulhu bozdu ve Emevileri Maraş'ı dahi terk etmeye zorladı. Bu sırada Mervan'ın yerine geçen Abdülmelik, Irak'a karşı mücadelesine devam edebilmek için Muaviye'nin ödediğinden daha büyük bir haraç ödemek suretiyle 685'te barış anlaşmasını yenilemek zorunda kaldı. Abdülmelik, yılda 360.000 dinar, 360 köle, 360 at vermeyi taahhüt etti. Theophanes, bu şartlarla Bizans İmparatoru ile Emevi halifesi arasında barış anlaşmasının yapıldığını yazıyor. İbnü'l-Adîm, Abdülmelik b. Mervan'ın bu anlaşmanın yapılması için Bizans İmparatoruna çok para verdiğini yazarken Theophanes, ise bu paranın miktarını vermekte. Bununla beraber, Theophanes, bu anlaşmanın tarihini 685 yılı olarak verirken İbnü'l-Adîm, H.70 / M. 689 yılı olarak veriyor.

talepte bulunmuş ve talepleri üzerine özgürlüğüne kavuşturmuşlardı. Abdülmelik, Antakya'ya göndermek üzere ordu komutanlığı verdi. Mesleme b. Abdülmelik ile birlikte "Tuvane" şehrini işgal ettiler.⁵⁶ 1000 kişilik bir orduyla Antakya şehrine girdi. Daha sonra yaptığı savaşlarda şehit düştü. Abdülmelik ölümüne üzülmüştü. İntikamını almak için Rum ordusuna karşı büyük bir ordu hazırlayarak onları mağlup etti. / 232 /

Devletler ki: Seksen dokuz yıllarında el-Ceracime kendi şehirlerinde topladılar. Rusis⁵⁷ ve İskenderun Rumlarından oluşan bir topluluk yanlarına geldi. Bunun üzerine Velid b. Abdülmelik, Mesleme b. Abdülmelik komutanlığında bir ordu gönderdi. Gelen halkı kuşattılar. Şam'a girebilmek için kendilerinden kişi başına 8 dinar vermelerini istediler. Ayrıca ailelerine iki med ve Kustar (bir ölçek) buğday ve zeytinyağı⁵⁸ verecekleri hususunda anlaşıldılar. İnandıkları Hıristiyan dinlerinde ibadet serbestliği verilmesi ve Müslümanların giydikleri kıyafetleri giymemeleri hususunda anlaşıldılar. Kendilerinden, kadınlarından ve çocuklarından cizye alınmaması hususu, Müslümanlarla savaşmamaları aksi halde savaşan kişinin öldürüleceği, ticaret malları hususunda ise, Müslümanlardan alınan kadar zengin ticaret erbabından alınması hususunda anlaşıldılar. Bu durumlar oluştuktan sonra kendi şehirlerinde oturmalarına müsaade verdiler. Bilhassa El-Havvar dağında, Şeyh Ellevlün, Tizin Amiğinde, kimileri de Humus şehrinde oturdu. El-Cercüme Patriği ve kendisiyle birlikte olanlarda Antakya'da oturdu. Oradan da Rum diyarına kaçtılar. Bazı işçilerde kişi başına cizye vermek şartıyla Antakya'da kalmaya devam ettiler. Daha sonra halife olan El-Vasık Billah'a cizye vermeme hususunda durumlarını arz ettiler, talepleri doğrultusunda cizyeyi kendilerinden almaktan vazgeçti.

⁵⁶ Abdülmelik b. Mervan döneminde Tyana (Niğde)'nin Bizans Devleti'nden alınması hususunda Bkz. Nikephoros, **Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History**, (Translated by Cyril Mango), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D. C., 1990, s. 99-105'de Leontius, 695 yılında Bizans İmparatoru olduğunda Anadolu'daki İslam garnizonlarına sefer düzenlediği yazılıdır. Bu seferden haberi olan Emevi Halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın Mesleme ve Süleyman komutasında Emevi ordusunu Anadolu'da Bizans ordusunun ilerlemesini durdurmak için görevlendirdiği de yazılıdır. Bununla beraber, bu seferde Mesleme'nin Tyana (Niğde)'yi aldığı da yazılıdır. İbnü'l-Adîm'de burada Mesleme b. Abdülmelik'in Antakya'dan asker olarak Bizans ordusu ile savaşmak için Tuvane(Niğde)'ya kadar geldiği ve bu şehri aldığı yazılıdır.

⁵⁷ Rusis, Hatay'ın İskenderun İlçesine bağlı Arsuz beldesinin eski adı olması gerekir.

⁵⁸ **Bugyetu't-Taleb Fi Tarihi Haleb** adlı kitabı yayına hazırlayan Suheyl Zekkar, bu sayfanın dipnotunda el-Kustar ölçeği hususunda şu bilgiyi yazmıştır. Cevalki; el-Ma'rab; 263, el-Kustar kaf ötreli ve kesreli okunur, el-Kustar kelimesi Arabça olmamakla birlikte bir ölçeğin adıdır.

Kendilerine güvendiğim bazı yazarların anlattıklarına göre; Emiru'l-Müminin olan el-Mütevekkil Ceracümelerden cizye alınması için emir verdi. Verdikleri durumda kendilerine mal verilmesi ve yardım edilmesi hususunda emir verdi.

Ebu'l-Hattab el-Ezdi'nin rivayetine göre; Cercüme halkı Abdülmelik b. Mervan zamanında Antakya'nın köyleri ve Amik yerleşim yerlerine hücum ederlerdi.⁵⁹ Müslümanlar savaşa gittiklerinde geride kalanlara saldırır ve onların mallarını gasp ederlerdi. Bunun üzerine Abdülmelik Antakya halkından bazılarıyı koruma amaçlı silahlandırdı. / 233 /

Raban⁶⁰, güzel bir kalesi olup küçük ve eski bir şehirdir. Şu anda Müslümanların elindedir. Seyfuddevle bu şehirde Rumlarla karşı karşıya savaşıyordu. Hades⁶¹ ile kendi arasındaki mesafe yedi fersahtır.⁶² İçinde tarihi eserler ve eski binalar vardır. İçinde Ra'ban oğulları yaşamaktadır. Bu kabile Haleb'in ileri gelenlerindedir. İçlerinde Vezir Sedid Devle Ebu'l-Kasım Hibetullah b. Muhammed b. Abdülbaki b. Ra'ban, Müzzu'd-Devlenin katibi Simal b. Salih, Mısır'a hâkim olan El-Müstensır'ın vezirliğini yaptı. İlerde inşallah bu kitapta onun hayatını ve yaptığı çalışmalarından bahsedeceğiz.

İbn-i Salih kitabında, Kınnesrin ve başkentler bahsinde onlardan zikrederek şöyle dedi: Dülük ve Ra'ban birbirine bitişik toprak yapılı evlerden oluşmaktadır.

Kudama "Harac" adlı kitabında zikredildiğine göre, Reşit halife olduğu zaman Kınnesrin'nin yerleşim alanlarına asker yerleştirdi. Ayrıca Menbic, Dülük, Ra'ban, Kavras, Antakya ve Tizin'e de asker yerleştirerek (Avasım) başkentler ilan etti. Zira Müslümanlar savaş zamanında sığınaklarında gizlenirlerdi.

Deprem neticesinde Ra'ban oğullarını şehirden çıkmaya zorladı. Seyfuddevle zamanında halk şehri terk edince düşmanlar şehre girerek yerleşti. Yerleşenler

⁵⁹ İbnü'l-Adîm, H. 89/ M. 708 yılında Ceracimelerin, Antakya bölgesinde isyan etmeleri hakkında burada bilgi vermektedir. İbnü'l-Adîm, bu bilgileri Ebu'l-Hattab el-Ezdi'den rivayet edilerek yazılan kitaplardan aldığını yazmıştır. Yaptığımız inceleme sonucunda Arap kaynakları ve Bizans kaynaklarında buradaki bilgilerle ilgili bilgilere ulaşamadık.

⁶⁰ Yaptığımız araştırma sonucunda Raban şehrinin günümüzde hangi şehre tekabül ettiğini bulamadık.

⁶¹ Hades şehri, bugün Kahramanmaraş iline bağlı Göynük ilçesinin eski adıdır.

⁶² Seyfuddevle (916-967)'nin Bizans ordusu ile mücadele ettiği dönemde Hades şehrinin kalesini tahkim ettirerek asker yerleştirdiğini yazıyor. İbnü'l-Adîm'in burada yazdığı Seyfuddevle'nin Hades şehrinin alması hususunda Bkz. Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, **Târihu'l-Antâkî (H. 328-458, M. 940-1067)**, (neşr. Ömer Abdullah Tedmuri), Lübnan, 1990, s. 77-78'de Seyfuddevle, H.339/ M. 950 yılının yaz ayında Hades şehrinin aldıktan sonra Phokas'ın askerlerini mağlup ederek Maraş'a girdiği yazılıdır.

arasında asker ve meslek sahipleri vardı. Tekrar mal harcayarak şehri inşa ettiler /259/ .

Kavras⁶³, Rumların inşa ettiği eski bir şehirdir. İçinde tarihi yapıtlar mevcuttur. Urya b. Hanan adlı kişinin kabri olduğu denilmektedir. Ravi kişiler yetiştirdiği bir şehirdir. Fetihlerde adı geçmektedir.

Ahmed b. Ebi Yakup kendisini Kınnesrin ve başkentleri zikredince bu şehirden de bahsederek şöyle demiştir: Kavras Küreti eski bir şehirdir. İçinde yaşayanlar Kays oğullarındandır. Ancak yaşayan halkın çoğu Abbas b. Züfer el-Hilali oğullarındandır.

Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belazuri'nin "Futuhu'l-Buldan" (Memleketlerin Fethi) adlı kitabında, Şam büyüklerinin anlattıklarına göre şöyle demiştir: "Ebu Ubeyde, Kavras adlı yeri işgal için yola çıkmıştı. İyad b. Ganem adlı kişinin komutanlığında öncü birlik olarak asker gönderdi. Şehrin Rahiplerinden biri onu karşılayarak barış istedi. Rahibi, Cibrin⁶⁴ ve Azar tepeleri arasında bulunan Ebu Ubeyde'ye göndererek barış yaptı. Daha sonra Kavras'a gelerek halkına, Antakya halkına verilen güveni verdi. Barış isteyen ve Serkına adlı köyde yaşayan Rahibe mektup yazdı. Daha sonra Kavras topraklarında bulunup ta kendisine itaat etmeyenlere asker göndererek onları mağlup etti. Bu savaş Nukablus denilen sınıra kadar devam etti.

Dediler ki: Kavras, Antakya'yı korumak için içinde asker barındıran bir şehirdi. Her yıl Antakya'dan değişmeli olarak kendisine asker gönderilirdi. Ancak daha sonra Antakya'da bulunan askerlerin çeyreği kadar Kavras'ta devamlı kalmak amacıyla asker gönderildi ve bundan sonra asker değişimi olmadı.

El-Belazuri şöyle dedi: Şüphesiz Süleyman b. Rebia El-Bahili, Ebu Ubeyde'nin ordusunda olduğu söylenirdi. / 263 /

El-Muali Muhammed b. Zeyd el-Hüseyni kendi kitabında şöyle dedi: Talha b. Ali Sufaru'l-Kettani haber vererek dedi ki: Muhammed b. Abdullah El-Bezzar haber vererek dedi ki: Bişr b. Musa anlatarak dedi ki: Humeydi anlatarak dedi ki: Sufyan anlatarak dedi ki: Ebu Zinnad anlatarak dedi ki:

⁶³ Suheyl Zekkar, bu sayfanın dipnotunda Kavras hakkında şu şekilde bilgi vermektedir. Herhalde "Küveyri" ismiyle bilinen yerdir. Halep'e uzaklığı 33 km. Bkz; Taksimati'l-idariyye, s. 32-33.

⁶⁴ Cibrin, Halep'e uzaklığı 5 km.dir. Bkz; Taksimati'l-idariyye, s.287.

Ebu'l-Hasan El-Mübarek b. Ebi Bekr b. Mezyedu'l-Havvas ve Ebu Abdullah Muhammed b. Nasır b. Ebi'l-Fütüh el-Bağdadi haber vererek Muhammed şöyle dedi: Ben de orada hazırdım. Dediler ki: Ebu Muhammed Abdülgani b. Hasan b. Muhammed, Said Ebi'r-Reca Sayrafi, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Numan, Ebu Bekir b. Mukri', Ebu Muhammed El-Huzai haber vererek dediler ki: Ebu Abdullah Muhammed b. Yahya El-Adni, Veki', Sufyan anlatarak şöyle dedi: Ebi Zinnad'dan, El-arac o da Ebu Hureyre (r.a.)'ın Hz. Resülullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu nakleder: "İki büyük –güç- aralarında savaşmadıkça kıyamet kopmaz."

Ebu'l-Kasım Abdüssamet b. Muhammed El-Kadı anlatarak şöyle dedi: Ebu Muhammed Abdülkerim b. Hamza b. Hızır'u's-Sülemi haber vererek dedi ki: Ebu Muhammed Abdülaziz b. Ahmed b. Ali El-Kettani's-Sufi anlatarak dedi ki: Ebu'l-Kasım Temmam b. Muhammed b. Abdullah b. Cafer b. Cüneydi Razi el-Hafız anlatarak dedi ki: Ebu Abdullah Cafer (106-v) b. Muhammed b. Cafer b. Hişam El-Kindi anlatarak dedi ki: Ebu'l-Abbas Ahmed b. Nasır Antakya'da anlatarak dedi ki: Süleym b. Mansur b. Ammar anlatarak dedi ki: babam anlatarak dedi ki: İbn Lehia, Yezid b. Ebi Hubeyb, Ebi'l-Hayr Mersad b. Abdullah El-Yezani o da Hz. Huzeyfe b. Yeman (r.a.)'ın rivayetine göre, Hz. Resülullah (s.a.v.)'in şöyle buyurmaktadır: "Benden sonra ashabım fitnelere düşecek ancak Allah onların bu zellesini affedecektir. Kendilerinden sonra gelecek bir topluluk onların yaptığını yapacak fakat bu davranışlarından dolayı Allah onları yüzüstü cehenneme atacaktır."

Ebu'l-Hasan Ali b. Mahmut b. Ahmed Sabuni anlatarak dedi ki: Ebu Muhammed haber vererek dedi ki: / 295 /

Ravenda⁶⁵, yüksek bir tepe üzerinde kurulmuş küçük bir kaledir. Mancınıkla çıkmak mümkün değildir. Kalenin yüksekliğinden dolayı ok bile ulaşması mümkün değildir. Kalenin küçük bir ahır da mevcuttur. En güçlü kalelerinden olup güzel topraklara haizdir. Kalenin doğu ve kuzeyinde büyük hendekler şeklinde içerisinde

⁶⁵ Ravenda Kalesi hususunda Bkz. Ibert of Aachen, **Historia Ierosolimitana, History of the Journey to Jerusalem** (Edited and Translated By Susan B. Edgington), Clarendon Press, Oxford, 2009, s. 164-165'de Ravanda Kalesinin Halep'ten Antep'e giderken Afrin nehri üzerinde Antakya'da yaşayan Haçlılar için stratejik öneme haiz bir kale olduğu yazılmıştır. Ayrıca günümüzde Ravanda adında Kilis'in Polateli ilçesine bağlı küçük bir köy vardır ve köy de aynı ismi taşıyan bir de kalesi vardır. Muhtemelen bu kale haçlılardan döneminden kalan Ravanda Kalesi olmalıdır. İbnü'l-Adîm, 13. yüzyılda Ravanda Kalesine çıktığını burada yazar.

su akan vadiler vardır. Kaleye bir binek üzerine çıktığım halde kalenin yüksek oluşu ve yolun darlığından zorla çıktım.

Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed El-Kurtubi anlatarak şöyle dedi: Müeyyid Devle Usame b. Mürşid b. Ali b. Munkız şöyle dedi: Herak ve Revandan tepeleri Halep merkezlerindedir. Kralın valilerinden Rıdvan b. Tacu'devle⁶⁶ vardı. Ayrıca Herak tepesinde Vali İzzeke b. Vezir Ebi Necim vardı. Melik Rıdvan kendisiyle sohbet eder anlattığı hikâyelerden hoşlanırdı. Gecenin birinde ikisi içki içer ve Melik Rıdvan sarhoş olur ve kendisini tokatlar. Daha sonra tokat izleri olduğu halde yanından çıkar ve Halep yolunu tutar. Şeyraz'e yetiştiğinde de şakalaşma izleri olup gözleri morarmıştı. Günlerden bir gün şöyle anlatarak dedi ki: Bana Ravendan şehrinin Haçlı esirlerinin surları aşıp onu işgal ettikleri haberi ulaştı. Hemen Tel Herak'ten yola çıkıp Ravendan şehrine geldim. Haçlılara mektup yazarak; teslim olurlarsa güven içinde olacaklarını ve onlarla Antakya'ya kadar eşlik edeceğimi söyledim. Bunun üzerine Haçlılar şehirden çıktı. Bende verdiğim söz üzerine onları en yakında bulunan Haçlılara teslim ettim. Ben bunu yapmakla Melik Rıdvan'a hizmet ettiğime inandım. Ancak ben Halep'e varınca Melik bu durum üzerine şöyle dediğini duydum: “İzzeke esirleri serbest bırakmakla bana bin dinar kaybettirdi. Bunun üzerine ertesi gün emirlerin toplandığı dergâhta oturdum ve şöyle dedim: işittim ki Mevlamız benimle ilgili şöyle demektedir: “İzzeke esirleri bırakmakla bana bin dinar kaybettirdi.”⁶⁷ / 324 /

Halep'in doğusunda bulunan iki güçlü kaledir. Eş-Şuğur,⁶⁸ kalesi küçük bir kale olup Bekas kalesi yakınlarındadır. Aralarında bir köprü bulunmaktadır. İki kalede “El-Urt” (Asi nehri olarak bilinen) nehrinin kenarında bulunmaktadır. Bekas kalesinin hemen altından akan güçlü bir nehir mevcuttur.

⁶⁶ Tâc ad-dawla 'abû sa'îd Tutûş, Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'un 1096 yılından sonra Suriye Selçuklu devleti oğulları Rıdvan ve Dukak arasında paylaşıldı. Halep Selçuklu Meliki Rıdvan, bu tarihten 1113 yılında vefatına kadar Halep bölgesinde hâkimiyetini devam ettirdi. İbnü'l-Adîm'in burada yazdığı Rıdvan, Tacu'devle Tutuş'un oğlu Rıdvan olmalıdır.

⁶⁷ İbnü'l-Adîm Haşiyede şöyle yazdı: Bu sözlerin tamamı daha sonraki gelen sahifededir. Ancak o kağıt kayboldu. Bu haberi de yayımlanan hiçbir kitapta bulamadım.

⁶⁸ İbnü'l-Adîm işittiği şekliyle haşiyesinde şöyle yazar: çocuk olan Muhammed okuma yaşına geldi. kardeşi Abdurrahman ve kız kardeşinin oğlu Muhammed'den duydu. 12 Zilhicce 655 tarihindeydi. İbnü'l-Adîm, H. 655/ M.1258 yılında Halep'te yaşadığından bu yılda son Dımaşk Eyyubi Meliki Nasır Selahaddin Yusuf b. Eyyub'un Halep'in doğusunda bulunan eş-Şuğur ve Bekas kalelerini Haçlılardan almasını detaylı bir şekilde anlatıyor.

Bu iki kale Haçlıların elindeydi. Ancak Melik Nasır Selahaddin Yusuf b. Eyyüb (rh.a.) tarafından fethedildi. Bana bu haberi Kadı Behaeddin Ebu'l-Mehasin Yusuf b. Rafi' b. Temim haber vererek anlattı. Daha sonra şöyle dedi: Bekas'a gelinceye kadar yolumuza devam ettik. Bekas Asi nehri kenarında korunmuş bir kaledir. Tarih Salı günü Cemazü'l-Ahirin altısıydı. Konaklama yerimiz Asi nehri kenarındaydı. Daha sonra Sultan El-Melik Nasır, Asi nehrine bakan yüksek bir dağın üzerinde kurulmuş Ceride kalesine çıktı.

Kalenin her tarafını sardı. Mancınıklar ve yerden saldırılarla büyük bir savaş sonucunda Cuma günü Cemazü'l-Ahir'in dokuzunda Allah'ın izniyle fethine muvaffak oldu. Birçok ganimet ve esirler elde etti. Hemen yakınında Eş-Şuğur adıyla bilinen küçük bir kale bulunmaktaydı. Kaleye tek gidiş yolu bir köprüydü başka hiçbir yol bulunmuyordu. Sultan Nasır mancınıkları kaleye doğru çevirince kaledekilerin kurtuluş olmadığını anlayınca Salı günü Cemazü'l-Ahir'in on üçünde eman alarak teslim oldular. Ancak Sultan'dan kale halkına Antakya'ya haber göndermek için üç gün süre istediler.⁶⁹ Bunun üzerine Sultan'ın kaleye girişi üç gün gecikmeli olarak Cuma günü ayın on altısına denk geldi. / 327 /

Rum sahili⁷⁰ Roma ülkesinden geçerek Endülüs sahillerine uzanarak Tanca karşısındaki dar boğazda son bulur. Daha önce bahsettiğimiz gibi bu sahiller bu ülkelerde bulunan kara topraklarından geçmemektedir. Bu sahillerin kenarlarında Rumlar ve Müslümanlar tarafından inşa edilmiş binalar bulunmaktadır. Ayrıca bu ülkelerden akan nehirler denize oradan Konstantaniyye dar boğazına dökülür. Dar boğazı genişliği bir mil kadardır. Boğazın bazı yerlerinde dalgalar çıkışı olmayan karaya çarpar. Bu deniz sahilinde zikrettiğimiz nehirler ve Konstantaniyye Boğazı hariç bütün etraftaki yerlerle denize bağlantıları bulunmaktadır. Yapılan inşaatlar da Aknabis bakır Fenerine kadar uzanır. Bütün bu işaretler Tanca ve Endülüs kıyıları aynı ortama haizdir. Örneğin; kıyılarından "Kernib" lahanaya bitkisi boldur. Boğaz tıpkı çember şeklinde lahanaya benzemektedir.

⁶⁹ İbnü'l-Adîm'in yukarıdaki yazdığı eş-Şuğur ve Bekas kalelerinin Haçlılardan alınması bilgisi için Bkz: İbn-i Şeddat ile bilinen Kadı Behaeddin, **Nevadir Sultaniyye ve'l-Mehasini'l-Yusufiyye** (Selahaddin Eyyübi'nin sireti) adlı eseri; Kahire bsk; 1903, s. 60-61.

⁷⁰ İbnü'l-Adîm'in Rum sahili kavramını yazmasını şu şekilde açıklayabiliriz. Burada İbnü'l-Adîm, Avrupa ile Doğu Roma İmparatorluğunun birleşik halinden bahsetmektedir. Bunu da Konstantinopolis'den Endülüs'e kadar uzanan coğrafyadan bahsetmesinden çıkarırız.

Ahmet b. Et-Tayyib Es-Serahsi, Kindi'nin dağlar, sular ve denizlerle ilgili risalesinde şöyle bahseder: “Rum denizinin uzunluğu 6000 mildir. Sur kentinden başlar, Trablus, Antakya, Meskab; Masisa⁷¹, Tarsus, Kalamiye⁷² sahili oradan Heraklius Fener Kulesine kadar uzanır. En olarak en geniş yer 400 mildir.⁷³

Daha sonra şöyle dedi: Rum denizinde Nevatiye halkından olan savaş ve yük gemilerinin ustalarını gördüm. Aralarında savaş ve gemi imalatında ve işletilmesinde çalışan köleler, sahipleri ve efendiler bulunmaktadır. Bunlar içinde; Dimeşk sahillerinden Trablus Şam sahibi Züraka'nın kölesi Ebu'l-Haris adıyla lakaplandırılan Levin örnek teşkil eder. Üç yüzyıl sonra Rum denizinin uzunluğunu, enini ve fazla dalga ve deprenmesini yüceltmeye başladılar. Şam topraklarından Humus sahilinden Ceble şehrinin sahibi Abdullah b. Vezir'i bu şekilde buldum. H. 332/ M.944 yılında kendisinden başka Rum denizini onun kadar iyi bilen ve tanıyan kalmamıştı. Ayrıca onun gibi gemi kullanan kimse yok. / 399 /

Yeryüzünde geniş bir yer kapladığından ve denize benzediğinden dolayı bu şekilde adlandırılır. Akan nehirlerle hiçbir şekilde ilişkisi bulunmamaktadır. Bu göllerden bazıları şunlardır:

Efamya Gölü; alan bakımından büyük bir göldür. Kendisinde “Sıllavır” (kedi balıkları) “ciris” (yılan balıkları) bulunur. Denilir ki: Kış mevsiminde suları çoğalıp çalılıklar arasına girdiği zaman Efamya'nın suları kırmızılaşır. Bu mevsimde balıklar kendini toprağın altına girmesi ile bu kırmızılık oluşmaktadır, deniliyor. Bazıları ise şöyle der: “Sıllavır” balıkları bu mevsimde doğum yaptığından dolayı gölün suları kırmızılaşmaktadır. “Sıllavır” balıkları pazarda yüksek gelir getiren bir türdür.

Bağras Gölü⁷⁴; Amik kenarında bulunan büyük bir göldür. Antakya Amik gölünün uzunluğundadır. Ayrıca Bağras gölüyle de bilinir. İçinde bol ve piyasa değeri yüksek balık bulunur.

⁷¹ Masisa, Günümüzde Ceyhan yakınında bulunan Yakapınar ilçesinin eski adıdır.

⁷² Kalamiyya, bugünkü Mersin olmalıdır. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, **İslâmiyet ve Türkler**, Kamer Yay., İstanbul, 2000 s.141.

⁷³ İbnü'l-Adîm, bu sayfada yazdığı bu bilgide Ahmet b. Et-Tayyib Es-Serahsi'nin kitabının ismi verilmemiş ve bu kişi hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bununla beraber, Kindi'nin yazdığı dağlar, sular ve denizlerle ilgili risalesi hakkında bir bilgi de elde edemedik.

⁷⁴ İbnü'l-Adîm, 13. Yüzyılda Halep tarihi kitabını yazarken Antakya bölgesindeki göllerden hakkında bu sayfada bilgiler vermiştir. Bağras Kalesi, Antakya-İskenderun yolunun 27. km sinde günümüzde aynı adla anılan Bağras köyünün yukarısında Kızıldağ eteklerinde bulunmaktadır. Muhtemelen Bizans

Bu göllerden biri de Anzanit gölüdür. Anzanit gölü daha önce zikrettiğimiz iki gölde daha küçük bir göldür. Bu gölün hemen kenarında yüksek bir tepe bulunmaktadır. Bu tepenin üzerinde Anzanit adı verilen bir köy kurulu olup “El-Hades”⁷⁵ şehrine yakındır. El-Hades şehri Rum diyarının hududunda bulunmaktadır. Halkı Ermenidir. “Behsesni” adlı kişi kurmuştur. / 409 /

Lübnan, Dimaşk’tan kıvrımlar şeklinde başlar Antakya ve Masisa’ya kadar uzanır. Bu dağlar “Lukam” (Amanos) diye adlandırılır. Daha sonra bu dağlar Malatya, Şimşat ve Kalikale⁷⁶ dağlarına kadar uzanır. Oradan Hazar dağlarına kadar uzanır, o dağlara da “El-Kık” diye adlandırılır.

“Hafız” adlı kitaptan Efakha⁷⁷ şehrinde; güneşin, ayın ve yıldızların hareketleri hakkında memleketin adlarını ve meydana gelen iklimleri naklettim. Ayrıca Ebu’l-Hasan Ahmet b. Cafer b. Muhammed b. Ubeydullah El-Münadi’nin yaptığı özeti de naklettim. Ebu’l-Kasım Abdullah b. Hüseyin b. Revaha şöyle haber verdi. Abdurrahim b. Yusuf b. Tufeyl’den Ebi Tahir Selfi o da Ahmet b. Muhammed b. El-Abnusi o da birinden şöyle dedi: Mekke ile Medine arasında bulunan “El-Arac” dağı Şam’a kadar oradan Lübnan’a oradan da Humus’a kadar uzanır. Bu dağlar Dimaşk’dan devam edip Antakya ve Masisa dağlarına kadar uzanır. Bu dağlara “Lukam” dağları adlandırılır. Bu dağlar Malatya, Şimşat ve Kalikale dağlarıyla birleşerek Hazar denizine kadar uzanır. Orası “El-Kık” diye adlandırılır.

---

döneminde inşa edilen Bagras Kalesi, Emevi, Abbasi ve Selçuklular dönemlerinde de Antakya şehrinin savunmasında önemli görev üstlenmişti. İbnü’l-Adîm’in yaşadığı 13. yüzyılda Bagras yerleşim yeri, kalesi ve Bagras gölü bulunmakta idi. İbnü’l-Adîm, bu sayfada Bagras gölü hakkında bilgi veriyor. Günümüzde Bagras Kalesi ve köyü aynı adla varlığını devam ettirirken devlet politikası olarak 1960 yılında Amik gölü kurutulduğunda yakınında bulunan Bagras gölü de kurutulmuştur.

⁷⁵ Hades şehri, bugün Kahramanmaraş iline bağlı Göynük ilçesinin eski adıdır.

⁷⁶ İbnü’l-Adîm’in yazdığı Kalikale ismi Erzurum şehrinin eski adıdır. Yedinci yüzyılda Erzurum İslam hâkimiyetine girdikten sonra bu şehrin ismi Arzan-ı Rum daha sonra ise Kalikale olarak değişmiştir. Erzurum şehrinin İslam hâkimiyetinden önceki adı Theodosiopolis idi. Bu hususta Bkz. Gürhan Bahadır, “Anadolu’da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. yüzyıllar)”, *Turkish Studies Journal*, Volume 6/1, 2011, 685-703, s. 690’da Doğu ordusu kumandanı Anatolius, Garin şehrine Bizans İmparatoru II. Theodosios (M.S. 408-450)’un onuruna Theodosiopolis (Erzurum) adını verdiği yazıyor. Günümüzdeki Erzurum isminin ortaya çıkışı için Bkz. Ahmet Demir, **İslâm’ın Anadolu’ya Gelişi**, Kent Yay., İstanbul, 2008, s. 207’de Bugünkü Erzurum adı ise yöredeki Erzen’in Selçuklu emirleri İbrahim Yınal ve Kutalmış tarafından yıkılmasından sonra, oradan çekilen Hıristiyan halkın Kalikala’ya gelmeleri üzerine oraya da Erzen denilmesi daha sonra da bu ismin Erzurum’a dönüşmesi ile oluşmuştur. Ancak bu Erzen’in Silvan ve Siirt arasındaki Erzen’den ayrı olduğunun anlaşılması için buraya Erzen el-Rum, Arz-ı Rum adı verildi ki bu ad, sonradan şimdiki Erzurum’a dönüşmüştür.

⁷⁷ Efakha şehri ve Hafız adlı kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Muhtemelen İbnü’l-Adîm, yaşadığı dönemde bu kitabı okumuştur. Fakat, günümüze bu kitap ulaşmamıştır.

Kudame “El-Arac” dağı hakkında şöyle dedi: Bu dağın bir kısmı Şam’la, bir kısmı Lübnan’la ve bir kısmı da Dımaşk topraklarında bulunan Kar dağları ile birleşerek Rum Devletine kadar uzanır. Nadir b. Şumeyle dedi ki: Şam’ın “Eylate” tarafından başlayıp, buradan Tur dağına, Beytu’l-Makdis (Kudüs)’e, Taberiya’ya ve Baalbek topraklarına kadar uzanır. “El-Arac” dağı; Humus ve Halep şehirlerinin doğusundan uzanarak “Lukam” dağlarıyla birleşerek Malatya üzerinden Hazar Denizine kadar uzanır. Bu güzergâh üzerinde birçok kale, burç ve şehirler bulunmaktadır. / 440 /

Cebel el-Kel⁷⁸, Antakya’nın dağlarından. Yüksek bir dağdır, üç günlük mesafeden görünür. Dairesel şekle benzer ve üzerinde ot bitmez. Bundan dolayı “Kel” diye adlandırılır. Deniz kenarında olup Lukam dağıyla birleşir. Mesudi “Muruc Zeheb” adlı eserinde şöyle dedi: Kel dağı Antakya’nın dağlarından olup çoğu deniz kenarındadır. Deniz kenarındaki kısma “Acz Bahr” (açık deniz) diye adlandırılır.

Ebu’l-Kasım b. Revaha ve İbn-i Tufeyl haber verdi. El-Hafız Ebi Tahir’den o da İbn-i Abnusi’den kendisine Ebi’l-Hasan b. Münadi haber vererek dedi ki: Antakya’ya karşı bakan dağ zikredildiği gibi Lukam dağlarının bir parçasıdır. Ali b. Ebi Bekir El-Hervi bana dedi ki: Antakya’nın bu dağı her taraftan ziyaret edilen bir mabettir. / 441 /

Bazıları karadadırlar. Kralları öldüğünde oğlu tahta getirilir, ergenlik çağına ulaşmamış bile olsa, ayrıca tahta geçen oğluna karşı bağlılıklarını ve saygılarını gösterirler. Rumlarla Müslümanlar arasında savaş durumu olunca, iki taraf Antakya Amik ovasında toplanır. İki ay boyunca savaşırlar. Ancak Allah zaferi Müslümanlara verir, Rumlar ise mağlup olup yola doğru kaçarlar. Kendilerine yeni bir kuvvet gelse dahi bir hamlede Müslüman ordusu hücum eder birçoğunu katlettikten sonra

⁷⁸ Kel Dağı, günümüzde aynı adla bulunmakta ve Antakya’nın Yayladağı ilçesine giderken yoldan görünmektedir.

krallarını da öldürürler. Kalanları da esir ederler. Bunun üzerine Haç hükmü düşmüş olur.⁷⁹ Bu hezimetı duyan diğır Hıristıyanlar Endülüs'te toplanır, bir kısmı denizden diğır bir kısmı karadan olmak üzere ikiye bölünerek savaşa çıkarlar. Karadan hareket eden ordu Müslümanlarla karşılaşır ve savaşarak yenilgiye uğradı. Yenilgiye uğrayanlar denizde seyreden orduya bunun haberini gönderirler, karada kendileri için ne beledikleri anlatılır. Denizde seyreden ordu tüm hazırlıklarını yaparak şehirleri saldırır ve her tarafı tahrip ederler. Endülüs'ü o şekilde fethederler. Daha sonra Şam'a doğru hareket eden ordu Allah'ın izniyle Müslümanlar tarafından yenilgiye uğratılır.⁸⁰

Nuaym, Hakem b. Nafii haber verdi. Rumlar farklı milletlerle bir araya gelince diğır Hıristıyan ülkeler karşı çıkarlar. Rum, Kostantiniye, Ermeniyye hatta maiyetindeki halk ve çiftçiler Rum kralına bu hareketinden dolayı kızar Rum kralına karşı çıkarlar. Birçok millet bir araya gelerek on kadar kral ve 180 bin halk topluluğundan oluşturuldu. Yeryüzünün her tarafından başta Şam, Irak ve Mısır olmak üzere tüm Araplar bir araya gelir.

⁷⁹ İbnü'l-Adîm, muhtemelen burada Bizans imparatorlarından bahsetmekte olup imparatorluğun babadan oğula geçtiği hanedanlık yönetim sisteminin Bizans Devleti'nde uygulandığını yazar. İbnü'l-Adîm'in yaşadığı dönemde 13. yüzyılda Bizans Devleti varlığını devam ettiriyordu. Fakat bu sayfada İbnü'l-Adîm, İslam ordusu ile Haçlı ordusunun yapmış olduğu II. Haçlı seferinden bahsetmekte. Burada Haçlı seferinden bahsederken bu haçlı seferinin neden başladığını açıklarken Haçlı seferlerinin öncesi tarihi de kısaca yazmakta. Bu konu hususunda Bkz. Belazuri, s.211, 636 yılında İslam ordusu, Antakya'yı fethettikten sonra Antakya, Sugur-Avasım bölgesinde Bizans-İslam sınırında İslam ordugâhı haline geldi. Avasım bölgesinde bulunan Antakya'dan İslam orduları hareket ederek Bizans bölgesine girerek akınlar yaptılar. Bu akınlara karşılık Bizans ordusu da zaman zaman İslam bölgesine girerek akınlarda bulundu. Böylece 636 yılından 968 yılında Bizans ordusunun Antakya'yı almasına kadar bu akınlar karşılıklı devam etti. Muhtemelen İbnü'l-Adîm, bu akınlardan yukarıda bahsediyor. XI. yüzyılda Büyük Selçuklu Devleti kanadı altında Anadolu'ya giren Türkmenler, Anadolu ve Orta Doğu'da yüzyıl önce Bizans'ın İslam Devletinden aldığı toprakları tekrar Bizans'ın elinden aldı. Hristiyanlar için Kutsal topraklar olan Antakya ve Kudüs'ün Türklerin eline geçmesi üzerine Avrupa'da büyük bir haçlı ordusu kuruldu ve ordu Endülüs'den Anadolu'ya hem karadan hem de denizden geldi. İbnü'l-Adîm, burada Haçlı ordusuna karşı İslam ordusunun Amik ovasında toplandığını burada yazıyor. Fakat burada tarih ve savaş ismi vermediğinden bu savaşın I. haçlı seferi mi yoksa II. Haçlı seferi mi olduğu hakkında bir bilgiye sahip olamıyoruz.

⁸⁰ **Bugyetu't-Taleb Fi Tarihi Haleb** adlı kitabın düzenlemesini yapan Suheyl Zekkar, bu sayfadaki dipnotta İbnü'l-Adîm'in Nuaym b. Hammad'ın yazdığı "Melahim ve'l-Fiten" adlı kitaptan aldığı yukarıdaki kısmı el-Fiten kitabının Londra ve İstanbul baskısından karşılaştırmıştır. Yukarıdaki kısmın el-Fiten kitabının Londra baskısı 121 ile 122 sayfalarında bulunduğunu belirtmiştir. Fiten; Londra baskısı, 121 ط, 122 ط, Endülüs'te toplanan Hıristiyan âlemi toplanır, Şam'da bulunan Müslümanlarla çarpışmak için hareket eder ancak Müslümanlara yenilirler. Bu bilgi İstanbul baskısında da zikredilmiştir. 30 ط – 31 ط.

Rum kralı iki katırla taşınan bir tahterevalli üzerinde olmak üzere ordusuna Şam'ı işgal etmek için emir verir. Dımaşk hariç Şam'ı işgal ederler. Bunun üzerine Müslümanlar yürüyerek onlara karşı gelmek ister ve Amik'te buluşurlar. / 492 /

Amik dört bölümdür. İki topluluk kışın sıcak yazın soğuk olan bir nehre doğru hareket eder. Bu arada nehrin suyu kışın çoğalır akıntısı şiddetlenir. Muhacirler yakınında Rumlar ise yukarısında konaklanır. Atlarını konakladıkları yerde bulunan ağaçlara bağlarlar. Kınnesrin topraklarına geldiklerinde savaşmak için hazırlıklarını yaparlar. Kalacakları yer Antakya ile Humus arasındadır. Araplar da Dımaşk ile Busra yörelerinde konaklarlar. Rumlar geçtikleri yerlerde bırakmadık ağaç, odun ve tahta yakmamış olsunlar.⁸¹ İki ordu Halep ve Kınnesrin arasında bulunan Nuhsir denilen yerde buluşurlar. Kendilerinden ölenlerin birçoğunun kemik yığınları bulunan Amik topraklarına gelirler. Bunlar arasında ilk hücumda, ikincisinde, üçüncüde, dördüncüde ve en son hücumda olanlar vardır. Allah'ın gücü karşısında duramayanlar Fustat⁸²'tan ayrılmıyordu. Onlardan kaçanlar da Cennetin kokusunu asla alamayacaktır. Rumlar Müslümanlara şöyle derlerdi: “Topraklarımızı bize bırakın ve bize her el-Ahmar, Melez ve zengin çocuklarını geri verin. Bunun üzerine Müslümanlar kendilerine şöyle derler: “İsteyen sizinle gider, isteyen de dini ve canı için savunmasını yapar.” el-Ahmar, zengin çocuklar ve melez olanlar kızar ve el-Ahmar olan birine biat ederler. Biat ettikleri şahıs son zamanda Hz. İbrahim'in Hz. İshak'a Sultanlığı kendisine tavsiye ettiği kimsedir. Bu mevaliler Rum'a karşı savaşır ve onları yenilgiye uğratırlar. Mevalilerin Rumlara karşı zaferini tahammül

⁸¹ İbnü'l-Adîm, burada Bizans ordusunun Antakya bölgesine geldiğinde ağaçları yaktığını belirtir. Ayrıca Amik ovasında İslam ordusu ile birçok savaşın yapıldığını yazarken İslam ordusu ile savaşan ordunun haçlı mı yoksa Bizans ordusu mu olduğunu belirtmiyor. Muhtemelen Antakya bölgesinde devamlı olarak savaşçı askerlerin kemiklerini Amik ovasına getirdiklerini İbnü'l-Adîm belirttiğinden bu ordunun 968 yılında Antakya'nın tekrar Bizans'ın hâkimiyetine alındığı zamandaki Bizans ordusu olması gerekir. Bu sırada 971 yılında Mısır'da Fustat (Kahire) başkent yapılarak Fatimi Devleti kuruldu. İbnü'l-Adîm, Abbasi ordusunun bu olayla uğraştığından Antakya bölgesine yardıma gelemediğini yazıyor. İbnü'l-Adîm, burada Antakya'yı hangi Arap kabilelerin ve Mevalilerin savunduğunu belirtiyor. Antakya'nın Bizans hâkimiyetine girmesi hususunda Bkz. Bahadır, s.238-239, Bizans Komutanı Mikhael Bourtzes, Antakya yakınında Luka⁸¹ (Bagras) Kalesi'nin Hıristiyanları ile anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre bu Hıristiyanlar Antakya'ya giderek Bizans istilasından kaçtıklarını söyleyip Antakya'da ikamet edeceklerdi. Bu şekilde şehre giren bu Hıristiyanlar, Bizans ordusunun şehri fethetmesine içeriden yardım edeceklerdi.⁸¹ Bu anlaşmaya göre hareket eden Hıristiyanlar, Antakya'ya girerek şehrin deniz kapısını (Bab el-Bahr) açtılar. Bizans ordusunun bu kapıdan içeri girdiğini gören Müslümanlar Bahçe kapısından kaçtılar.⁸¹ Bizans askerleri açık kapıdan Antakya'ya girerek 300 yıldan beri çıkmadıkları Antakya surlarına çıktılar. Bizans ordusu komutanları Peter Phokas ve Mikhael Burtzes 28 Ekim 968 tarihinde Antakya'ya girdiler.

⁸² Fustat, günümüzdeki Kahire şehrinin eski adıdır.

edemeyen Araplardan bir kısmı Rumlarla beraber olurlar. Çoğu Kudaa kabilesinden ve el-Ahmar kabilesinden insanlardan oluşanlar kaçar.

Daha sonra birçok kabile onlardan ayrılır. Bunlar ayrılınca Rumların galip geldikleri naraları yükselir. Zamanın en hayırlı Arapları Yemaniler, Muhacirler, Himyer, Alahan ve Kays'dan oluşur. Bu kabileler zamanın en iyi Araplarıdır. Kays kabilesi savaştı ve savaştan çekilmedi. Hades ve Ezdi kabileleri de yenildi ve dövüşmedi. Müslüman ordusu dört fırkaya bölündü. Fırkalardan biri şehit oldu, biri de sabretti, fırkanın bir diğeri kaçtı ve diğeri fırka da Rumlara sığındı.

Dedi ki: Müslümanlarda bu parçalanmalar olunca Rumlar büyük bir taarruz yapar, Müslümanların Kureyşli Yemani ve Salih halifesi ile birlikte birçoğu öldürülür. / 493 /

Abdurrahim b. Ali b. Hamed'den şöyle dedi: Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed Zikvani haber verdi: Ebu Şeyh, İbrahim b. Muhammed b. El-Hasan tahdis etti: İsa b. Halit, Ebu'l-Yeman tahdis etti. Safvan b. Amr o da Ebi Zahiriyye o da Ka'b'ten şöyle dediğini söyler: Cezire halkı, Kınnesrin halkıyla, Kınnesrin halkı Humus halkıyla birlikte hareket etmediği sürece iyi olmayacaklar. Bindiği zaman Cifle meydana gelecek ve insanlar Dımaşk'a gideceklerdir.⁸³

Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmet b. Ali haber verdi ve dedi ki: Ebu Muhammed El-Kasım b. Ali b. El-Hasan El-Hafız haber verdi ve dedi ki: Ebu'l-Bereket El-Hıdır b. Şıbl'il-Fakih haber verdi ve dedi ki: Ebu Tahir Muhammed b. Hüseyin haber verdi ve dedi ki: Ebu Ali El-Hasan b. Ali b. İbrahim El-Mukri' haber verdi ve dedi ki: Ebu Nasır Abdülvahap b. Abdullah b. Ömer El-Meri anlatarak dedi ki: Ebu Haşim Abdülcebbar b. Abdussamet Es-Sülemi haber vererek dedi ki: Ebu'l-Hasan Ahmet b. Umeyr b. Yusuf haber vererek dedi ki: Ebu Amir Musa b. Amir anlatarak dedi ki: Velid b. Müslim anlatarak dedi ki: Yezid b. Said b. Zi Udvan El-Ansi bana anlatarak dedi ki: Müdlic b. Miktad El-Üzri o da köleleri Süleym'in Ka'b Ahbar'ın şöyle dediğini işitti: "Şayet Rumlar Antakya Amik'e inerde ve onlara karşı

⁸³ İbnü'l-Adîm nakledilen bu olayı İbn-i Asakir'in yazdığı **Tarihu'l-Dımaşk** adlı kitabın ; 1-233. Sayfasından aldığını yazıyor. İbn Asakir, burada Cezire halkının Şam halkına Bizans ordusuna karşı yardıma gelmezse Şam halkının Tarsus bölgesinden itibaren Dımaşk (Şam)'a kadar çekileceğini belirtiyor.

Müslümanlarla beraber olup yardım etmezse hiçbir şeye inanmamış demektir. (205-9).

Ebu Hafs Ömer b. Muhammed b. Taberzıd haber verdi. O da Ebi Bekir Muhammed b. Abdülbaki El-Ensari'nin şöyle dediğini nakletti: Ebu Muhammed El-Cevhari haber vererek dedi ki: Ebu Ömer b. Hayviyye haber vererek dedi ki: Ebu'l-Hasan b. Ma'ruf haber vererek dedi ki: El-Hüseyn b. Fehm haber vererek dedi ki: Muhammed b. Sa'd anlatarak dedi ki: Arim b. El-Fadl haber vererek dedi ki: Hammad b. Yezid anlattı: Eyüb ve Hişam'ın onlarda Muhammed'in Abdullah b. Selam'ın şöyle dediğini nakleder: “Şayet ölürsem ve herhangi bir bineğim olmazsa beni taşıyıp Sıffin'e götürün veya Amik savaşlarının yapıldığı yere koyun.”

Ebu Mansur Abdurrahman b. Muhammed b. El-Hasan haber vererek dedi ki: Ebu'l-Kasım / **498** /

Ali b. El-Hasan haber vererek dedi ki: Ebu Ali Hasan b. Ahmet El-Mukri anlatarak dedi ki: Ebu Nuaym Hafız haber vererek dedi ki: Habib b. Hasan ve Abdullah b. Muhammed anlatarak dediler ki: Ömer b. Hasan Ebu Hafs El-Kadi El-Halebi anlatarak dedi ki: Muhammed b. Kamil b. Meymun Ez-Zeyyat anlatarak dedi ki: Muhammed b. İshak El-Ukaşi anlatarak dedi ki: Evzai anlatarak dedi ki: “Hişam'ın hilafeti sırasında Medine'ye geldim ve dedim ki: Burada âlimlerden kim var? Dediler ki: Burada Muhammed b. Mükender, Muhammed b. Ka'b El-Kurzi, Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas, Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Fatıma bint Resülullah (s.a.v.) bulunmaktadır. Dedim ki: “Öncelikle selama bununla başlamam gerek! Mescid'e girdim ve kendisine selam verdim. Elimi tutarak kendisine yaklaştırdı ve sonra sordu: Sen hangi kardeşlerimizdensin? Dedim ki: Şam halkından biriyim. Dedi ki: Şam'dan hangi ailedensin? (205-ط) dedim ki: Dimeşk halkından bir adam! Dedi ki: Tamam! Babam dedemin şöyle dediğini işittim: Kendisi Resülullah (s.a.v.) insanlara şöyle buyurduğunu duydu: “Aklı başa getirecek üç büyük mühlime (savaş ve olaylar) meydana gelecek; büyük olaylardan biri; Antakya'daki Amik ve Dımaşk olayı (savaşları), Deccal'ın Beytü'l-Makdis'ten zuhur etme olayı, Tur-i Sina'dan Ye'cüc ve Me'cüc olayıdır.”⁸⁴

⁸⁴ İbnü'l-Adîm nakledilen bu hadisi İbn-i Asakir'in yazdığı **Tarihu'l-Dımaşk** adlı kitabın ; 1-228. sayfasından aldığını yazıyor.

Nuaym b. Hammad'ın telif ettiği “Melahim ve Fitneler” adlı kitaptan naklettim. Ebu Bekr b. Ebi Meryem rivayet etmiştir. Abdülaziz b. Hüseyin anlatarak dedi ki: Hür olan Afife bint Ahmet haber vererek dedi ki: Fatıma, ibn-i Reyze, Taberi, Muradi haber vererek dediler ki: Ebu Ömer, İbn-i Lehia o da Abdülvehap b. Hüseyin, o da Muhammed b. Sabit, o da babasından, Haris'ten, Abdullah anlatarak dedi ki: Muhasara belasına karşı sabredenden başkası kurtuluşa ermez. Allah'ın izniyle Aceme ait Suğur yönünden üç şehrin Süfyani'den alınması, Antakya denilen şehir, Kurus⁸⁵ denilen şehir, Simsat denilen şehirdir.⁸⁶ / 499 /

Ebu Bekr Ahmet b. Cafer b. Hamdan El-Katii dedi ki: Abdullah b. Ahmet b. Muhammed b. Hanbel anlatarak dedi ki: Babam anlattı. Veki' anlattı. Mesudi, Hamzatü'l-Abdi'den (veya El-İdiy) naklederek dedi ki: Şeyhlerimiz anlatarak dedi ki: “İbn-i Mesud dışarı çıkarak imdat dilemeden yüksek sesle seslenerek şöyle dedi: Maltat, Fırat sahili olup; Deccal'den kaçan kalan müminlerin yoludur. Toplulukları dağıtılacak, yüzgeri edileceklerdir. Kıyamet onların azap ile vazedildikleri gündür. O ne korkunç, ne acı bir gündür!⁸⁷ Daha sonra bir çakıl taşı aldı ve tırnağı üzerine koyarak şöyle dedi: “Bir kimsenin imanının çıkması bu çakıl taşını tırnağımın üzerinden attığım gibi kolaydır.”

Ayrıca Nuaym b. Hammad'ı telif ettiği “Melahim ve'l-Fiten” adlı kitabında Ebi Bekri b. Ebi Meryem'in naklettiği rivayeti okudum. Okuduğum nüshada Ebi Bekr dedi ki: Nuaym anlattı.

Abdülaziz b. Hilale anlatarak dedi ki: Afife bnt. Ahmet haber vererek dedi ki: Fatıma haber vererek dedi ki: İbn-i Rize haber vererek dedi ki: Taberani, Abdurrahman haber vererek dedi ki: Nuaym, Hakem b. Nafii anlatarak dedi ki: Cerrah o da Ertate'den naklederek şöyle dedi: “Kostantiniyye fetholunur. Daha sonra Deccal'in zuhur haberi gelir. Dedi ki: Her şey batıl olacak (bozulacak). Bu durum yedi hafta sürecektir. Birinci yılın çeyreğinde gökyüzü yağmurunun çeyreğini tutacak (yani yağmur yağmayacak). İkinci yılında iki çeyreğini ve üçüncü yılında da hiç yağmur yağmayacaktır. Bunun üzerine tırnağı ve pençesi olan tüm hayvanlar helak olacak. Açlık ve kıtlık olacak. Böylece yetmiş kişiden on kişi hayatta kalacak.

⁸⁵ Kurus, Günümüzdeki Kilis şehrinin eski adıdır.

⁸⁶ Melahim ve'l-Fiten; Londra bsk. 65 ط, İstanbul bsk; 118 ج.

⁸⁷ Kuran-ı Kerim'de Kamer suresinin 45 ve 46. ayetleri.

Bunun üzerine insanlar “El-Cevf” dağlarına Antakya’ya kaçacak. Deccal’in çıkışı, doğudan ne sıcak ne de soğuk bir rüzgârın esmesi ile belli olacaktır. Bu rüzgâr İskenderiye putunu yıkacak, Şam’da ve Mağrib’te bulunan zeytin ağaçlarını kökten sökecek, Fırat nehri, kaynak suları ve nehirler kuruyacak (211-9), ayların, günlerin vakitleri ve Ayın hareketleri unutulacaktır.”⁸⁸ / 507 /

Abdullah b. Mesud’tan nakledildiğine göre şöyle dedi: Sanki Türkler atlarını Fırat sahiline kulakları kesik (hiç bir şeyden haberi olmayan) bir şekilde bağladıklarını görüyorum.⁸⁹

Dedi ki: Nuaym anlatarak dedi ki: Bakıyye, Ümmü Abdullah, kardeşi Abdullah b. Halit o da babası Halit b. Ma’den o da Muaviye’den naklederek şöyle dedi: “Rayıdayı bıraktıkları kadar onları terk edin. Şüphesiz ki onlar Fırat nehrine yetişinceye kadar diyarlarından çıkacaklar. Fırat’a ilk yetişenler suyundan içecekler son gelenler ise, bu nehirde su vardı, kendisine ne oldu?”⁹⁰

Dedi ki: Nuaym anlatarak dedi ki: Hakem b. Nafii o da Cerrah’tan o da Artate’den o Ka’b’ın anlattığını naklederek şöyle dedi: Abdullah b. Ömer şöyle dedi: “Daha sonra o güzel ve hoş kokulu rüzgârla Hz. İsa (a.s.) ve müminlerin ruhlarını kabzettikten sonra, yeryüzünün her tarafından çıkacak bir ateş gönderir. Bu çıkan ateş insanları, hayvanları ve tüm canlıları kovalayarak Şam’a kadar sürecektir.

Ka’b dedi ki: Kostantiniyye’den alevi ve dumanı gökyüzüne yükselecek bir ateş zuhur edecektir. Bu ateş Seyhan ve Ceyhan hudutlarında dinecektir. Ayrıca Aden’den Busra’ya kadar sürececek bir ateşte ortaya çıkacaktır. İnsanlar ayaklandıklarında ateş ayaklanacak, yürüdüklerinde peşinden yürüyecektir. O zamanda Fırat nehri günün ilk saatlerinde su akacak akşam olunca da kükürt ve ateş akacak, hadisin tamamını zikretti.

Nuaym anlatarak dedi ki: Abdülvaris, Hammad b. Seleme o da Ali b. Zeyd o da birinden o da Ebu Hureyre’nin (r.a.) şöyle dediğini nakletti: “Doğudan ve Batıdan

⁸⁸ **Bugyetu’t-Taleb Fi Tarihi Haleb** adlı kitabın düzenlemesini yapan Suheyl Zekkar, bu sayfadaki dipnotta İbnü’l-Adîm’in Nuaym b. Hammad’ın yazdığı “Melahim ve’l-Fiten” adlı kitaptan aldığı yukarıdaki kısmı el-Fiten kitabının Londra ve İstanbul baskısından karşılaştırmıştır. Yukarıdaki kısmın el-Fiten kitabının Londra baskısı 148. ve İstanbul baskısı 23. sayfalarında bulunduğunu belirtmiştir.

⁸⁹ Melahim ve’l-Fiten; Londra bsk, 191 ط, İstanbul bsk, 123 و.

⁹⁰ Melahim ve’l-Fiten; Londra bsk, 191 ط, İstanbul bsk, 122 ط.

ateş çıkacak ve insanları ve maymunları önüne katacak, gündüz vakti onları kovalayacak, gece olunca da dinecek bu durum Menbic köprüsüne varıncaya kadar sürecektir.”⁹¹

Nuaym anlatarak dedi ki: Ebu Yusuf El-Makdisi, Safvan b. Amr'den naklederek dedi ki. / **518** /

“Cemahir Ensab'l-Yemen”⁹² adlı eserinde Ebu'l-Kasım Hasan o da Ali El-Kufi'nin şöyle dediğini okudum: Ebu Süleyman Davud b. Abdullah El-Yemani anlatarak şöyle dedi: Ahmet b. Kasım anlatarak dedi ki: Fadl b. Abbas El-Ensari o da babasından anlatarak dedi ki: Muaviye b. Ebi Süfyan bir gün kaşları yaşlılıktan dolayı düşmüş bir ihtiyarla beraber geldi. Her baktığı yöne doğru elini kaldırıyor. Muaviye kendisine bazı şeyler sordu. İhtiyar adam da cevapladı. O soruyor ihtiyar cevaplayarak anlatıyordu. Anlattıklarından bir kısmında şöyle dedi: Şam toprakları Sam b. Nuh'a ait olduğundan kendisine Şam denilmiştir. “Ham” oğlu bu yerleri işgal etti ve kendisine bağladı. Ham'ın çocuklarından Kenan b. Ham olduğunu zikrederek sözlerine şöyle devam etti: “Kenan b. Ham'ın çocukları Saydun b. Kenan, Has b. Kenan, El-Yebusi b. Kenan, Er-Revadi b. Kenan, Es-Samari b. Kenan, El-Hemani b. Kenan, El-Hevani b. Kenan'dan meydana gelir. Bu çocukların hepsi Antakya sahillerine yerleştiler. Antakya sahilleri; Sayda, Trablus, Humus, Kudüs toprakları, Gavr oradan da Besni'ye kadar uzanır. Kenan oğullarını öldüren Yuşa b. Nun olup, onları Mağrib ülkelerine kadar sürmüştür.

Daha sonra Yafis'in çocuklarından bahsederek dedi ki: “Yafis b. Nuh'un yedi çocuğu doğdu, hepsi erkek çocuktur. Bunlar; Cevmar (Cumar) b.Yafis, Me'cüc b. Yafis, Mazi b. Yafis, Yaven b. Yafis, Sevban b. Yafis, Maşic b. Yafis ve Tiras b. Yafis'tir.

⁹¹ Melahim ve'l-Fiten; Londra bsk; 175 z- 176 z, İstanbul bsk; 133 v-134 v.

⁹² Günümüzde bu kitaba ve yazarı hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Fakat İbnü'l-Adîm, okuduğu bu kitapta Şam ve Antakya bölgesine yerleşen Arap kabilelerin hangileri olduğunu ve hangi soydan geldiklerini öğrendiğini yazmıştır. Şam ve Antakya ahalisinin soyunun Hz.Nuh'un oğlu Sam kadar dayandığını hatta Şam'ın adının Hz.Nuh'un oğlu Sam'dan geldiğini “Cemahir Ensab'l-Yemen” adlı kitapta okuduğunu belirtmiştir.

Daha sonra dedi ki: Yaven b. Yafis'in; Ayas, Mesisa, Tarsus ve Ezene⁹³ adında çocukları doğdu. / 527 /

Ramiz ve başkaları Dımaşk topraklarına aittir. Diğer kalan yerler 320 yılına kadar Şam diyarlarına aittir. Bu tarihten sonra başkaları hüküm sürdü.⁹⁴

Dedim ki: Kölelerinin vakfettiklerinden biri de Fadale oğullarının, Safri ve Tuşti oğullarının vakfidir. Tüm bunlar Salih ve oğlunun kölelerindedir. Halep'te yaşayan halk ve avamlar şöyle derler: Hüseyin (r.a.)'ın başı yanında zurna (zamr) çalan Ez-Zamir'in vakfidir. Hz. Hüseyin "Tışt" leğen denilen kapla taşındığı için "Et-Tışt" vakfi adını almıştır. Hz. Hüseyin'in yanında ıslık çaldığı için Safriyye vakfi denilmiştir. Fadele vakfi ise; Mütэфaddile oğullarından bir kadının güya Hz. Hüseyin'in Halep'e getirildiği zaman etrafında tavaf eden ve kendisine yüzüyle ışık veren kadından adını almaktadır. Bu anlatılanların hiçbir aslı ve sıhhati bulunmamaktadır. Sahih olan bizim yukarıda anlattıklarımızdır.

Antakya'da Abdülmelik b. Salih'in çocuklarından Fadl b. Salih b. Abdülmelik b. Salih yerleşti. Uzun Sima⁹⁵ Antakya'yı işgal edince Fadl b. Salih'i ve oğlunu tutuklayarak diri olarak her birini bir sandığı koydu ve gömdü. Ancak adamın biri bu sandıkların içinde hazine olduğu zannıyla toprağı kazarak oğlunu çıkardı. Hala yaşamaktaydı. Daha sonra bu çocuk yirmi yıl üç ay yaşadı. Şu anda Salih b. Ali'nin soyundan kalanlar "Menbic" denilen yerde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bunlar İsa b. Salih oğulları, Abdülmelik b. Salih ise, Abdurrahman b. Abdülmelik b. Salih'in soyundandırılar. İnşallah bunları ileride zikredeceğiz.

⁹³ İbnü'l-Adîm, bu sayfa ve devamında Halep ve Antakya bölgesine yerleşen Arap kabileler hakkında bilgi vermektedir. 13. yüzyılda İbnü'l-Adîm, Hz. Nuh'tan itibaren Antakya bölgesine yerleşen Arap kabileler hakkında araştırma yapmış ve bu konuda okuduğı kitaplardan elde ettiği bilgiyi derleyerek bunu burada yazmıştır. Bu açıdan Hz. Nuh'tan itibaren bu bölgeye yerleşenlerin soyunun nerden geldiğı hakkında bilgiler orijinal bilgilerdir. Hatta Yaven b. Yafis'in; Ayas, Mesisa, Tarsus ve Ezene adında çocukları olduğunu bu sayfada belirtmiştir. Günümüzde Adana'nın ilçesi Yumurtalık'ın eski adı Ayas'dır. Adana'nın yakınında Mesisa (Misis) adında bir şehir vardır. Ayrıca günümüzde Mersin'in ilçesi Tarsus adında bir şehir vardır. Ayrıca Ezene, günümüzdeki Adana şehrinin eski adıdır. Bu şehirlerin adı Hz. Nuh'un torunu Yaven b. Yafis'in çocuklarının adları ile aynıdır. Muhtemelen Yaven b. Yafis'in çocukları bu şehirlere yerleşmiş ve onların soyundan gelenler bu şehirlere onların adını vermişlerdir.

⁹⁴ İbnü'l-Adîm, burada Arap kabile reislerinden Ramiz ve çocuklarının Şam bölgesine yerleştiğı ve H.320 / M. 932 yılında Şam bölgesinde başka Arap kabilelerinde bulunduğunu yazıyor.

⁹⁵ İbnü'l-Adîm, Antakya'ya yerleşen Arap kabileler hakkında bilgi vermekte. Bu sayfada Sima et-Tavil (Uzun)'ın Antakya valiliğı yaptığında Arap kabile reislerinden Fadl b. Salih'in oğlunu tutukladığını yazıyor. Antakya Valisi Sima et-Tavil et-Türkî hususunda Bkz. Zehebi, **Tarihu'l-İslam**, al-warak.com, s.2049'da Tolunoğlu Ahmed'in 878 yılında Antakya'yı kuşattığında bu şehrin valisi bir Türk olan Sima et-Tavil et-Türkî olduğunu belirtiyor.

Emevilerden yerleşenler ise, Hişam b. Abdülmelik b. Mervan b. Hakem'dir. Rusafe denilen yere yerleşti ve kendisine ait bir saray inşa etti. Emevi devleti yıkılıncaya kadar kendisi ve oğlu burada kaldı.⁹⁶

Ömer b. Abdülaziz ise, Hunnasır denilen yere yerleşti ve ölünceye kadar orada kaldı.

Mesleme b. Abdülmelik b. Mervan, "Naura" denilen yerde yerleşerek kendisine ait siyah sert taşlardan bir saray inşa etti. Günümüze kadar bu eserin izleri mevcuttur. Ben bir burcunu idrak ettim.⁹⁷ / 530 /

Fakat Tenuh'tan olma Amr b. Fehm oğulları Antakya'da yerleşti. Yerleşenlerden biri Kadı Ebu Cafer Ahmet b. Muhammed b. Davud Ebi'l-Fehm b. İbrahim b. Temim b. Cabir b. Hani b. Zeyd b. Ubeyd b. Malik b. Murit b. Tenuh b. Nizar b. Amr b. Haris b. Subh b. Amr b. Haris b. Amr b. Fehm b. Teymillah b. Eslem'dir. Ancak kardeşi Ebu'l-Kasım Ali b. Muhammed b. Davud Antakya'dan Bağdat'a taşındı ve orada kaldı. Bu kitapta kardeşinden bahsedeceğiz inşallah. Ebu'l-Kasım'ın Bağdat'ta "İnşivar'l-Muhadara" "El-Ferec Ba'deş-Şidde" adlı eserlerin müellifi Muhsin b. Ali Tenuhi doğdu.

Abdullah b. Fehm'in çocukları Antakya'ya yerleşti. Ebu Bekr Muhammed b. Rabii b. Amir onun çocuklarından, Samit ile meşhurdur. Vera' ve din sahibidir. Kendisi Kadı Ebi'l-Hasan Süleyman b. Muhammed El-Muarri'nin dayısı ve Ebu'l-Ala'nı dedesidir.

Yemen'in soylarını anlatan bir kitap elime geçti onu okudum, şöyle dedi: Tenuh Samit'in eşraflarından olanın ismi; Muhammed b. Rabii b. Amir b. Rabii b.

⁹⁶ Emeviler (661-750) döneminde de Antakya bölgesine Arap kabilelerin yerleştirildiği ve bunların kimin soyundan geldiği ile hangi bölgeye yerleştiklerini İbnü'l-Adîm, burada belirtiyor. Ayrıca, bu sayfada Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz (717-720)'in Hunnasır denilen yere yerleştiği ve ölünceye kadar burada kaldığını yazıyor. Bu bilgiyle alakalı herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bununla beraber, İbnü'l-Adîm'in yazdığı Hunnasır şehrinin günümüz de hangi şehre tekabül ettiği ile ilgili bir bilgiye ulaşamadık.

⁹⁷ İbnü'l-Adîm, Mesleme b. Abdülmelik'in Naura denilen yere yerleştiği ve burada bir saray inşa ettirdiğini yazıyor. Hatta İbnü'l-Adîm'in yaşadığı 13. yüzyıla kadar bu sarayın kaldığını ve kendisinin bir burcunu gördüğünü belirtiyor. Fakat Naura yerleşim yerinin günümüzde nereye tekabül ettiğini bulamadık. Mesleme b. Abdülmelik hususunda Bkz. Yakubi, Tarihu'l-Yakubi, al-warak.com. s.231'de Emevi Halifesi Süleyman b. Abdülmelik (715-717) H. 98/ M. 716 yılında Bizans taht mücadelesini fırsat bilerek kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'i kara yoluyla İstanbul seferine gönderdiğini yazıyor.

Abdülmucib b. Muhammed b. Abbas b. Zibyan b. Ka'b b. Zibyan b. Şelal b. İyad Abdullah b. Fehm b. Teymillah b. Esed b. Vebra'dır.

Şelallerden bir kısmı da İbn-i Fehm b. Teymillah b. Esed b. Vebra'dır. Sahih olan ise, İbn-i İyad b. Abdullah b. Fehm'dir. İnşallah bu kitapta "El-Muhammediye" bahsinde, Samit'in tercemesinden bahsedeceğiz (246-v).

Halep'te, Kehlan'ın oğlu Himyer'in babasından kardeşi yerleşti. Ben-i Zeyd b. Kehlan b. Sebe' b. Yeşceb b. Ya'rub b. Kahtan'dır.

Nesebi iyi bilen El-Esedi şöyle dedi: Kral Himyer'in çocuklarından olup, hüküm sahibi Kehlan'ın oğlundadır. Onun çocuklarından Zeyd b. Yeşcab b. Arib b. Zeyd b. Kehlan'dan bahsederek dedi ki: Zeyd'in oğlu kraldı. / **566** /

Allah'ın rahmeti üzerine olsun kılıcımı bırak belki ona ihtiyacım olur. Dedi ki: Onu bana verirsen Ümmü Numan (kızı) senindir. Bunun üzerine tekrar geri verdi. Rumi⁹⁸'ye geri dönmek için gitti. Ancak kavmi kendisine şöyle dedi: Senden Allah için bu vahşiye karşı durmanı istiyoruz. Daha sonra dedi ki: Allah'a yemin ederim ki onunla karşılaşacağım! Ya ben onu öldürürüm veya kendisi beni öldürür! Bunun üzerine karşısına çıkar, Eşter kendisine yaklaşıncaya hemen boynundan tuttu ve boğmaya çalıştı. Aynı zamanda kılıç sesleri yükselmeye başladı. Eşter bir hamle yaparak Rumi'nin boyuna bir kılıç darbesi indirir ve boynunu keser, bu arada Rumi'nin elindeki kılıcı düşerken Eşter'in boynuna indirdi, giydiği zırh parçalandı ancak vücuduna herhangi bir zarar gelmedi. Böylece Rumi bu kılıç darbesiyle öldü. Bu galibiyet üzerine Müslümanlar tekbirler getirerek zaferi kutladı. Rumi de taşınarak Rumların safına götürüldü ve savaş başladı. Rumlar yüksek bir yerde olduklarından dolayı Müslümanlara oklarla saldırdılar. Aralarında gece çökünceye kadar meydan muharebesi yaptılar. Akşam olunca Absilerden biri namaz için çağrıda bulundu. Namaz için kamet getirildiğinde imam olarak Meysere b. Mesruk kıldırdı. Ayrıca Eşter de kendi arkadaşlarıyla da namaz kıldı. Namaz bittikten sonra Kanan b. Darim yanına gelerek şöyle dedi: "Ey bu atların sahibi Emir olan Absi Meysere b. Mesruk'la birlikte namaz kılmana engel teşkil eden şey nedir? Eşter dedi ki: Meysere

⁹⁸ İbnü'l-Adîm'in burada yazdığı Rumi'ye kelimesi Bizans bölgesini göstermektedir.

b. Mesruk kim oluyor? Dedi ki: absilerden Meysere b. Mesruk⁹⁹. Bunun üzerine Eşter: absi ve Absi oğulları kimlerdir? Dedi ki: Sübhanallah! Absin ve Abs oğullarını bilmiyor musun? Eşter dedi ki: Allah yemin olsun ki bilmiyorum. Bunun üzerine Absi olan kimse dedi ki: Sen kimsin? Kendisine şöyle dedi: Ben Malik b. Haris'im! Dedi ki: Kimlerdensin? Dedi ki: Nahilerdenim. Absi dedi ki: Allah'a yemin olsun ki bundan önce Nahii diye bir şey duymadım. Bu sözler üzerine Eşter'in bazı adamları sinirlendi. Bunu gören Eşter arkadaşlarına şöyle dedi: Siz neden kızılıyorsunuz? Allah'a yemin olsun ki ben yalan söylemedim, bu adamında yalan söylediğini sanmıyorum. Eşter daha sonra şöyle dedi: Sizinle birlikte namaz kılmayışımın nedeni bu atlıların komutanı olduğum içindir. Şu ana kadar bana hiçbir insan emretmiş değildir ve hiç kimseye itaat etmem için emir almış değilim! İtaat etmem emredilmediğim kimseye de itaatim söz konusu değildir. Bana emredecek imareti de istemem ve her halükarda akşam namazını kılınca buradan inşallah ayrılacağım. Akşam olup namazını kılınca bütün gece karşı karşıya savaştılar. Sabah olunca da Eşter arkadaşlarıyla beraber oradan ayrıldılar. Meysere de kabilelerin çok olduğu yer olan Antakya ve Masısa'ya ulaştı.¹⁰⁰ Daha sonra geri giderek oradan da ayrıldı./571/

Ebu'l-Ala Ahmet b. Şakir b. Abdullah b. Süleyman haber vererek dedi ki: Hafız Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan Şafii haber vererek dedi ki: Ebu Galip, Maverdi'ye haber vererek dedi ki: Ebu'l-Hasan Seyrafiy haber vererek dedi ki: Ahmed b. İshak haber vererek dedi ki: Ahmed b. İmran anlatarak dedi ki: Musa b. Zekeriya, Halife b. Hıyat anlatarak dedi ki: yıl 16, bu yıllarda Halep, Antakya ve Menbıc saldırılar gördü. İbn'l-Kelbi şöyle dedi: Ebu Ubeyde (r.a.) Halep halkıyla sulh yaparak onlara bir mektup yazdı.¹⁰¹ Daha sonra Ebu Ubeyde (r.a.), Hz. Halid b. Velid'i ordunun

⁹⁹ Meysere b. Mesruk hususunda Bkz. Belazuri, **Futuhu'l-Buldan** (Çev. Mustafa Fayda), s.247'de Meysere b. Mesruk el-Absi Beni Abs kabilesinden olup Hz. Muhammed ile görüşmeye Medine'ye gelen heyette bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca İlk İslam fetihlerinde İslam ordusu Şam bölgesinde olduğunda Meysere b. Mesruk bir İslam ordusunun komutanlığını yaptığı ve daha sonra Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın M.635 yılında Halep'in fethinden sonra Meysere b. Mesruk'u Antakya'ya gönderdiği de yazmıştır.

¹⁰⁰ İbnü'l-Adîm'in yazdığı bu olay Meysere b. Mesruk el-Absî'nin Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasında İslam ordusunun Halep'i aldığı sırada olması gerekir. Çünkü, burada Halep'in fethinden sonra Meysere b. Mesruk el-Absî'nin Antakya'ya geldiği gönderildiği yazılıdır.

¹⁰¹ Musa b. Zekeriya yoluyla Halife b. Hıyat'ın yukarıda naklettiği bu olay İslam ordusunun Antakya'yı fethetmesinden bir yıl sonra burada isyan çıkaran Ceracimelerin isyanı olması gerekir. Antakya bölgesinde Ceracimelerin isyanı hususunda Bkz. Belazuri, s. 228'de İslam ordusunun 636 yılında Antakya'ya girmesinden bir yıl sonra Amanos dağında yaşayan Ceracime halkı, İslam Devleti'ne vergi vermeyeceğini söyleyerek isyan etti. İbnü'l-Esir, 2.cilt, s.456'da Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasında İslam ordusunun tekrar Antakya'ya gelerek bu isyanı bastırdığı yazılıdır. Belazuri

öncü komutanı olarak görevlendirdi. Bunun üzerine Halid b. Velid, İlya şehrini muhasaraya aldı.¹⁰²

Ebu Hafs Ömer b. Muhammed b. Ma'mer El-Müeddeb'in Halep ile ilgili haberini okudum. Ebu'l-Kasım İsmail b. Ahmed b. Ömer Es-Semerkandi haber vererek dedi ki: izniyle işiterek değil. Ebu Ali Muhammed b. Ahmed b. Seleme haber vererek dedi ki: Ebu'l-Hasan Ali b. Hamami haber vererek dedi ki: Ebu Ali Muhammed b. Ahmed b. Savvaf haber vererek dedi ki: Ebu Muhammed Hasan b. Atüd El-Kattan haber vererek dedi ki: İsmail b. İsa El-Attar haber vererek dedi ki: Ebu Huzeyfa İshak b. Bişr El-Kureşi haber vererek dedi ki:

Said b. Abdülaziz El-Kureşi; Şam ehlinin kudemasından naklederek, Yermuk Savaşını anlattı. Ordunun komutanı olarak Yermuk'e doğru Halid b. Velid komutasında ilerledi. Ebu Ubeyde (r.a.) de Halid b. Velid'in peşinden gitti ve kendisine Humus şehrinde yetişti.¹⁰³

Dediler ki: Humus'ta buluştuklarında Allah gönüllerine huzur ve mutluluk indirdi. Daha sonra Halid b. Velid orduya Kınnesrin'e doğru hareket emri verdi.

---

ise Ceracime halkı hususunda şu şekilde bilgi vermiştir. Ceracime halkı, Amanos dağında Karaboya (ez -Zac) madeni yakınındaki Beyyas ile Buka arasındaki bir şehirde yaşıyorlardı. Bu halka Curcume de denilir. Onların idaresi Bizanslıların Antakya'yı tekrar İranlılardan almaları günlerinde, Antakya patrik ve valisine verilmişti. Ayrıca Bkz. Şahin Uçar, **Anadolu'da İslâm - Bizans Mücadelesi**, s. 89. Ceracime halkı, Curcuma diye bir şehirde Payas civarında kükürt çukurlarının yakınında, Gurgum'da oturuyorlardı. Ceracime halkı, Amanos dağında yerleşmişlerdir. Bu dağın ismi Aramice Ukame, Arapça biraz değişmiş şekli "el-Lukam" dır.

¹⁰² İbnü'l-Adîm, İbnü'l-Kelbi'den İslam ordusunun sulh yoluyla Halep'e girdiğini duyduğunu burada yazıyor. İslam ordusunun Halep'i fethi hususunda Bkz. Belâzurî, s. 209. Müslüman Araplar Halep'i ele geçirdikten sonra Haleplilerle şu koşullarda bir anlaşma imzaladılar. *"Haleplilerin canlarına, mallarına, şehirlerin surlarına, kiliselerine, evlerine ve sığındıkları kalelerine dokunulmayacaktır."* Halep halkı kendilerinin önerdiği anlaşma koşulları Müslüman Araplar tarafından kabul edilmesiyle salimen şehirlerine geri döndüler. Halep halkıyla anlaşmayı yapan İyad b. Ganem, yürürlüğe koyan ise Ebu Ubeyde b. Cerrah idi. Ebu Ubeyde, anlaşmayı yürürlüğe koyduğunda Halep halkı Halep'te bulunmamakta idi.¹⁰² Çünkü Halepliler Antakya'ya geçmiş ve elçiler aracılığıyla barış anlaşması yapmışlar, barış gerçekleşince de geri dönüp şehirlerine gelmişlerdi. Ayrıca Bkz. Belâzurî, s. 209. Ebu Ubeyde, Halep'e gelince İslâm ordusuna Antakya'ya hareket emrini verdi.¹⁰² Ebu Ubeyde b. Cerrah, Halep fethini tamamladıktan sonra Antakya'ya doğru hareket etti. Kınnesrin askerlerinden bir kısmı Antakya kalesine sığınmışlardı.

¹⁰³ İbnü'l-Adîm, Said b. Abdülaziz el-Kureşi'nin Şam ehlinden öğrendiği Yermuk savaşı hakkında bilgiyi burada yazıyor. İbn'in Adim'in burada naklettiği bilgide Halid b. Velid komutasında İslam ordusunun Yermuk'e doğru yürüdüğü belirtilmiştir. Bu bilgi diğer kaynaklarda aynı olmakla birlikte Yermuk savaşından sonra Hz. Ömer'in Halid b. Velid'i azledip yerine Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı atadığı hususunda Bkz. İbnü'l-Esir, 2.cilt, s.490-491. sayfalarda bu konu yazılıdır.

Daha sonra Rum hükümdarına (Kaysar) yenilgi haberini zikreder. Dediler ki: Daha sonra Kaysar maiyetindekilere Kostantiniyye'ye dönmek için yüksek sesle seslenerek Şam'dan ayrıldı. Şam'dan ayrılıp Rum sınır topraklarına ulaşınca şöyle dedi: “Ey Suriye sana selam olsun! Seni bir daha görmemek üzere selam olsun!”. Kendi memleketine yetişince şöyle dedi: “Yazıklar olsun ey benim memleketim! Düşmanın için ne kadar faydalısın. Zira sık orman ve yeşilliklere sahipsin!”¹⁰⁴ / 574 /

Abdurrahman b. Yezid b. Cabir haber vererek dedi ki: şüphesiz ki atlılar Rumlardan Dimeşk ve Humus şehirlerini terk etmeleri hususunda talepte bulundular. Medain, Kinnısın ve Cezire'de bulunanlar Müslümanlarda bir yıl ateşkes yapılmasını istediler. O yıl kim Rum topraklarına giderse daru'l-harp sayılır. Kim bu İslam diyarında kalırsa barış ve zimmi sıfatındadır. Bu anlaşmaya karar verdiler.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Bizans İmparatoru Herakleios (610-640)'un Yermuk yenilgisinden sonra Konstantiniyye (İstanbul)'ye giderken Şam bölgesinden ayrılırken yaptığı konuşma birçok Arap kaynağında bulunmaktadır. İbnü'l-Adîm, bu konuşmayı yukarıdaki şekliyle yazarken diğer Arap kaynakları bu konuşmayı aşağıdaki şekliyle nakletmişlerdir. Bu hususta Bkz. Belâzurî, s. 195'te Belâzurî, Herakleios'un Yermuk Savaşı'ndan sonra Şam bölgesinden İstanbul'a giderken şu şekilde konuştuğunu haber vermiştir. “ *Ey Suriye! Sana selam olsun! Bir daha görüşmemek üzere selam! Bundan sonra sana hiçbir Bizanslı, uğursuz çocuk dünyaya gelmedikçe korkusuzca giremeyecektir. Keşke bu çocuk doğmasa! Burası düşman için ne güzel bir ülkedir.*” Herakleios bu sözle Şam toprağının çok fazla otlağı bulunduğunu kastetmiştir. Her ne kadar Belâzurî'ye göre Bizans İmparatoru, bu sözleriyle Suriye toprağının çok fazla otlağı bulunduğunu kastetmişse de kanaatimizce Suriye bölgesinin artık ebediyen ellerinden çıktığını anlatmak istemiştir.¹⁰⁴ Ayrıca Herakleios'un Şam halkına vedası ile alakalı konuşma için Bkz. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 7. Cilt, s. 91'de “ *Selam sana ey Suriye! Bir daha görüşmemek üzere selam! Bundan sonra sana hiçbir Bizanslı korkusuzca giremeyecektir.*” Herakleios'un bu davranışı ne kadar güzel, fakat Bizanslılar için de ne kadar büyük bir musibetti.

¹⁰⁵ İbnü'l-Adîm'in burada anlattığı olay İslam ordusunun 636 yılında Anadolu'ya girmesinden sonra Anadolu'da Bizans-İslâm sınırının oluşumu ile alakalıdır. Bizans ve İslam kaynaklarında Anadolu'da Bizans-İslam sınırının oluşumu hakkında bilgiler bulunmaktadır. Fakat, İbnü'l-Adîm'in Abdurrahman b. Yezid b. Cabir'den naklettiği olay Anadolu'daki Bizans-İslam sınırına bir direğin dikildiği ve bu direğin Bizanslılar ile Müslümanların arasında sınır çizgisini oluşturduğudur. İbnü'l-Adîm yukardaki hadiseyi anlatırken dikilen bu direğin Bizanslılar ile Müslümanlar arasında sınır çizgisini oluşturduğu ve bu sınır çizgisinin geçilmemesi üzerine Bizanslılar ile Müslümanlar arasında bir anlaşmanın yapıldığını belirtiyor. Yedinci yüzyılda Anadolu'da Bizans –İslâm sınırı oluştuğunda Bizanslılar ile Müslümanlar arasında sınırı geçmemek hususunda bir anlaşmanın yapıldığı ile alakalı bir bilgiye Bizans ve İslam kaynaklarında rastlamadık. Bu sebepten İbnü'l-Adîm'in burada yazdığı bu bilgi muhtemelen orijinal bir bilgidir. Yedinci yüzyılda Anadolu'da oluşan Bizans-İslam sınırı hususunda Bkz. İbn havkal, **Suretu'l-Arz**, Mektebetu'l Hayat, Beyrut, 1996, s. 153'de İslâm ordusu Yermuk savaşından sonra Anadolu'ya girerek doğusunu hâkimiyetine almasıyla Bizans-İslam sınırı iki kısımdan oluşarak meydana geldi. Bu sınır bölgesinin birinci kısmını Sugur eş-Şam oluştururken ikinci kısmını ise Sugur el-Cezire oluşturuyordu. Ayrıca, Bizans İmparatoru Herakleios'un İslam ordusunun Anadolu'da ilerlemesini durdurmak hususunda Bkz. Nikephoros, **Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History**, (Translated by Cyril Mango), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C. 1990, s.69'da Herakleios, İslâm ordusunun Bizans ülkesine girmesinden dolayı Bizans halkına Müslüman Araplara ticaret yapmamaları için 30 lbs. (13.5 kilo)

Bir yıl savaş olmadı. İki topluluk arasında sınır olarak bir direk (amud) diktiler. Ne Müslümanlar bu sınırı geçecek ne de Rumlar bunu geçecektir. Rumlar direğin üzerine Kaysar'ı tahtına oturmuş bir şekilde heykelini yaptılar. Ancak Müslüman bir kimse atına binmiş elinde de bir mızrak taşıdığı halde heykelin yanından geçer ve heykeli mızrakla gözünü oyar. Bunun üzerine Rumlar toplanarak dediler ki: “Ey Arap topluluğu siz bizleri aldattınız! Bunun üzerine barış antlaşması bozuldu. Ancak Müslümanlar dediler ki: Bozulmasının nedeni nedir? Dediler ki: Kralımızın gözünü çıkardınız! Müslümanlar: Bunu kimin yaptığını bilmiyoruz! Dediler. Rumlar bunun üzerine: Biz ancak sizin Emirinizin gözünü çıkartmadan sulh yapmayız, dediler. Müslümanlar: Bu nasıl olacak? Dediler. Rumlar: Kendi emirinizin heykelini direğinize yaparsınız bizde gözünü çıkarırız, işte o zaman sulh olur.

Dedi ki: Emirlerinin heykelini yaptılar. Rumlardan biri gelip gözünü çıkardı ve bu şekilde sulh yeniden oluştu. Bir sene geçtikten sonra kimileri bu diyarları terk etti, kimileri kalıp cizye verdi. Böylece Müslümanlar Kınnesrin'de kalarak barışı sürdürdüler ve birlikte kaldıkları Rumlardan cizye almaya devam ettiler.

Ebu Abdülmelik El-Kureşi dedi ki: İbn-i Aziz anlatarak dedi ki: Velid, Ebu Osman Muaviye b. Yahya dedi ki: Ebu Ubeyde b. Cerrah, Kınnesrin şehrini fethetmek için İslam ordusunu komuta ediyordu. Ancak Kınnesrin ve Maarra denilen yerde Rum patrikleri İslam ordusuna karşı çıkararak savaşmak için meydan okudular. Bunun üzerine Müslümanlar 12 patriği oklarla öldürdüler. Ancak diğer kalan patrikler atlarına binerek dediler ki: “Biz şehirlerde ve kalelerde yaşayan patriklere tabiyiz. Bunun üzerine Ebu Ubeyde, Antakya'ya doğru ilerledi.

Said b. Küseyyir b. Ufeyr'in¹⁰⁶ yazdığı tarih kitabında şöyle dediğini okudum. 17. Yılında Kınnesrin Ebu Ubeyde'nin komutasındaki barış yoluyla fethetti. Ancak

---

altın verdiği yazılıdır. Böylece Müslüman Araplar, Anadolu'nun doğusunda hâkimiyetlerini kurabildiler. Ayrıca Bkz. Theophanes, **The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern history, A.D. 284-813**, (Translated by Cyril Mango and Roger Scott, Oxford University Press, 1997, s. 461'de Herakleios, Yermuk Savaşı'ndan sonra Müslümanların ilerlemesini durdurmaya, bazı uygulanabilir savunma stratejileri geliştirmeye ve askerlerin bozulan morallerini düzeltmeye çalıştı. Herakleios'un bu çabaları kısmen de olsa ölümüne kadar Müslümanların Anadolu'da ilerlemesini yavaşlattığı ve Eğer Herakleios üç veya dört yıl önce vefat etseydi Müslümanlar'ın Anadolu'da hızla ilerleyerek İstanbul önlerine kadar gelebileceği yazılıdır.

¹⁰⁶ Said b. Küseyyir b. Ufeyr'in yazdığı kitap hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Muhtemelen 13. Yüzyılda İbnü'l-Adîm, bu kitabı okumuş ve içindeki Kınnesrin'in fethi bilgisini buraya nakletmiştir.

kendisine karşı çıkanları öldürdü ve savaşanlardan kalanları da esir aldı. Ancak Halep şehrine girmede. / **580** /

Zira şehirde kimse yoktu. İslam gelmeden önce terk edilmişti. Daha sonra Ebu Ubeyde (r.a.) Hz. Ömer'e esirlerin çeyreğini gönderdi. / **581** /

Hıristiyan Said b. Patrik¹⁰⁷ kendi tarih kitabında, İbn-i Aziz'in anlattı haberi şöyle zikretti. Ziyadesiyle nakletti, ziyadesi sanırım kendi kitaplarından almıştır. Dedi ki: Hırakıl¹⁰⁸ Dımaşk'tan Humus'a doğru çekildi. Hırakıl, Müslümanların Filistin ve Ürdün'ü aldıklarını, Besniye'ye kadar ulaştıklarını duyunca da Humus şehrinde Antakya şehrine gitti. Buraya gelince müsta'rab (ataları Arap olmayan Araplar) olan Gassaniler, Cüzam, Lehm gibi kabilelere ve Ermenilerin bir kısmına zorbalık yaparak onları kendi emri altına aldı. Bununla kalmayarak başlarına kendi komutanlarından Mahan denilen birini komutan tayin ederek Dımaşk'a gönderdi. Dımaşk'ta tüm olanları anlattı. Daha sonra dedi ki: Rumlardan savaşta hayatta kalan herkes Antakya'da bulunan Hırakıl'e katıldı. Ancak Dımaşk'ın Müslümanlar tarafından fethedildiğini duyunca; "Ey Suriye! Sana selam olsun! Daha sonra Kostantiniyye'ye varıncaya kadar yoluna devam etti. Bu da üçüncü yılda ve Hz. Ömer (r.a.)'ın hilafeti zamanında oluyor.¹⁰⁹

Ömer b. Hattab (r.a.), Amr b. As'a askeriyle birlikte Filistin'e gitmesini yazmıştı. Ayrıca mektubunda; "Yezid b. Ebi Süfyan'ı Dimeşk'e, Şurahbil b.

Bizans ve İslam kaynaklarında Antakya'nın 636 yılından sonra Kınnesrin'in fethedildiği yazılmaktadır. İbnü'l-Adîm'in burada yazdığı Kınnesrin'in H.17 / M. 637 yılında fethedildiği bilgisi bunu teyit eder.

¹⁰⁷ Said b. Bıtrık (Patrik) hususunda Bkz. L. I. Conrad, Encyclopedia of Arabic Literature, (Edited by Julie Scott Meisami and Paul Starkey) " Eutychius, Said b. Bıtrık" mad. Volume I, London, Routledge, 1988, s.211'de Said b. Bıtrık, Melkite (Filistin bölgesinde kurulan ilk kilise)'nin tarihini yazmış ve aynı zamanda tıp ile Hristiyanlık üzerine çalışmalar yapmıştır. Bunlarla beraber H. 321 / M. 935 yılından vefatına kadar İskenderiyye Patrikliği görevinde de bulunmuştur. Kitab el-Burhan kitabının yazarı olarak da bilinir idi. Fakat, bu kitap günümüze kadar ulaşmamakla birlikte kitabın yazarının Said b. Bıtrık olduğu ile alakalı net bir bilgi bulunmamaktadır.

¹⁰⁸ Arap alfabesi ile yazılan bu isim Bizans İmparatoru Herakleius'un ismidir.

¹⁰⁹ İbnü'l-Adîm, burada Said b. Bıtrık(Patrik)'in yazdığı tarih kitabından okuduğu bilgilere dayalı olarak Yermuk savaşından sonra Şam bölgesindeki İslam fetihleri hakkında bilgi veriyor. Bu bilgilerle birlikte İslam ordusunun Şam bölgesinde fetihlerde bulunduğu sırada Bizans İmparatoru Herakleius'un Dımaşk (Şam)'tan Humus'a Humus'tan Antakya'ya Antakya'dan da İstanbul'a çekilmesi hususunda Bkz. Süryani Mihael Vekâyinâmesi, (Türkçe terc.Hrant.D. Andreasyan), Ankara, 1944 (T.T.K. kütüphanesi No:44'de yayınlanmamış tercüme). s.21'de Bizans imparatoru Herakleios, Yermuk Savaşı sonrasında İslâm ordusunun ilerlemesini görünce Antakya'dan ayrıldı ve İstanbul'a gitti. Herakleios askerlerine emir vererek onları köy ve kasabaları yağma etmeye sevk etti. Bunlar, memleketi Araplardan daha çok tahrip ve sonra Şam bölgesini Araplara terk ettiği yazılıdır. Ayrıca Bkz. Vakidi, **Futuh eş-Şam**, al-warak.com, s.46-48'de Bizans İmparatoru Herakleius'un İslam ordusu ile savaşmak için görevlendirdiği komutanın ismini Vardan olarak yazmıştır.

Hasene'yi Ürdün'e, Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı Humus'a gitmeleri için sorumlu kıldım." Bunun üzerine Amr b. As Filistin'e, Şurahbil Ürdün'ê ve Ebu Ubeyde b. Cerrah, Ba'lebek'e doğru yol aldılar. Dediler ki: Dimaşk ile yaptığımız sulha bizi de dahil edin. Bunun üzerine kendilerine güvence verildi. Daha sonra Humus'a gitti ve Halep şehrine güvence verdi.

Böylece bütün şehirler bu sulhu yaptılar. Artık tüm bu şehirlerde sulh ve barış hakim olmuştu. Daha sonra Müslümanlara Hz. Ömer b. Hattab'ın Kudüs'e geleceği haberi geldi. Bunun üzerine Ubeyde b. Cerrah, İyaz b. Ganem'i arkadaşlarına emir olarak bıraktı.¹¹⁰

Yezid b. Ebi Süfyan da Muaviye b. Ebi Süfyan'ı arkadaşlarına emir olarak bıraktı. Amr b. As da oğlu Abdullah b. Amr'ı bıraktı. Kendileri de Beytu'l-Makdis'in fethinde Hz. Ömer'in yanına intikal ettiler.

Dedi ki: Daha sonra Hz. Ömer (r.a.) Beytu'l-Makdis'ten tekrar Medine'ye geri döndü. Ebu Ubeyde b. Cerrah'ta Humus'a oradan da Kınnesrin'e gitti. Kınnesrin halkıyla bir yıl süreyle ateşkes imzaladı. Kim bu yıl içerisinde Rum diyarına giderse savaş açmış olur. Kim de kalırsa cizye vermesi gerektiği yazıldı. İki topluluk arasında amud dikildi.¹¹¹ / **581** /

Bu amudu ne Müslümanlar ne de Rumlar ihlal edecekti. Rumlar amudun üzerine Hırakl'ı tahtına oturmuş halde heykelini çizdiler. Ebu Ubeyde bu durumu kabul etti. Ancak Müslümanlar atlar üzerinde kahramanlıkları sergilerken, Ebu Cendel b. Sehl b. Amr elinde tuttuğu mızrakla istemeden ve kasti olmadan mızrakla

¹¹⁰ Taberi ve Vakidi, Hz. Ebu Bekir'in Şam bölgesindeki fetihleri H.13 / M. 634 yılında vefatından önce başlattığını yazıyorlar. Bu hususta Bkz. el-Taberi, **Tarihu'l-Taberi**, (Düzenleyen Muhammad Suphi Hasan Hallak ve Tahir el-Barzancı), 3. Cilt, Dar ibn Kesir Yayınevi, Dimaşk, 2007, s. 82-83'de Hz. Ebubekir'in H.13/ M. 634 yılında İslam komutanlarına Bizans'a karşı Ürdün'de toplanmaları emrini gönderdiği yazılıdır. İslam ordusunun komutanları bu emri alır almaz mücadele ettikleri bölgelerden; Ebu Ubeyde b. Cerrah, *Dimaşk (Şam)*, Yezid b. Süfyan, (Hıms), Şurahbil b. Hasan, *Ürdün*, el-Kamet b. Mucezzez, (*Filistin*), Halid b. Velid, (*Irak*), ayrılarak Yermuk vadisinde toplandıklarını belirtmiştir. İbnü'l-Adîm, ise burada Hz. Ömer'in Şam bölgesindeki bütün şehirlerin 636 yılının sonunda fethedilmesi üzerine İslam komutanlarının mücadele ettikleri bölgelerden ayrılarak Kudüs üzerine yürümelerin emrini gönderdiğini yazıyor. Böylece Beytu'l-Makdis (Kudüs) şehri İslam ordusu tarafından kuşatılıyor ve Hz. Ömer'in Kudüs'e gelmesiyle Kudüs barış yoluyla İslam hâkimiyetine girdiği ve Hz. Ömer'in Medine'ye geri döndüğünü İbnü'l-Adîm burada belirtmiştir.

¹¹¹ İbnü'l-Adîm, Burada Kudüs'ün fethinden sonra İslam ordusunun Şam bölgesine geri döndüğü ve Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın Kınnesrin halkıyla barış anlaşması yaptığı ile bir önceki sayfada açıkladığı Anadolu'da Amud (Direk) dikilerek Bizans Devleti ve İslam Devleti arasında bu direk sınır kabul edilerek anlaşma yapıldığını tekrar bu sayfada vurguluyor.

heykelin gözünü çıkardı. Kınnesrin Patriği, Ebu Ubeyde'ye gelerek şöyle dedi: "Ey Arap topluluğu bizi aldattınız ve aramızdaki antlaşmayı siz bozdunuz!" bunun üzerine Ebu Ubeyde dedi ki: Bu antlaşmayı bozan kim? Patrik: Kralımızın gözünü çıkaran bozdu. Ebu Ubeyde: Peki, isteğiniz nedir? Dediler ki: Kralınızın gözünü çıkarmadan razı olmayız! Ebu Ubeyde dedi ki: Benim heykelimi veya resmimi çizin ve istediğinizi resimle yapın! Bunun üzerine dediler ki: Biz ancak en büyük kralınızın heykelini yaparsak ve onu bozarsak kabul ederiz. Ebu Ubeyde bunu kabul etti. Rumlar Hz. Ömer'i heykelini yaptılar, onlardan biri mızrakla heykelin gözünü çıkardı. Daha sonra Patrik dedi ki: Tamam şimdi insaf ettiniz! böylece yaptıkları antlaşma tekrar sulh ve zimmet üzere bir yıl sonra devam etti.¹¹²

Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Ali haber vererek dedi ki: Ebu Muhammed El-Kasım b. Hafız haber vererek dedi ki: Ebu'l-Kasım Abdüssamet b. Muhammed El-Kadı anlatarak dediler ki: Bize Ebu'l-Hüseyin ali b. Müsellem bir haber vererek dedi ki: Ebu'l-Kasım b. Ebi Ala haber vererek dedi ki: Ebu Nasr'il-Cüdi haber vererek dedi ki: Ebu'l-Kasım b. Ebi'l-Akab haber vererek dedi ki: Ebu Abdülmelik Kureşi haber vererek dedi ki: Muhammed b. Aziz anlatarak dedi ki: Velid dedi ki: Ebu Ubeyde Kınnesrin'i geçerek Antakya'ya geldi. Antakya halkı ikamet etmek için Ebu Ubeyde ile bir antlaşma yaptı¹¹³. O zamanlar kar yağdı. kar yağınca da Antakya'dan ayrıldılar.¹¹⁴ (256-v). / 582 /

¹¹² İbnü'l-Adîm, daha önceki sayfalarda yedinci yüzyılda Anadolu'da anlaşma yoluyla Bizans-İslam sınırının oluşumu konusunu buradaki gibi yazmıştı. Fakat, yukarıda anlattığı Amud (direk) dikilerek anlaşma yapıldığı olayını daha önceki sayfalarda Said b. Bıtrık (Patrik)'ın yazdığı tarih kitabından aldığı belirtmemiştir. İbnü'l-Adîm, yukarıdaki bilgiyi Said b. Bıtrık yazdığı tarih kitabından değil bu kitaptan alıntı yapan İbn-i Said'den aldığı şu şekilde açıklamıştır. "Said b. Bıtrık (Patrik) tarihi; 2/13, bu kitabın aslı silindi ancak İbn-i Said bunun bir kısmını idrak etti."

¹¹³ Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasında İslam ordusunun Antakya'ya barış yoluyla girdiği hususunda Bkz. İbnü'l-Esir, II. Cilt, s. 454'de Ebu Ubeyde, Antakya şehrine iki km. uzaklıktaki Mehrube'ye gelince bir bölük düşmanla karşılaştığı, Onları dağıttığı ve kendilerini şehre sığınmaya zorladığı, Şehir halkını bütün kapılardan kuşattığı yazılıdır. Askerin büyük ekseriyeti, Fars ve Deniz Kapısı denilen kapılarda bulunduğu ve Antakya halkının İslâm ordusunun Şam bölgesinin bütün şehirlerini kısa bir sürede fethetmesinden dolayı şehri savunmak yerine Ebu Ubeyde'den eman dilemek suretiyle anlaşma yapmak yolunu tercih etti. Ebu Ubeyde, Antakya halkına ya Müslüman olmaları, ya cizye ödemeleri ya da şehri terk etmeleri seçenekleri sunduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Bu anlaşma şartlarını kabul eden Antakya halkından cizye ödemeyi kabul edenler, şehirde kaldılar; cizye ödemek istemeyenler, şehirden ayrılabilirdiği de yazılıdır. Ayrıca bu hususta Bkz. Belâzurî, s. 209'da Ebu Ubeyde b. Cerrah, şehirde kalanlara eman verdiği, ergenlik çağına gelenlerden bir dinarla bir cerib buğday cizye alınmasını kararlaştırdığı ve bunun üzerine Antakya halkının bir kısmı şehri terk ettiği ile bir kısmının da şehirde kaldığı yazılıdır.

¹¹⁴ Ebu Ubeyde'nin Antakya halkı ile yaptığı anlaşmanın bilgisinin geçtiği sayfa hakkında **Bugyetu't-Taleb Fi Tarihi Haleb** kitabını yayına hazırlayan Suheyl Zekkar, bu sayfanın dipnotunda şu açıklamada bulunmuştur;

Belâzurî dedi ki: Muhammed b. Sehm'l-Antakî, Ebi Salih El-Ferra'nın şöyle dediğini anlattı: Mahled b. Hüseyin dedi ki: Suğur meşayihlerinin şöyle dediğini duydum: Hz. Ömer ve Hz. Osman (r.a.)'ın yanında Antakya zikredilmeye değer ve kıymet taşırdı. Müslümanlar tarafından fethedildiği zaman Ebu Ubeyde'ye bir mektup yazarak, Antakya halkından güzel niyetli Müslüman bir topluluk, şehri koruyacak iyi asker yetiştirmesi, onlara istediklerini vermesi konusunda tavsiyede bulundu.¹¹⁵ Muaviye b. Sufyan başa geldiğinde yine aynı şeyleri yazdı. Daha sonra Hz. Osman arazilere bölerek dağıttı ve tek bir topluluk halinde yaşamaları hususunda Antakya valisine mektup yazarak valinin bunu yapmasını istedi.

İbn-i Sehm dedi ki: Ben çocukken Antakya köprüsünde duruyordum. Antakya halkından yaşlı birinin şöyle dediğini duydum: “Bu toprak Hz. Osman'ın tarafından bir kavme verdiği arazidir. Bu dağıtım işi de Ebu Ubeyde zamanında olmuştur. Kendilerine Muaviye b. Sufyan Şam velayetinde iken dağıtmıştı.”

Belâzurî anlattığı gibi şöyle dedi: Ebu Ubeyde'ye Rumların büyük bir topluluk halinde Maarra Masrayn ve Halep'te oldukları haberini alınca, onlar gelmeden onlara gitti ve kendilerinden olan sayısız Patrikler öldürünce Rum ordusu dağıldı. Kendilerinden birçok kimseyi esir ve ganimet elde ederek Maarra Masrayn'i fethetti. Ve halep'te yaptığı antlaşmayı kendileriyle gerçekleştirdi. Bu fetihle yetinmeyerek Cüme, Sirmeymeyn, Mertehvan ve Tizin¹¹⁶ köylerini fethetti. Deyr Tayaya ve Deyr Fesile ile Müslümanlara zorluk çıkarmama konusunda sulh yaptılar. Ayrıca Hunasıra Hıristiyanları gelerek sulh yaptı. Ebu Ubeyde, Kınnesrin ve Antakya'nın tüm çevresini fethetmişti. / 583 /

Müslümanlara karşı kötülükler yapmağa başladılar ve Suğur halkı zayıfladı. Tarsus bölümünde zikrettiğimiz durumlar meydana geldi. Düşmanlar tarafından

---

Bu kağıtlar; sahife (251 z -256 v) ye kadar elime geçti, kitabın son cildine aittir. Yazıları silinmişti, onları zor okudum. Ayrıca İbn-i Hubeş'in savaşlarıyla ilgili yazıları da zor okudum. Bu yazıların bulunduğu sayfeleri kitap şeklinde okuduğumu Beyrut'ta basmışım. Ancak silinmiş olanları da olduğu gibi bırakarak baskısını yaptım.

¹¹⁵ Hz. Ömer'in Ebu Ubeyde b. Cerrah'a gönderdiği mektup hususunda Bkz. Belâzurî, s.211'de bu olay Muhammed b. Sehm el-Antaki yoluyla rivayet edildiği yazılmış ve mektup şu şekilde nakledilmiştir. “Hz. Ömer, Antakya'ya büyük bir ehemmiyet vermekteydi. Antakya fethedilince Hz.Ömer, Ebu Ubeyde'ye mektup yazıp Antakya'ya iyi niyetli ve tedbirli Müslümanlardan bazı kimseleri yerleştirmesini, onları savaşa hazır halde bulundurmasını ve aylıklarını kısmamasını emretti.” Bu mektuptan Hz. Ömer'in Sahabelerden veya Tabiinden kimseleri Antakya'ya gönderdiği ve buraya yerleşmelerini istediği sonucunu çıkarırız.

¹¹⁶ Reyhanlı ilçesinin köyü olan Tizin köyü, aynı adla günümüzde de varlığını devam ettirmekteyken Cüme, Sirmeymeyn ve Mertehvan köylerinin adları günümüzde bulunmamaktadır.

Müslümanlara karşı şiddet ve zulüm yapılmaya başlandı.¹¹⁷Ebu Mansur Abdurrahman b. Muhammed b. Hasan haber vererek dedi ki: Amcam Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan El-Hafız haber vererek dedi ki: Hıdır b. Hüseyin b. Abdan, Abdülaziz Kettani'den naklettiği haberi okudum, dedi ki: Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan b. Ebi Zervan haber vererek dedi ki: Abdülvehab b. Hasan, anlatarak dedi ki: Ahmed b. Umeyr haber vererek dedi ki: Ebu Amir Musa b. Amir anlatarak dedi ki: Velid b. Müslim anlatarak dedi ki: Abdurrahman b. Yezid b. Cabir ve başkaları haber vererek dedi ki: İnsanlar, Hz. Ömer ve Hz. Osman (r.a.) zamanında, kendilerine verecekleri yardım ve savaşlardan elde edilen ganimetleri almak için Cabiye denilen yerde toplanırlardı. Hatta onları kendisine yakın olması için insanları Muaviye b. Ebi Süfyan Suğur denilen Dabık asker toplanma yerine nakletti.¹¹⁸

Daha önceki bölümde zikrettiğimiz gibi, şüphesiz ki Şam tarafından Müslümanlara ilk eğitim veren Hz. Halid b. Velid (r.a.) idi. El-Cezire tarafından Abdullah b. Mu'tem idi. İbn-i Ömer'in rivayetine göre İslam'da ilk Eğitim 16. yılında olmuştu. İlk olarak eğitim veren Eşter Malik b. Haris, 300 kahraman yiğitle verdiği denilmiştir. Daha sonra Ebu Ubeyde, Meysere b. Mesruk'ul-Absi 1000 yiğitle kendisine ulaştığı nakledilmiştir. Bunu daha önce Ebi İsmail Muhammed b. Abdullah El-Basri ve Muhammed b. Aziz'in rivayetinde zikretmiştik.

Belâzurî “Futuhu'l-Buldan” adlı kitabında zikrederek şöyle dedi:Bağras yolunu ilk kesen kimin olduğu hakkında ihtilaf etmişler. Bazıları: Meysere El-Absi kesti, dediler. Ebu Ubeyde b. Cerrah göndermişti.Giderken Rum ve Gassan, Tenuh ve Iyad kabilelerinden Muste'rab (ataları Arap olmayan Araplar)Araplarla karşılaştı. Hırakl'e yardım için gitmekteydiler.Onların yolunu keserek ve onlarla savaşarak yendi.Daha sonra Malik'il-Eşter kendisi Antakya'da iken Ebu Ubeyde'den önce yetiştirdi.¹¹⁹ / 590 /

¹¹⁷ İbnü'l-Adîm'in burada zikrettiği Suğur halkının eski gücünü kaybettiği dönem, muhtemelen Bizans ordusunun 960 yılında Suğur, Avasım bölgesine taarruza geçtiği dönemdir. Bu taarruzdan sonra yaklaşık üç yüzyıldan biraz fazla zaman İslam hâkimiyetinde kalan Tarsus ve Antakya Bizans hâkimiyetine geçti. İbnü'l-Adîm, burada Bizans ordusunun bu dönemde Müslümanlara baskı ve zulüm uyguladığını yazıyor.

¹¹⁸ İbnü'l-Adîm, bu paragraftaki bilgiyi İbn-i Asakir; 2/119-120'den aldığını yazıyor.

¹¹⁹ İbnü'l-Adîm'in Belâzurî “Futuhu'l-Buldan” adlı kitabından aldığı bu paragrafta ki bilgiyi bu kitabın Türkçe çevirisinde bulamadık. Bu bilgi ya diğer diğer baskı kitaplarda vardır ya da 13. yüzyılda İbnü'l-Adîm'in okuduğu zamandaki kitapta bu bilgi bulunmaktayken günümüze ulaşan “Futuhu'l-Buldan” baskılarında bu bilginin bulunduğu sayfa çıkmış olmalıdır.

DEĞERLENDİRME

Bu Tez çalışmamızda, Ortadoğu coğrafyası hakkında XII. ve XIII.yy' lardaki başvuru kaynaklarından biri olan **İbnü'l-Adim'in (Bugyetu't-Taleb Fi Tarihi Haleb)** adlı eseri ve yazarı hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Arap İslam tarihi yazıcılığının önemli örneklerinden birinin sadece 1.cildinden yararlanarak Antakya tarihi hakkında o dönemin şartlarını ; sosyal yaşantısı ve siyasi yapısını inceleme alanı olarak belirledik .Uzun bir uğraşın ardından özgün bir eserin ortaya çıkması adına verilen emeğin hazzını yaşıyoruz.Okuyucunun istifadesine sunduğumuz bu eser, yaşadığımız şehri yeniden incelememize olanak sağladı.Tarihi bir süreklilik arz etmesi için bu şehre yakın diğer önemli merkezlerden Haleb,Bağdat gibi şehirlerinde tarihini incelemeye çalıştık.

Yazarının (İbnü'l-Adim) bir devlet adamı ve medrese hocalığı yaptığını bildiğimiz bu eser , bizim için önemli bir çalışma oldu. İlk önce Arapça metinlerin Türkçeye çevrilmesi lazım geldi . Daha sonra o döneme ilişkin yazılan yabancı kaynaklarla karşılaştırılması sonucunda oluşturulan tezimizde verdiğimiz bilgilerin güvenilirliği arttırılmaya çalışıldı. Ayrıca şunu belirtmek lazım gelirse; Bölgesel Arap yazıcılığı hakkında edindiğimiz bilgilerden (**Bugyetu't-Taleb Fi Tarihi Haleb**) Selçuklu tarihi ile ilgili de birçok bilgiyi barındırdığını, böylelikle o dönem Türk tarihi ile ilgili bilgiler aktardığını da görmek mümkündür. Yazarımızın tarihi bir olayı aktarırken o döneme ilişkin başka kaynaklardan da alıntılar yaptığını biliyoruz. Bunu kendi yazıları arasında belirtmiştir. Ancak bazı yazdığı kitap (eser) ismi günümüzde elimize geçmediğinden bizler ayrıca bu eserlerden haberdar oluyoruz.İbnü'l-Adim'in bu eserden başka eserleri de olduğunu giriş bölümünde belirtmiştik.Çağdaşı olan yazarlarla farklı bir konumda incelenmesinin nedeni, kendisinin başarılı bir devlet adamı olmasıdır. Tarihe bıraktığı bu eserler onu adeta ölümsüzleştirmiştir.

Antakya'nın önemli bir şehir olduğuna dikkat çekebileceğimiz bir bilgi ; "Hristiyan" isminin ilk kullanıldığı şehir olması,(Hristyan müminler) yine ilk kez "Nasara" olarak bu şehirde adlandırılmasıdır.Antakya'nın şu an yıkık ve harabe surlarının giriş kapılarına verilen isimler, bize eski zamanların Antakya'sını hayal

ettirmiştir. Rumların defalarca istila etmesi ve daha sonra Kutalmış oğlu Süleymanşah tarafından tekrar fethedilmesi, ileride kesintilide olsa (haçlı seferleri ile) İslam hakimiyetinin yüzyıllardır devam ettiğini bizlere öğretmektedir.

XIII. yy Antakya'sı tasvir edilirken İbn'ül Adim, burada bir kiliseden bahsetmekte ve bu kilisenin kapısında gece ve gündüz çalışan bir saat bulunduğunu ifade etmektedir. Bunun ise dünya harikalarından biri olduğunu bildirmektedir. O dönem günün saatlerini gösteren çalışan bir mekanizma çok az şehirde olsa gerek. Bu da Antakya'nın gelişmiş bir medeniyet olduğuna işaret etmektedir.

İbnü'l- Adim bizlere yine değerli bilgiler vermektedir. Başka kaynaklarda da geçen İslam ordularının ilk kez (Antakya'nın fethi) geçen bilgiler arasında yeni bir bilgiye rastlıyoruz. Ebu Ubeyde b. El-Cerrah tarafından Antakya Halkı ile antlaşma yapılarak şehrin alındığı bilgisi... Ancak İbnül Adim eserinde şöyle demiştir; "Bu antlaşma metni barışın korunması için hala onlarda mevcuttur". Ayrıca "Kuseyyen kilisesinde Zekeriya aleyhisselamın oğlu Yahya (a.s.)'a ait olduğu söylenen bir el vardı." İfadesi şu an Topkapı Sarayında sergilenen kutsal emanetlerde yer alan -el- olmalıdır. Antlaşma metni şu an için iyi bir araştırma konusu olabilir. Ayrıca günümüz Reyhanlı ilçesinden ve tahminimize göre yakınındaki sıcak suyu ile meşhur "Hamamat" yerleşkesinin XIII. yy' da da var olduğunu bilmek, yüzyıllardır varlığını koruyan beldeler olduğunu bilmek değerli bir bilgi olsa gerek. Geçmiş dönem yer adları ile şimdiki yer adlarının karşılaştırılması sonucunda bu adların anlamına ilişkin bağlantı kurmamıza imkan sağlamıştır.

Bağdad'ın yaşadığı Moğol baskını yüzünden Abbasi halifeliğinin düşmesi ve beş asırlık bir İslam Medeniyetinin dağılması, yönetimin parçalanması şüphesiz çok büyük siyasi ve sosyal sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Büyük bir medeniyet şehrinin harabeye dönüştüğü görülmektedir. Haleb şehri ise XII ve XIII. yy Orta Doğu İslam ülkelerinin zaman zaman fetih için birbirine savaş açtığı bir kenttir. Şam bölgesinin değerli bir kenti olan Haleb'in önemi ise, Türk tarihi açısından çok kıymetli bulunan, bugünkü Türkiye haritasının oluşumunu büyük oranda gerçekleştiren Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın mezarının Caber kalesinde bulunmasıdır.

Bu tezi oluştururken **Bugyetu't-Taleb Fi Tarihi Haleb**'in indeks kısmından 1.cildinde "Antakya" isminin geçtiği sayfaların çevirisi yapılmıştır. Tezin metin

kısımında ,ilişkilendirilmesi biraz zor olan konuları bir araya getirirken,bütün bir konudan yola çıkmadığımız için zorlandık.Ama Antakya tarihine değer katmayı amaçladığımız bu çalışmamızda bu şekilde bir tez meydana gelmiştir.Okuyucuya saygıyla sunarız.

KAYNAKÇA

- Aachen ,Albert (2009) . “*Historia Ierosolimitana, History of the Journey to Jerusalem*”
 Edited and Translated By Susan B. Edgington) Oxford: Clarendon Press
- Aktan ,Ali (1991). “*Mısır’da Abbasi Halifeleri*”, Belleten Dergisi,c.LV,S.214 Ankara: TTK
- Bahadır ,Gürhan (2010) . “*İslam Fethinden Haçlılara Kadar Antakya 636-1100*”
 Hatay : Antakya Belediyesi Yay.
- Belâzurî (2002) . “*Futuhu’l-Buldan (Ülkelerin fetihleri)*” (Çev.Mustafa Fayda)
 Ankara:T.C.Kültür Bakanlığı Yay.
- Bahadır,Gürhan (2011) . “*Anadolu’da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. yüzyıllar)*” Turkish Studies Journal, Volume 6/1
- Brockelmann (1997) . “*Kemâleddin.Kamâl Al-Din İbn Al-Adîm*” İA. 6.cilt,Eskişehir:
 MEB Yay.
- C.Brockelman (1964). “*İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi – I*” (Çev.Neş’et Çağatay)
 Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.2. Baskı
- Cebecioğlu,Ethem (2007). *Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi (1207-1273)* , Altınoluk
 Dergisi, Ocak, Sayı: 251, s.9
- Chartes,Fulcher (1998) . “*The First Crusade the Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Sources Materials*” (Edited by Edward Peters) Philadelphia:
 University of Pennsylvania Press
- Clive,Foss “*Syria in Transsition A.D.550-750*” Dumbarton Oaks, Trustees for
 Harvard University
- Dehhan , Sami (1951). “*İbnü’l-Adim’in Hayatı Ve Eserleri*” Dımaşk:
- Demir, Ahmet (2008) . “*İslâm’ın Anadolu’ya Gelişi*” İstanbul : Kent Yay.
- Downey , Glanville (1961) . “*A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conguest*” Princeton (New Jersey) : Princeton Univ. Pres
- el-Taberî (2007) . “*Tarihu’l-Taberî*” (Düzenleyen Muhammad Suphi Hasan Hallak ve Tahir el-Barzanci) Dımaşk : Dar ibn Kesir Yayınevi (3.Cilt)
- E. Bickerman (1983) . “*The Cambridge History of Iran; The Seleucid Period*” Ed. Ehsan Yarshater, Cambridge Univ. Press
- Gündüz, Ahmet ve Kaya, Selim (2010) . “*Memlükler Döneminde Antakya (1268-1516) Hatay Araştırmaları –I*” Hatay: Antakya Beldesi yay
- Güneş , Kadir (2011) . “*Arapça-Türkçe Sözlük*” İstanbul :Mektep Yay.
- Haddad , George (1949) . “*Aspect of Social life in Antioch in Hellenistic-Roman Period*”

- New York : Hafner Publishing Company
- Hitti , K. Philip (1951) . “ *History of Syria; Including Lebaon and Palestine*”
London: Macmillan co. ltd.
- Honigmann , Ernest. *İA*. “*Tarsus*” mad. 12.cilt
- İbn’ül-Adim (1988) . “ *Bugyetu’t-Taleb Fi Tarihi Haleb*” (Telif:Süheyl Zekkar)
I.cilt.daru’l fikr Yay. Beyrut : Lübnan
- İbnü’l-Adim(1997). *Zübdet’ül Haleb min Tarihi Haleb* ,(Te’lif:Süheyl
Zekkar) ,c.2,Dar’ul Kitab ‘ul Arabi Yay.Dımaşk,
- İbn Havkal (1996) . “*Suretu’l-Arz*” Beyrut : Mektebetu’l - Hayat
- İbnu’l-Esir (1987) . “*el-Kâmil fi’t-târih*” (çev. Ahmet Ağırakça) İstanbul: Bahar Yay.
- İbn Hurdadbih “*el-Mesalik ve’l-Memalik*” alwarak.com.
- İbn-i Şeddad (Kadı Behaeddin) (1903) . “*Nevadir Sultaniyye ve’l-Mehasini’l-
Yusufiyye (Selahaddin Eyyübi’in sireti)*” Kahire
- İbn Kesîr (1994) . “*el-Bidâye ve’n-Nihâye*” (çev. Mehmet Keskin) İstanbul : Çağrı Yay.
- Karaismailoğlu Adnan (2004). “*Mesnevi*” Ankara : Yeni Şafak Gazete Yay, c.1
- Kavşut,M.Sait (2006) . “*İzz b.Abdüsselâm ve Ahlak Anlayışı*” Ankara: Ankara
Üni.Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi
- L. I. Conrad (1988) “*Encyclopedia of Arabic Literature*” (Edited by Julie Scott Meisami
and Paul Starkey) London
- Malalas (1986) . “*The Cronicle of John Malalas*” (Translated by Elizabeth Jeffreys,
Michael Jeffreys and Roger Scott) Melborne: Australian Association
Byzantine Studies
- Menekşe, Ömer (2004) . “*Kutsal Emanetler*” Diyanet Aylık Dergi , Nisan 2004, sayı 160
- Nikephoros (1990) . “ *Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History*” (Translated
by Cyril Mango) Washington D. C: Dumbarton Oaks Research Library and
Collection
- Norwich , John Julius (1990) . “ *Byzantium; The Early Centuries*” London: Penguin boks
Ltd
- Runciman ,Steven (1987). “*Haçlı Seferleri Tarihi*” (çev.Fikret Işıltan) c.III , Ankara:TTK
- Sahillioğlu, Halil (1991) . “*Antakya*” İstanbul : DİA , c.3
- Sevim, Ali (1976) . “*Bugyetu’t-Taleb Fi Tarihi Haleb Selçuklularla İlgili Hal
Tercümeleri*” Ankara: TTK
- Sevim ,Ali (1999) . “*İbnü’l-Adim*” DİA. 20.cilt , İstanbul
- Sevim ,Ali - Yücel ,Yaşar (1990). “*Türkiye Tarihi I*” Ankara :TTK

- Scylitzes,John (2000) . “*A Synopsis of Histories (811-1057)*” (Translated by John Wortley) Kanada: Published by The Centre for Hellenic Civilization at University of Manitoba
- Sobernheim (1997). “*Selahaddin Eyyûbi*” Eskişehir: İA.MEB,c.10
- “*Süryani Mihael Vekâyinâmesi*”(1944) . (Türkçe terc.Hrant.D. Andreasyan) Ankara: TTK. kütüphanesi No:44’de yayınlanmamış tercüme)
- Şeşen , Ramazan (1998) . “*Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*” İstanbul: İsar Vakfı Yay.
- Theophanes (1997) . “*The Chronicle of Theophanes Confessor:Byzantine and Near Eastern History*” (A.D. 284-813 translated by Cyril Mango and Roger Scott) Oxford University Press
- Uçar , Şahin (1990) . “*Anadolu’da İslâm - Bizans Mücadelesi*” İstanbul : İşaret Yay.
- Yahyâ b. Sa’id el-Antâkî (1990) . “*Târihu’l-Antâkî (H. 328-458 , M. 940-1067)*” (neşr. Ömer Abdullah Tedmuri) , Lübnan
- Ya’kûbî (2002) . “*Kitabu’l-Buldan (Ülkeler Kitabı)*” (çev.MuratAğarı) İstanbul:Ayışığı Yay.
- Ya’kûbî “*Tarihu’l-yakub’î*” alwarak.com.
- Yakut (Tarihsiz). “*Mu’cem el-Buldan*” Beyrut: Kitabu’l-İlmiye Basımevi
- Yıldız , Hakkı Dursun (2000) . “*İslâmiyet ve Türkler*” İstanbul : Kamer Yay.
- Yürekli ,Tülay (2011) . “*Eyyübi Ailesi Kadınları*” Tarihin Peşinde Uluslar Arası Tarih Sosyal Araştırmalar Dergisi,sayı 6
- W. M. Ramsay (2000) . “*Tarsus (Aziz Pavlus’un Kenti)*” (çev. Levent Zoroğlu) Ankara: TTK.
- Zehebi “*Tarihu’l-İslam*” alwarak.com

بِعَيْنِ الرَّاطِبِ فِي تَارِيخِ حَلَبَ

صنفه
ابن العديم

الصاحب كمال الدين عمر بن أحمد بن أبي جرادة

الجزء الأول

محققه وقدم له
الدكتور سهيل زكار

عيسى بن مريم ، فأَمْسَهُمْ ، فإذا رآه عدو الله ذاب كما يذوب الملح في الماء ، فلو تركه لانداب حتى يهلك ، ولكن يقتله الله بيده ، فيريهم دمه في حربته * (١)

وجه الاستدلال بهذا الحديث على فضل حلب قوله صلى الله عليه وسلم : « ينزل الروم بالأعماق وبدابق ، فيخرج إليهم جيش من المدينة من خيار أهل الأرض » ، ذكره بحرف الفاء وإنما للتعقيب ، والمدينة المذكورة التي يخرج منها الجيش هي حلب لأنها أقرب المدن إلى دابق ، وفي تلك الناحية إنما ينطلق اسم المدينة على حلب عند الإطلاق ، لا على يثرب كما في قوله تعالى : « وجاء رجل من أقصى المدينة » (٢) ، وفي قوله تعالى « وأما الجدار فكان لفلانين يمين في المدينة » (٣) * حيث إنصرف الإطلاق إلى المدينة التي يفهم إرادتها عند الإطلاق ، وقد أخبر صلى الله عليه وسلم أنهم من خيار أهل الأرض ، وما زالت عساكر حلب في كل عصر موصوفة بالمصابرة والغناء ، والثبات عند المقاتلة واللقاء *

ويؤيد ذلك ما يأتي في فضل أنطاكية من قوله صلى الله عليه وسلم : « لاتزال طائفة من أمتي يقاتلون على أبواب بيت المقدس وما حولها ، وعلى أبواب أنطاكية وما حولها ، وعلى باب دمشق وما حولها (١ - ظ) فهاهنا على الحق لا يزالون من خذلهم ولا من نصرهم » * الحديث ، لأن الطائفة - والله أعلم - هي جيش حلب لأنه عليه الصلاة والسلام قال : « لاتزال طائفة من أمتي » وأنطاكية استولى عليها الروم سنين عدة ، ثم فتحها سليمان بن قُطْلُمِش ، ثم استولى عليها الفرنج إلى زمننا هذا ، فلولا أن يكون المراد بالطائفة المذكورة جيش حلب ، وأنه يقاتل حول أنطاكية لتطرق الخلف إلى كلامه صلى الله عليه وسلم ، وما زالت عساكر حلب ظاهرة على من مجاورها بأنطاكية في قديم الزمان وحديثه إلا ما ندر وقوعه *

- ١ - صحيح مسلم ، ط . الاستانة ١٣٣٤ : ١٧٥/٨ - ١٧٦ ، وفه (. . .)
- ٢ - القرآن الكريم - سورة ياسين الآية : ٢٠ .
- ٣ - القرآن الكريم - سورة الكهف الآية : ٨٢ .

قال ابن الطيِّب : ورحلنا غداة يوم الاثنين لِإثنتي عشرة ليلة بقيت من شهر ربيع الآخر ، فنزلنا مدينة حلب في وقت ارتفاع النهار من هذا اليوم ، وبين المنزلين ثمانية أميال (١٣ - ط) تكون فرسخين وميلين ، وأقمنا بحلب إلى إنقضاء يوم الأربعاء لليلة خلت من رجب *

قال : وعلى حلب سور محيط بها وبقلعتها ، كانت الروم بنته ، وبنت الفرس بعضه أيام أنثو شروان ، والقلعة على جبل مشرف على المدينة ، وعليها سور ، وعليها بابا حديد واحد دون الآخر ، وفي وسطها قد حفر إلى الماء ينزل إليه على مائة وعشرين مرقاه ، قد خرقت تحت الأرض خروفاً ، وصيرت أزاجاً ، ينفذ بعضها إلى بعض إلى ذلك الماء ، وفيها دير للنصارى ، وفيه امرأة قد سدّت الباب عليها في وجهها منذ سبع عشرة سنة * ثم ينحدر السور إلى المدينة من جانبي القلعة * ولها ستة أبواب ، تعرف : بباب العراق ، وباب قنسرين ، وباب أنطاكية ، وباب الجنان وباب اليهود ، وباب أربعين ، وهو مما يلي القلعة ، ومن جانبها الآخر باب العراق *

وشرب أكثر أهل حلب من ماء قويق ، لأنه يجري إلى أبواب الجنان وأنطاكية وقنسرين ، وقد ام ياب أنطاكية رِبَض يعرف برِبَض الدارين في وسطه قنطرة على قويق ، كان محمد بن عبد الملك بن صالح بناه ، أعني الرِبَض ، ولم يستتمه ، واستتمه سيما الطويل ، ورم ما كان استهدم منه وصيكر عليه باب حديد حذاء باب أنطاكية ، أخذه من قصر لبغض الهاشميين بحلب ، يسمى قصر البنات (١٤ - و) : ويسمى الباب ياب السلامة *

قلت والقصر قد كان في الدرب المعروف بدرب البنات بحلب ، بالقرب من الصناديقين ، وشرقي الدارين بستان ، يعرف ببستان الدار من شمالي ميدان باب قنسرين ، وهو الآن وقف على المدرسة النورية الشافعية المعروفة ببني أبي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وبه توفيقى .

باب في ذكر أنطاكية وتسميتها بهذا الاسم ولقبها ومعرفة من بناها وما قيل فيها

وهي من الإقليم الرابع أيضا ، وكانت دار الملك للروم ، إلى أن كانت وقعة اليرموك ، ونصر الله المسلمين فلم تقم للروم راية بعدها ، فانتقل الملك عن أنطاكية إلى القسطنطينية ، ولما انفصل هرقل عنها ، وخرج طالبا القسطنطينية ، التفت نحو الشام عندما جاوز الدرب وقال : عليك يا سورية السلام ، وسورية هي الشام الخامسة ، وأنطاكية منها ، وقد ذكرنا أن في طرف الأحص مدينة خربة يقال لها سورية *

وأنطاكية أعجمية معربة ، قيل إنها بتشديد الياء ، وقيل بالتخفيف ، واسمها بالرومية أنطوخيا (١) *

أخبرنا أبو اليمن زيد بن الحسين الكندي قراءة عليه قال : أخبرنا أبو منصور موهوب بن أحمد بن محمد بن الخضر الجواليقي قال : في كتابه : فيما تلحن فيه العامة ، ومما يشدد ، والعوام تخففه ، قال : وأنطاكية بتشديد الياء *

وقال أبو منصور في كتابه بالثعرب : وأنطاكية اسم مدينة معروفة ، مشددة

١ - أي : Antiochia

الياء ، وهي أعجمية معربة ، وقد تكلمت بها العرب قديماً ، وكانوا إذا أعجبهم
عمل شيء نسبوه إليها * قال زهير :

علون بأنطاكية فوق عقمة

وراد الحواشي لونها لون عندهم (١) (٢٠ - و)

قلت : والمشهور من شعر زهير :

وعالين أنما عتاقا وكلة   وراة الحواشي *****

البيت * وقد جاء في رواية ، كما ذكره أبو منصور *

أبنا زيد بن الحسن قال : أخبرنا أبو الفضل بن ناصر قال : أخبرنا أبو زكريا
التبريزي قال : أخبرنا أبو محمد الدهان اللغوي قال : أخبرنا علي بن عيسى الرمانى
عن ابن مجاهد القاري عن أبي العباس ثعلب ، ح *
وقال ابن ناصر : وأخبرنا الحميدي سمعا من لفظه قال : أخبرنا الشيخ أبو
غالب أحمد بن محمد بن سهل النحوي الواسطي قال : قرأت علي أبي الحسين بن
دينار قال : أخبرنا أبو بكر بن مقسم قال : حدثنا أبو العباس ثعلب وأنشد
بيت زهير *

وعالين أنما عتاقا وكلة   وراة الحواشي لونه لون عندهم

وقال : ويروى :

علون بأنطاكية فوق عقمة   وراة الحواشي لونه لون عندهم

وقال في تفسيره : أنطاكية أنماط توضع على الخدور ، نسبها إلى أنطاكية ،

قال : وكل شيء عندهم من قبل الشام فهو أنطاكي (١) *

قلت : وقال كثير بن عبد الرحمن الخزاعي :

١ - كتاب تكلمة اصلاح ما تعلق فيه العامة ، ٥٣ .

٢ - انظر شرح ديوان زهير لثعلب . ط . دار الكتب ، ١٩٤٤ ، ص ٩ - ١٠ .

أهاجتك سعدني إذ أجد بكورها وحفت بأنطاكي رقم خدورها (١)
 وذكر أبو العلاء أحمد بن عبد الله بن سليمان المعري في اللامع العزيري ، قيل:
 انما سميت أنطاكية ، لان الذي بناها يقال له أنطيوخوس الملك (٢٠ - ظ) ولاشك
 أن لفظها قد عرب بعض التعريب ، فلو أنها عربية لوجب أن تكون من النطق ، ولم
 يذكر ذلك أحد من الثقات .

قال أبو العلاء : أنطاكية بلد قديم ، وقد ذكرته العرب في أشعارها ، وقيل انهم
 كانوا يقولون لمن جاء من الشام ، ولما جلب من متاعه أنطاكي ، ومنه قول امرئ
 القيس :

علون يأنطاكية فوق عقمة كجزمة نخل أو كجنة يترب (٢)
 أي بثياب أنطاكية .

قال السكري : وهي قرية من قرى الشام ، ويقال لكل ما يأتي من الشام أنطاكي
 وقرأت في كتاب أبي عبيد عبد الله بن عبد العزيز بن محمد البكري ، كتاب
 معجم ما استعجم في ذكر ما جاء في أشعار العرب من الاماكن ، قال : أنطاكية
 بتخفيف الياء ، مدينة من الثغور الشامية معروفة ، قال اللغويون كل شيء عند
 العرب من قبل الشام ، فهو أنطاكي ، قال زهير :

وعالين أنطاكية فوق عقمة وراذ الحواشي لونه لون عندم (٣)

وقد وجدت بخط علي بن حمران في ديوان شعر زهير هذا البيت ، وكتب
 بخطه نسبا الي أنطاكية ، وكتب فوقها خف ، وذكر أنه نقله من أصل أبي
 الحسين علي بن محمد بن دينار ، وهي مقابلة بنسخة أبي الفتح جُحُحج ، وذكر أنه

- ١ - انظر ديوان كثير ط . بيروت ١٩٧١ ، ص ٣١٢ ، وفيه (. . سلمى أم . .) .
- ٢ - ديوانه ، ٤٣ ، وفيه يترب .
- ٣ - انظر معجم ما استعجم ، ط . القاهرة ١٩٤٥ ، مادة أنطاكية ، ٢٠٠ / ١ .

قابل بها كتاب أبي عمر القطريلي ، وكتاباً بخط أبي موسى الحامض ، ونسخة بخط أبي الحسن محمد بن محمد الترمذي ، ونقوله من أصل أبي بكر بن مجاهد ، وذكر أبو الفتح أنه قابل (٢١ - و) نسخته بأصل ابن الخياط ، وقابل أيضا بأصل أبي سعيد بخطه ، قال ابن حمران : وقرأته على أبي أحمد عبد السلام البصري ، وسمعتة يقرأ على أبي الحسن علي بن عيسى صاحب أبي علي *

وقال الحسن بن أبي الخصيب الكاتب في كتاب الكارمتهر في علم أحكام النجوم : أقسام الأرض أربعة ، أولها أنطاكية وناحية المشرق ، لها من البروج السرطان والاسد والعذراء ومن السبعة الشمس والمشتري *

وقرأت في تاريخ أبي الثناء حماد بن هبة الله بن حنّاد الحراني ، بحران ، قال : وقيل ان ابراهيم عليه السلام قال : أخبرني ربي ان أول مدينة وضعت على وجه الارض حران ، وهي العجوز ، ثم بابل ، ثم مدينة تيونه ، ثم دمشق ، ثم صنعاء اليمن ، ثم أنطاكية ، ثم رومية *

وهذا خلاف ما يأتي من أن بنائها كان بعد موت الاسكندر *

قرأت بخط محمد بن فتوح بن عبد الله الحميدي الحافظ : أنطاكية تسميها النصراني مدينة الله ، ومدينة الملك ، وأم المدن ، لانها أول بلد ظهرت فيه النصرانية ، وبها أكرسي باطره ، وهو المقدم على التلاميذ ، وهو سمعون (١) ، وقيل انه هو الذي ابتداءً ببيان الكنيسة بأنطاكية ، التي تسمى القسيان *

وقرأت بخط الشريف ادريس بن حسن بن علي الادريسي المؤرخ ما ذكر أنه نقله من تاريخ أنطاكية لبعض النصاري ، أقلو دنوس ملك ثلاثة عشر (٢) سنة

١ - أي Simeon ، Peter : انظر Downey, History, of Antioch. 281 — 284.

٢ - كذا بالأصل وصوابه « ثلاث عشرة سنة » .

وتسعة أشهر ، وسمي المؤمنون بالمسيح - يعني إبي أيامه - بأنطاكية نصارى ،
ومنها كان ابتداء النسبة وانتشر هذا الاسم في سائر البلاد (١) .

وذكر في هذا التاريخ يوسطليانوس ملك تسعا وثلاثين سنة ، وفي السنة
(٢١ - ظ) الثالثة من ملكه خسف بأنطاكية . وأبصر رجل قديس في نومه قائلاً
يقول له : تكتب على أبواب المدينة ، الله معنا . ومن ذلك اليوم دُعيت مدينة الله .

وقرأت في بعض تواريخ المسيحية ان مقام الروم بأنطاكية - وكانوا يدعونها
مدينة الله ، ومدينة الملك ، وأم المدن ، وانما قيل لها أم المدن ، لانها أول بلد ظهر
فيه دين النصرانية ، وسميت مدينة الله ، لانه خسف بها في السنة الثالثة من
مملكة يوسطليانوس الرومي ، وأبصر رجل صالح في نومه قائلاً يقول : يكتب على
أبواب المدينة ، الله معنا ، فدُعيت من ذلك اليوم مدينة الله (٢) .

وأما معرفة من بناها *

فقرأت بخط يحيى بن جرير التكريتي في كتابه الذي ضمنه أوقات بناء المدن ،
وقد قدمنا ذكره قال : بعد دولة الاسكندر وموته باثنتي عشرة سنة بنى سلوقس
اللاذقية ، وسلوقية وأفامية ، وباروا وهي حلب وإذا سا وهي الرها ، (٣) وكمل
بناء أنطاكية ، وكان بناها قبله ، أعني أنطاكية ، أنطيوخوس في السنة السادسة من
موت الاسكندر .

١ - امتدحك Claudius من سنة ٤١م حتى سنة ٥٤م ، ويذكر داووبي
في المصدر المشار اليه في الحاشية السابقة ص ٢٧٥ ، بأنه منذ حوالي سنة ٤٠ م ،
بدأ أتباع المسيح يحملون اسم النصارى .

٢ - امتدحك الامبراطور البيزنطي جستنيان Jutinian من سنة ٥٢٧م
حتى سنة ٥٦٥ . وفي سنة ٥٣١م أصيبت أنطاكية بهزة أرضية ، وهناك اشارات الى
أن القديس سمعان العمودي هو صاحب الرؤيا ، انظر ص ٥٢٩ - ٥٣٠ من مصدر
الحاشيتين السابقتين .

* - كتب ابن العديم في الحاشية : بلغ قراءة .

٣ - أي Edessa , Beraes .

قال يحيى بن جرير: بني أنطيوخوس الملك على نهر أورنطس^(١) مدينة سماها أنطوغيا وهي التي كمل سلوقوس بناءها ، وزخرفها وسماها على اسم ولده أنطيوخوس ، وهي أنطاكية *

وذكر أحمد بن محمد بن اسحق الهمداني المعروف بابن الفقيه ، فيما قرأته في كتاب البلدان وأخبارها من تأليفه قال : وقال الهيثم بن عدي : (٢٢ - ج) أنطاكية بناها أنطيوخس الملك الثالث بعد الاسكندر^(٢) وقد ذكرنا عن أبي العلاء أن الذي بناها يقال له أنطيوخوس الملك *

وقرأت في تاريخ قديم وقع الي واعد فيه ملوك سورية قال : وهي بالشام فذكر سلوقس ، وهو الذي بنى حلب وقنسرين ، ثم ملك بعده أنطياخوس بن سوطر تسعا وعشرين سنة ، وبنى أنطاكية ، وسمي الاله خمسة عشر سنة *

وقرأت في تاريخ سعيد بن بطريق النصراني قال : وملك بطلميوس محب أمه عشرين سنة ، وفي أيامه غلب على الشام وأرض يهوذا أنطياخوس ملك الروم ، فأخرج اليهود من الشام ، ونالهم منه كل شدة وعذاب * وملك بعده أخوه بطلميوس ، ويلقب أيضا الصائغ ثلاثا وعشرين سنة ، وفي أيامه بنى أنطياخوس ملك الروم أنطاكية ، وسماها باسمه فسميت مدينة أنطياخوس وهي أنطاكية^(٣) *

وقرأت في بعض ما علقته من الفوائد قيل ان أول من سكن أنطاكية وعمرها أنطاكية بنت الروم بن اليفن بن سام بن نوح ، وهي أخت أنطالية باللام *

١ - أي Orontes

٢ - هناك نسخة مخطوطة واحدة من كتاب ابن الفقيه موجودة في مكتبة مشهد في ايران لم أستطع الحصول على مصورتها ، ومعظم ما ينقله ابن العديم عن ابن الفقيه غير موجود في المطبوع من مختصر كتاب البلدان .

٣ - كتاب التاريخ المجموع على التحقيق والتصديق تأليف البطريق أفثيشيوس المكنى بسعيد بن البطريق ط . بيروت ١٩٠٥ ، ١ / ٨٦ .

وقرأت في بعض تواريخ القدماء قال أوثيناوس (١) : في السنة الثالثة عشر من تاريخ الاسكندر بنى سولوقس أنطاكية (٢) .

قرأت بخط غرس النعمة محمد بن هلال بن المحسن في كتاب الربيع ، وأنبأنا به جماعة عن ابن البطي عن محمد بن فتوح الحميدي قال : أخبرنا غرس النعمة أنه نقل من خط ابن بطلان الطيب رسالة ، كتبها الى والده هلال بن المحسن ، بعد خروجه من بغداد يخبره فيها بأحوال البلاد التي مر بها في سفره ، وذلك في سنة أربعين وأربعمائة قال فيها : وخرجنا من حلب طالبين أنطاكية ، وبين حلب وبينها يوم وليلة ، فوجدنا المسافة التي بين حلب وأنطاكية أرضا عامرة لا خراب فيها أصلا ، لكنها أرض زرع للحنطة والشعير تحت شجر الزيتون ، قراها متصلة ورياضها مزهرة ، ومياها متفجرة ، يقطعها السفر في بال رخي وأمن ، وسكون .

وأنطاكية بلد عظيم ذو سور وفصيل ، ولسوره ثلاثمائة وستون برجاً (٢٢ - ظ) يطوف عليها بالنوبة أربعة آلاف حارس ، ينفذون من القسطنطينية من حضرة الملك ، يضمنون حراسة البلد سنة ، ويستبدل بهم في السنة الثانية . وسلك البلد كصف دائرة قطرها يتصل بجبل ، والسور يصعد مع الجبل الى قلته ، فيتم دائرة ، وفي رأس الجبل داخل السور قلعة تبين لبعدها عن البلد صغيرة وهذا الجبل يستر عنها الشمس فلا تطلع عليها إلا في الساعة الثانية ، وللسور المحيط بها دون الجبل خمسة أبواب ، وفي وسطها بيعه القسيان ، وكانت دار قسيان الملك الذي أحيا بولده فطرس رئيس الحواريين عليه السلام ، وهو هيكل طوله مائة خطوة ، وعرضه ثمانون ، وعليه كنيسة على أساطين ، وكان بدور

١ - لعله المؤرخ الاغريقي للقرن السادس Ioannes Malalas انظر :
Downey, History. of Antioch, PP. 37 — 38.

٢ - بحث أمر اقامة أنطاكية من قبل داووني في كتابه المذكور في الحاشية السابقة
انظر ص ٥٤-٨٢ .

الهيكل أروقة يجلس عليها القضاة للحكومة ، ومعلموا النحو واللغة ، وعلى أبواب هذه الكنيسة بنجام للساعات يعمل ليلا ونهاراً دائماً ، اثنتي عشر ساعة ، وهو من عجائب الدنيا ، وفي أعلاه خمس طبقات في الخاضعة منها حياضات وبساتين ، ومعاصر حسنة تخرقها المياه ، وعلّة ذلك أنّ الماء ينزل إليهم من الجبل المطل عليهم ، وهناك من الكنائس ما لا تُحد كثرة ، كلها معمولة بالفن المذهب ، والزجاج الملون والبلاط المجزّع .

قال : وبظاهر البلد نهر يعرف بالمقلوب ، بأخذنا من الجنوب إلى الشمال ، وهو مثل نهر عيسى ، وعليه رحي ، يسقي البساتين والأراضي (١) (٢٣ - ١٩) .

وقال أبو العباس أحمد بن ابراهيم الفارسي الإصطخري في كتاب صفة الأقاليم : أنطاكية ، وهي بعد دمشق أنزه بلد بالشام ، عليها سور صخر يحيط بها ، وجبل مشرف عليها ، فيه مزارع ومياه وأشجار ، ومراعي وأرجحة ، وما يشتغل به أهلها من مرافقها ، يقال إن دؤور السور للراكب يومين ، وتجري مياههم في إدورهم ، وسككهم ، وبها مسجد جامع ، وبها ضياع وقري وثواحي تخضبة جدا (٢) .

وقرأت في كتاب ابن حوقل النصيبي قال : والعواصم اسم الناحية ، وليس بمدينة تسمى بذلك ، بوقصبتها أنطاكية ، وهي بعد دمشق أنزه بلد بالشام ، وعليها إلى هذه الغاية سور من صخر يحيط بها ، وجبل مشرف عليها ، فيه لهم مزارع ومراعي وأشجار وأرجحة ، وما يشتغل بها أهلها من مرافقها .

ويقال إن دؤور السور للراكب يوم واحد ، وتجري مياههم في أسواقهم

١ - لم يصلنا - فيما أعلمه - نسخة كاملة منفردة لرحلة ابن بطران ، انما يمكن جمع نص هذه الرحلة ، مما نقله ابن العديم في هذا المجلد من بغية الطلب ، ومن مواد حلب وأنطاكية واللاذقية في معجم البلدان لياقوت . ومن ترجمة ابن بطران في تاريخ الحكماء للقفطي . ط . لا يبرغ ١٩٠٣ ، ص ٢٩٤ - ٢٩٨ .
٢ - المسالك والممالك ٤٦ .

ودثورهم وسككهم ومسجد جامعهم ، وكان لها ضياع وقرى ونواحي نخسبة حسنة ، استولى عليها الروم ، وكانت قد اختلت قبل افتتاحها ، في أيدي المسلمين ، وهي أيضاً في أيدي الروم أشد اختلالاً ، وفتحها الروم في سنة تسع وخمسين وثلاثمائة (١) .

قلت : وبعد استيلاء الروم عليها في هذه السنة فتحها المسلمون ، وذلك أن سليمان قَطْلَمِش بن قاور بن سَلْجُوق ، وجده قاور أخو ألب أرسلان ، أسرى من نيقية ، وكنتم خبره وجد في السير (٢٣ - ظ) فوصل إلى أنطاكية في مائتي فارس وثمانية فوارس ليلاً ، فتسوروا الأسوار ، وفتحوها ليلاً ، وذلك في أول شعبان سنة سبع وسبعين وأربعمائة ، ثم قتل سليمان بن قَطْلَمِش واستولى يحيى سيان على أنطاكية ، وأخذها الفرنج خذلهم الله منه في سنة تسعين وأربعمائة ، وبقيت في أيديهم إلى الآن .

والمسجد الجامع الذي كان بأنطاكية للمسلمين ، هو إلى جانب القسيان ، ودخلت أنطاكية في سنة ثلاث عشرة أو أربع عشرة وستمائة ، ودخلت بيعة القسيان فوجدت بجانبها محراب المسلمين على حاله ، وفي سقفه آيات القرآن مكتوبة في النقش ، وهي على ما ذكره ابن بطالان من الصورة ، وبيعة القسيان مزخرفة بالرخام والفسيفساء .

وقرأت في كتاب الحافظ لمعارف حركات الشمس والقمر والنجوم في آفاقها ، تأليف أبي الحسين ابن المنادي ، يقال : ما من بناء بالحجارة أبهاً من كنيسة الرُّمها ، ولا بناء بالخشب أبهاً من كنيسة مَنبِج ولا بناء بالرخام أبهاً من قسيان أنطاكية . قال لي الشيخ علي بن أبي بكر الهَرَوي في ذكر أنطاكية : وهي من المدن التي كانت يتسلى بها الغريب عن وطنه ، وأما اليوم فلا يعنى لكرها صائم (١) .

١ - صورة الارض ، ١٦٥ .

٢ - كتاب الإشارات الى معرفة الزيارات ، للهروي ، ط . دمشق ١٩٥٣ ، ص

٦ ، ويحوي نص ابن العديم زيادات لم ترد في المطبوع .

ونقلت من كتاب البلدان تأليف أحمد بن أبي يعقوب بن واضح الكاتب :
ولجند قنسرين والعواصم من الكور ، كورة أنطاكية ، وهي مدينة قديمة ، يقال
إنه ليس في أرض الإسلام ، ولا أرض الروم مثلها ، أجل ولا أعجب سوراً ، عليها
سور حجارة في داخل السور منازل تسير فيها الركبان * وبلغني أن مساحة دَوْر
السور ، وهو يحيط بالمدينة وبالجيل الذي المدينة في سفحه اثنا عشر ميلاً ، وافتتحت
مدينة أنطاكية صلحاً ، صالحهم أبو عبيدة بن الجراح ، وعندهم كتاب الصلح إلى
هذه الغاية ، وبها الكف التي يقال أنها كف يحيى بن زكريا عليه السلام في كنيسة
يقال لها كنيسة القسيان (١) * ولها نهر يقال له الأرنت ، عليه العمارات والأجنحة ، ولها
عيون كثيرة تأتي من الجبل ، ثم تجري في منازل المدينة ، ويصرف الماء فيها كيف أحب
أهلها ، وأهلها الغالبون عليها قوم من العجم ، وبها قوم من ولد صالح بن علي الهاشمي
وقوم من العرب من يَمَن *

قرأت في كتاب أبي إسحق إبراهيم بن الحسن بن أبي الحسن الزيات
الفيلسوف ، المسي نزهة النفوس وأنس الجليس في ذكر المدن والأقاليم ، فقال :
ذكر مدينة أنطاكية ، وهي في الإقليم الرابع ، وبعدها من خط الاستواء ستة وثلاثون
درجة ، وهي مدينة قديمة ، وليس في أرض الإسلام ولا في أرض الروم مثلها ، ولها
سور من حجارة ، ودورها اثنا عشر ميلاً وبعدها (٢٤ - و) عن خط المغرب اثنان
وستون درجة افتتحها أبو عبيدة بن الجراح صلحاً ، وعندهم الآن كتاب الصلح ،
وبها قبر يحيى بن زكريا عليه السلام ، وكنيسة يقال لها القسيان ، وبها نهر الأرنت ،
عليه العمارات والضياح والبساتين ، وبها عيون كثيرة تأتي من قنوات من الجبال ، فتدخل
منازلهم ، فيضرب الماء لكل جهة ، وأهلها قوم من العجم ، وبها قوم من العرب *

وقرأت في كتاب المسالك والممالك للحسن بن أحمد المهلب العيزي ، وضعه

١ - هو محفوظ الآن في متحف طوب قبر سراي في استانبول ، شاهده هناك *

للعزیز الفاطمي المستولي على مصر ، قال : فأما مدينة أنطاكية فهي مدينة العواصم ، وهي مدينة جليلة فتحها أبو عبيدة بن الجراح ، وأسكنها المسلمين ، وهي من الإقليم الرابع ، وعرضها خمس وثلاثون درجة ، وهي مدينة عظيمة ليس في الإسلام ، ولا في بلد الروم مثلها ، لأنها في لحف جبل ، هو من شرقها مطل عليها ، لا تقع عليها الشمس إلا بعد ساعتين من النهار ، وعليها سور من حجارة يدور بسهولة ، ثم يطلع إلى نصف الجبل ، ثم إلى أعلاه ، ثم ينزل حتى يستدير عليها من السهل أيضاً ، وفي داخل السور عراض كثيرة في الجبل ومزارع وأجنحة وبساتين ، ويتخرق الماء من عيون له في الجبل مقلنة إلى المدينة والأسواق والمنازل ، كما يتخرق مدينة دمشق ، وأبنتها كلها بالبحر ، والفواكه والزهر بها كالمجان ، ومساحة دور السور اثنا عشر ميلاً ، وبها كنيسة القسيان ، وهي كنيسة جليلة (٢٤ - ظ) عظيمة البناء والقدر عند النصارى ، ويقال أن بها كف يحيى بن زكريا عليه السلام ، وبرسمها بطريق ، وتجل النصارى قدره ، لها أعمال واسعة من المشرق إلى المغرب ، وأهلها الغالبون عليها قوم من الفرس ، وقوم من ولد صالح بن علي ومواليه ، وأهلها أحسن خلق الله تعالى وجوهاً ، وأكرمهم أخلاقاً ، وأرقهم طباعاً ، وأسمحهم نفوساً ، والأغلب على خلقهم البياض والحسرة ، ومذاهبهم على ما كان عليه أهل الشام إلا من تخصص ولها من الكور ، كورة تيزين ، وهي ضياع جليلة القدر ، وكورة الجومة وبها العيون الكبرى التي تجري إلى الحنكة ، وكورة جندارس^(١) مدينة عجيبة البناء ، مبنية بالحجارة والعمد ، وكورة أرتاح ، وهي مدينة جليلة القدر ، وكورة القدس ، وهي كورة جليلة ، وكورة قرصيلي ، وهي ضياع جليلة ، وكورة السويدية وهي مدينة على ضفة البحر المالح ، وكورة الفارسية والعربية ، وهي جليلة القدر ، وكورة يدايا والقرشيكة .

١ - تعرف الآن بالاسم نفسه مع خلاف بسيط في الرسم ، فهي جنديرس . مركز ناحية تابعة لمنطقة عفرين التابعة لمحافظة حلب في سورية ، ويصلها بحلب طريق مزقت طوله ٨٠ كم . انظر التقسيمات الادارية ، ٣٤٧ .

أبي هريرة قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أربع مدائن في الدنيا من الجنة مكة والمدينة وبيت المقدس ودمشق ، وأربع مدائن من النار روميه وقسطنطينية وأنطاكية وصنعاء ، قال إدريس : يعني أنطاكية المحترقة .

وقد جاء في رواية أخرى مصرحاً في الحديث (٢٧ - و) بأنها أنطاكية المحترقة . أخبرنا بذلك الفقيه العالم شرف الدين أبو منصور عبد الرحمن بن محمد ابن الحسن الدمشقي قال أخبرنا عمي أبو القاسم بن أبي محمد قال : أخبرنا أبو علي الحسن بن المظفر بن سبط وأبو عبد الله الحسين بن محمد بن عبد الوهاب البارع ببغداد ، وأم البهاء فاطمة بنت علي بن الحسين التُّعْكُبرية بدمشق قالوا : أخبرنا أبو الغنائم محمد بن علي الدجاجي قال : أخبرنا علي بن عمر بن محمد الحربي قال حدثنا أبو السري سهل بن يحيى ، وقال ابن السبط : ابن يحيى بن سبأ الحداد ، قال : حدثنا سعيد بن عثمان الرازي قال : حدثنا عبد الواحد بن يزيد عن محمد بن مسلم الطائفي عن محمد بن مسلم الزُّهري عن سعيد بن المسيَّب عن أبي هريرة قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم « أربع مدائن من مدائن الجنة وأربع مدائن من مدائن النار ، فأما مدائن الجنة فمكة والمدينة وبيت المقدس ودمشق ، وأما مدائن النار فالقسطنطينية وطبريه وأنطاكية المحترقة وصنعاء » (١) وذكر أحمد بن يحيى بن جابر البلاذري أن أنطاكية المحترقة ببلاد الروم ، أحرقتها العباس بن الوليد بن عبد الملك (٢) .

وقال أبو عبد الله السقطي ليس هي صنعاء وإنما هي صنعاء بأرض الروم . وقد جاء في رواية أخرى بدل طبرية الطوانه وهو الصحيح (٣) .

قرأت في كتاب الحافظ لمعارف حركات الشمس والقمر (٢٧ - ظ) والأقاليم

١ - ابن عساکر ١/ ٢٠٩ .

٢ - فتوح البلدان ١٧٤ .

٣ - انظر ابن عساکر ١/ ٢١٠ .

باب في فضل أنطاكية

ذكر الله تعالى أنطاكية في القرآن في موضعين وسمّاها قرية ، وسمّاها مدينة في الموضعين ، ذكرها في سورة الكهف في قصة الجدار الذي أراد أن ينقض فأقامه ، وسمّاها في أول القصة قرية بقوله تعالى : « حتى إذا أتيا أهل قرية استطعما أهلها » وسمّاها تبارك وتعالى في آخر القصة بالمدينة حيث قال عز من قائل : « وأما الجدار فكان لغلامين يتيمين في المدينة » (١) .

جاء في التفسير عن ابن عباس رضي الله عنه أنها أنطاكية ، وذكر ذلك أبو إسحق الثعلبي وغيره .

وذكرها الله تعالى أيضاً في سورة ياسين في قصة حبيب النجار ، قال سبحانه وتعالى في أول القصة : « واضرب لهم مثلاً أصحاب القرية إذ جاءها المرسلون » وقال عز من قائل في آخر القصة : « وجاء من أقصى المدينة رجل يسعى » (٢) .

أخبرنا أبو الغنائم محمد بن أبي طالب بن شهر يار في كتابه إلينا من أصفهان (٢٨ - ظ) قال : أخبرتنا فاطمة بنت أبي الفضل ، المعروفة ببنت البغدادي ، قالت : أخبرنا أبو طاهر أحمد بن محمود الثقفي قال : أخبرنا أبو بكر محمد بن إبراهيم المقرئ قال : حدثنا إبراهيم (٣) بن عبد الله قال : حدثنا عمرو بن علي قال : حدثنا يحيى بن سعيد قال : حدثنا سفيان عن السدي عن عكرمة في قوله تعالى : « واضرب لهم مثلاً أصحاب القرية » (٣) . قال هي أنطاكية .

١ - القرآن الكريم سورة الكهف الآيتان : ٧٧ ، ٨٢ .

٢ - في الاصل قال : حدثنا إبراهيم بن عبد الله قال : حدثنا إبراهيم بن عبد الله ، وهذا كما يبدو تكرر سهواً .

٣ - القرآن الكريم سورة ياسين الآيتان : ١٣ ، ٢٠ .

ونقلت من كتاب أبي الحسين أحمد بن جعفر بن المنادي الذي سماه الحافظ ، وهو مسموع عليه ، قال : حدثنا جدي قال : حدثنا يُونُس قال : حدثنا شيبان عن قتادة : « واضرب لهم مثلاً أصحاب القرية » * قال : مذكر لنا أنها أنطاكية ، مدينة من مدائن الروم *

قلت : قوله « من مدائن الروم » يعني أنها كانت من مدائن الروم ، والروم يعظمونها *

قال : قصة حبيب كانت بأنطاكية الشام ، وقبره بها *

أخبرنا أبو اليمن زيد بن الحسن الكندي إذناً ، قال : أخبرنا أبو منصور عبد الرحمن بن محمد القزّاز قال : أخبرنا أبو بكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب قال : أخبرنا الحسين بن علي بن الحسين بن بطحاء المحتسب قال : أخبرنا أبو سليمان محمد بن الحسين بن علي الحرّاني قال : حدثنا محمد بن الحسن بن قتيّبه قال : حدثنا أحمد بن مسلم الحلبي قال : حدثنا عبد الله بن السري المدائني عن أبي عمر البرزّاز عن خالد بن سعيد عن الشعبي عن تميم الداري قال : قلت يارسول الله ما رأيت بالروم مدينة مثل مدينة يقال لها أنطاكية ، وما رأيت أكثر (٢٩ - و) مطراً منها ، فقال النبي صلى الله عليه وسلم : نعم وذلك أن فيها التوراة ، وعصا موسى ورضاض الألواح ، ومائدة سليمان بن داوود في غار من غيراتها ، ما من سحابة تشرف عليها من وجه من الوجوه إلا أفرغت ما فيها من البركة في ذلك الوادي ، ولا تذهب الأيام والليالي حتى يسكنها رجل من عترتي ، اسمه اسمي واسم أبيه اسم أبي ، يشبه خلقه خلقي وخلقته خلقي يملأ الدنيا قسطاً وعدلاً كما ملئت ظلماً وجوراً *

وقد روي هذا الحديث عن عطاء عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم وفيه زيادة على ما رواه الشعبي عن تميم الداري ، نقلته من خط القاضي أبي عمرو

عثمان بن عبد الله بن إبراهيم الطرسوسي قاضي معرة النعمان ، وكان فاضلاً
 مستنداً ، قال : حدثنا أبو عمير عدي بن أحمد بن عبد الباقي قال : حدثنا يوسف
 ابن سعيد بن مسلم قال : حدثنا الحجاج عن ابن جريج عن عطاء عن ابن عباس قال :
 كنت جالساً عند النبي صلى الله عليه وسلم إذ أتاه تميم الداري ، فقال له رسول
 الله صلى الله عليه وسلم : من أين قدمت ؟ قال : من الشام ، فقال تميم : يا رسول
 الله لم أر بالشام مدينة أحسن من أنطاكية ولا أطيب إلا أنها كثيرة الأمطار ، فقال
 رسول الله صلى الله عليه وسلم : أندرون ما السبب في ذلك ؟ قالوا : الله ورسوله
 أعلم ، قال : فيها جبل ، وفي (٢٩ - ظ) ذلك الجبل غار ، وفي ذلك الغار عصاة
 موسى صلى الله عليه ، وشي ، من الواحه ، ومائدة سليمان ، ومنجزة إدريس ،
 ومنطقة شعيب ، وبردا نوح ، ولا تطلع سحابة شرقية ولا غربية ولا قبلية
 ولا حربية إلا حظ من بركتها عليها وعلى ذلك الغار قبل أن تسطر في الدنيا ، ولا
 تقوم الساعة ولا تذهب الليالي والأيام حتى يخرج رجل من أهل بيتي ومن عترتي
 يوافق اسمه اسمي واسم أبيه اسم أبي ، فيستخرج جميع ما في ذلك الغار ، يملأ
 الأرض عدلاً كما ملئت جوراً وظلماً .

أبنا عبد العزيز بن الحسين بن هلاله قال : أخبرتنا عفيفة بنت أحمد بن عبد
 الله الأصبهانية قالت : أخبرتنا فاطمة الجوزدانية قالت : أخبرنا أبو بكر بن ربيعة
 قال : أخبرنا أبو القاسم الطبراني قال : أخبرنا عبد الرحمن بن حاتم قال : حدثنا
 تميم بن حماد قال : حدثنا عبد الرزاق عن معسر عن مطر الوراق عن حدثه عن
 كعب قال : إنما سمي المهدي لأنه يهدي لأمر قد خفي ، ويستخرج التوراة والإنجيل
 من أرض يقال لها أنطاكية (١) .

أخبرنا أبو منصور عبد الرحمن بن محمد قال : أخبرنا عمي الحافظ أبو
 القاسم قال : أخبرنا أبو الفضائل ناصر بن محمود بن علي القرشي ، ح .

١ - الفتن لنعيم بن حماد نسخة لندن ٩٨ و ، نسخة استانبول ٥٠ و .

وأخبرنا أبو محمد هبة الله بن الخضر بن هبة الله بن طائوس إجازة قال :
 أخبرنا أبو الفضائل ناصر بن محمود قال : حدثنا علي بن أحمد بن زهير قال : حدثنا
 علي بن محمد بن شجاع قال : أخبرنا أبو الحسن فاتك بن عبد الله المزاحمي
 بصور قال : حدثنا أبو القاسم علي بن محمد بن طاهر بصور (٣٠٠ و) قال :
 حدثنا أبو عبد الملك محمد بن أحمد بن عبد الواحد بن جرير بن عبدوس قال :
 حدثنا موسى بن أيوب قال : حدثنا عبد الله بن قسيم عن السري بن بزيغ عن
 السري بن يحيى عن الحسن عن أبي هريرة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال :
 لا تزال طائفة من أمتي يقاتلون على أبواب بيت المقدس وماحولها ، وعلى أبواب
 أنطاكية وماحولها ، وعلى باب دمشق وماحولها ، وعلى أبواب الطالقان وماحولها ،
 ظاهرين على الحق لا يبالون من خذلهم ولا من نصرهم ، حتى يخرج الله كنزة من
 الطالقان فيحيي به دينه كما أميت من قبل (١) .

وقرأت بخط أبي عمرو عثمان بن عبد الله بن إبراهيم الطرسوسي القاضي :
 حدثنا أبو الفضل صالح بن يوسف العجلي قال : حدثنا عبد الله بن علي بن
 الجارود قال : حدثنا ابن مسرور عن ابن عيينة عن الزهري عن ابن المسيب عن
 أبي هريرة قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : «أفضل الرباط أربعة :
 عسقلان ، والاسكندرية ، وهما العروسان ، وأنطاكية ثم قال : لا تزال طائفة
 من الملائكة يقاتلون حول أنطاكية وحول دمشق وحول الطالقان إلى أن يخرج
 يأجوج ومأجوج » .

وسقط ذكر الرابعة في رواية القاضي أبي عمرو ، وأظنها دمشق .

قرأت بخط القاضي أبي عمرو عثمان بن عبد الله بن إبراهيم الطرسوسي
 حدثنا أبو الحسن علان بن عيسى بن مشكان القاساني سنة اثنتين وثلاثين وثلاثمائة

١ - انظر ابن عساكر ١/٢٤٠ - ٢٥٨ .

(٣٠ - ظ) قال : حدثنا أبي وعبي قالوا : حدثنا إسحق بن راهويه قال : حدثنا روح ابن عبادة قال : حدثنا زكريا بن إسحق عن عمرو بن دينار عن عكرمة عن ابن عباس وأبي سعيد الخدري وأبي هريرة قالوا : سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : « ليلة أسري بي إلى السماء رأيت قبة بيضاء لم أر أحسن منها ، وحولها قباب كثير ، فقلت ما هذه القباب يا جبريل ؟ قال : فقال هذه نفور أمتك ، فقلت : ماهذه القبة البيضاء فإني مارأيت أحسن منها ؟ قال : هي أنطاكية ، وهي أم الثغور ، فضلها على الثغور كفضل الفردوس على سائر الجنان ، الساكن فيها كالساكنين في البيت المعمور ، يحشر إليها أختيار أمتك ، وهي سجن عالم من أمتك ، وهي معقل ورباط ، وعبادة يوم فيها كعبادة سنة ، ومن مات بها من أمتك كتب الله له يوم القيامة أجر المرابطين .

وقرأت في كتاب البلدان وفتوحها وأحكامها تأليف أحمد بن يحيى بن جابر البلاذري قال : حدثني محمد بن سهم الأنطاكي عن أبي صالح الفراء قال : قال مَخْلَدُ بن الحسين سمعت مشايخ الثغر يقولون كانت أنطاكية عظيمة الذكر والأمر عند عمر وعثمان رحبها الله تعالى .^(١)

أبناؤنا أبو الفضل عبد الرحمن بن عبد الوهاب بن صالح المعتز قال : أخبرنا أبو بكر هبة الله بن الفَرَّاح بن أخت الطويل قال : أخبرنا أبو الحسن علي بن الحسن بن علي المحكبي قال : حدثنا أبو الحسن علي بن أحمد بن محمد بن سليمان بن كامل (٣١ - و) الكترايبي البخاري قال : حدثنا أبو عبد الله محمد ابن موسى قال : حدثنا أبو جعفر هرون بن إبراهيم بن عيسى بن المنصور أمير المؤمنين الهاشمي ببغداد قال : حدثنا إبراهيم بن الحسن الأنطاكي والربيع بن نعلب قالوا : حدثنا ربيع بن جسيع عن الأعمش عن بشر بن غالب قال : قدم أهل أنطاكية على الحسين بن علي فسألهم عن حال بلدهم وعن سيرة أميرهم فيهم ، فذكروا خيراً ،

١ - فتوح البلدان ، ١٥٣ .

الأعظم ، وبها أخلاط من الناس من العرب والعجم ، وبها منازل وقصور لعبد الملك
ابن صالح بن علي الهاشمي .

(قلت) : قوله « وهي على الفرات » خطأ ، لكن جسر مَنبِج على الفرات .

وقيل إن عياض بن غنم فتح مَنبِج صلحاً على مثل صلح حلب .

وذكر البلاذري قال : ولم تزل قنسرين وانطاكية ومَنبِج وذواتها جنداً ،
فلما استخلف هرون بن المهدي أفرد قنسرين بكورها فصير ذلك جنداً (٣٣ - ظ)
واحداً ، وأفرد مَنبِج ودلثوك ورعبان وقورس وانطاكية وتيزين ، وسماها
العواصم ، لأن المسلمين يعتصمون بها ، فتعصمهم وتمنعهم إذا انصرفوا من عدوهم
وخرجوا من الثغور ، وجعل مدينة العواصم مَنبِج ، فسكنها عبد الملك بن صالح
ابن علي في سنة ثلاث وسبعين ومائه ، وبنى بها أبنيته . (١)

وذكر قدامه في كتاب الخراج نحواً من ذلك .

وقرأت في كتاب ابن حوقل النصيبي : مدينة مَنبِج ، وهي خصبه كثيرة
الأسواق قديمة عظيمة الآثار ، وهي ذات سور أزلي رومي ، وبقرها أيضاً مدينة
صنجه ، وهي مدينة صغيرة ، بقربها قنطره حجاره تعرف بقنطره صنجه ، ليس
على الإسلام أعجب بناءً منها ، يقال أنها من عجائب الزمان .

قال : وجسر مَنبِج مدينة صغيرة ليا زرع سقي ومباخس ، وماؤها من
الفرات ، حصينة ، وزروعها سقي ، نزهة ذات مياه وأشجار ، وهي قريبة من الفرات ،
وقد قاربت أن تختل وتخرب . (٢)

قال البلاذري في كتاب البلدان : وقرية جسر مَنبِج ، ولم يكن الجسر يومئذ ،

١ - فتوح البلدان ، ١٣٨ .

٢ - صورة الأرض ، ١٦٦ .

وقال البلاذري : وحدثني بعض أهل أُنطاكيا وبغراس أن مسلمة بن عبد الملك لما غزا عموريه حمل معه نساءه وحمل ناس ممن معهم نساءهم وكانت بنو أمية تفعل ذلك إرادة الجد في القتال للغيرة ، فلما صار في عقبة بَغراس عند الطريق المستدقة التي تشرف على الوادي سقط محمل فيه امرأة الى الحضيض ، فأمر مسلمة أن تمشي سائر النساء ، فمشين ، فسميت تلك العقبة عقبة النساء *

قال : وقد كان المعتصم بالله صلوات الله عليه بنى على حد تلك الطريق حائطاً قصيراً من حجارة *

قال البلاذري : وقد اختلفوا في أول من قطع الدرب ، وهو درب بَغراس ، فقال بعضهم لبعض : قطعه ميسرة بن مسروق العبسي ، وجهه أبو عبيدة بن الجراح (٤٩ - ظ) فلقي جمعا للروم ومعهم مستعربة من غسان وتنوخ وإياد يريدون اللحاق بهرقل ، فأوقع بهم وقتل منهم مقتلة عظيمة ، ثم لحق به الاشر النخعي مدداً من قبل أبي عبيدة وهو بأُنطاكيا *

وقال بعضهم : أول من قطع الدرب عمير بن سعد الأنصاري حين توجه في أثر جبلة بن الأيهم *

وقال أبو الخطاب الأزدي : إن أبا عبيدة نفسه غزا الصائفة فمر بالمصيصة وطرسوس ، وقد جلا أهلها وأهل الحصون التي تليها ، فأدرب وبلغ في غزاته زندهة *
وقال غيره : إنما وجه ميسرة بن مسروق فبلغ زندهة (١) *

• وذكر أحمد بن الطيب السرخي في كتاب المسالك والممالك في ذكر طرسوس
قالوا: سميت بطرَسوس بن الروم بن اليقن بن سلام بن نوح • وقالوا: واسم
طرَسوس بالرومية تارسين •

قال ابن الطيب في رحلة المعتضد: ورحلنا من المصَيِّصَة نريد العراق الى
أذنه، ومن أذنه إلى طرسوس، وبينها وبين أذنه ستة فراسخ، وبين أذنه
وطرسوس فندق بئغا، والفندق الجديد، وعلى طرسوس سوران وخندق واسع
ولها ستة أبواب، ويشقها نهر البردان •

قلت وكانت طرسوس قد خربت وجلا أهلها في صدر الاسلام، خربها
المسلمون حين غزوها وقتلوا أهلها وهزموهم، ومضى من مضى منهم الى الروم،
وكان ذلك في السنة التي فتحت فيها حلب وأنطاكية •

فجدد عمارتها أمير المؤمنين الرشيد رحمه الله، وقواها وحصنها، ولم تنزل
قوتها تزيد وتتضاعف الى أن استولى عليها الروم في شعبان سنة أربع وخمسين
وثلاثمائة (٦٠٠ هـ) •

قرأت في كتاب صفة الأرض والأقاليم وما تشتمل عليه تأليف أبي
زيد أحمد بن سهل البلخي قال: وطرسوس مدينة كبيرة عليها سوران تشتمل
على خيل ورجال وعدة، وهي على غاية العماره والخصب، وبينها وبين حد الروم
جبال، وهي الحاجز بين المسلمين والروم، ويقال ان بها زهاء ألف من الفرسان
فيما يزعم أهلها، وليس من مدينة عظيمة من حد سجستان الى كرمان وفارس
والجيل وخوزستان وسائر العراق والحجاز واليمن والشامات ومصر الا وبها
لأهلها دار وأكثر، أهلها ينزلونها اذا وردوها •

وقال ابن واضح الكاتب في كتاب البلدان: وطرسوس مدينة بناها أمير

المؤمنين الرشيد في المرج الذي في سفح الجبل الذي يقطع منه إلى أرض الروم ، وكان بناؤه ايها سنة سبعين ومائة ، في أول خلافته على يد أبي سليم فرج التركي الخادم ، وبها نهر جار يأتي من جبل الروم ، حتى يشق في وسطها ، وأهلها أخلاط من الناس من سائر الآفاق •

وقال استحق بن الحسن بن أبي الحسن الزيات الفيلسوف في كتاب تزيهة النفوس وأنس الجليس : مدينة طرسوس وهي من الاقليم الرابع ، وبعدها مكن خط المغرب ثمانون درجة ، وبعدها من خط الاستواء ست وثلاثون درجة ، بناها الرشيد سنة سبعين ومائة ، وبها نهر جار يأتي من بلاد الروم (٦٠ - ظ) يشق وسطها ، وأهلها أخلاط من الناس •

وقرأت في كتاب المسالك والممالك الذي وضعه الحسن بن أحمد المهلب للعزير المستولي على مصر : فأما مدينة طرسوس فهي من الاقليم الخامس ، وعرضها ست وثلاثون درجة •

وارتفاع الثغور بجميع جباياتها ووجوه الأموال بها مائة ألف دينار على أوسط الارتفاع ، تنفق في المراقب والحرس والقوانين والركضة والموكلين بالدروب والمحاض ، وغير ذلك مما جانسه ، وكانت تحتاج بعد ذلك لشحنتها من الجند وما يقوم للممالك وراتب تعاريفها للصوائف والشواتي في البر والبحر وعمارة الصناعة على الاقتصاد إلى مائة وخمسين ألف دينار ، وعلى التوسعة إلى ثلاثمائة ألف دينار •

فأما ما يلقاها من بلاد العدو ويتصل بها فانها من جهة البر وما يسامت الثغور الجزرية تواجه بلاد الفنادق من بلد الروم ، وبعض الناطليق ، ومن جهة البحر بلاد سلوقية •

• وكانت عواصم هذه الثغور من ناحية الشام أنطاكية وبلاد الجومة وقورس •

أَحْتِيجُ إِلَيْهِمْ فِي الْغَزْوِ لِسَاقَةِ أَوْ مَيْمِنَةٍ أَوْ مَيْسِرَةٍ أَوْ فِي تَجْرِيدِ لِحَادِثَةِ سِدِّوَا
 أَكْبَرَ كَسَدٍ ، وَوَقُوفِهِمْ بِأَرْضِ الثَّغْرِ وَأَعْمَالِ أَنْطَاكِيَّةِ وَحَلْبِ مَعْرُوفَةٍ مَشْهُورَةٍ *
 وارتفاعها في السنة الواحدة مائة ألف دينار ، يستغرقها الاتفاق ، وربما
 اقترضوا إن تعذر وجه مالهم ، وردوه عند حصوله *
 قال : وأما شارع باب الصفصاف ففيه دار قبيحة أم المعتز بالله رجبها
 الله ، قد بنيت حجراً مقدره ، لسكنى مائة وخمسين غلاماً في كل حجرة منها بيتان
 ومرتق ، وبرسم هذا الوقف رئيس يركب هؤلاء الغلمان بركوبه ، ويسيرون
 بسيره ، ينشر على رأسه مطرد وأعلام كتابتها المعتز بالله ، وكذلك شعارهم
 (٦٣ - ظ) إذا سافروا وغزوا في بلد الروم وغيره *

قال : وللدار خزانة للسلاح تظهر في أيام الأعياد عند ورود الرسل من الروم ،
 فيها الدروع الحصينة تستر الفارس والفرس ، والعمد المذهبة والجواشن البيضة
 والخوذ المنيعه ، ومن الأسلحة لكل نوع يحمل كل غلام ما يعاني العمل به ، وبرسم
 هذه الدار مؤدب لا يدخل مكتبه أحداً ، إلا أولاد موالي المعتز بالله ،
 والرئيس على موالي المعتز من الموالي من وجدوه مذكوراً فارساً رئيساً مقدماً
 فإن تعذر من هذه صورته من الموالي ، نصب لهم رئيس من قواد طراسوش
 ووجوهها ، يدبر أمرهم ويكتب العقود والضمانات باسمه ، وقد رأيت أبا حفص
 عمر بن سليمان الشرايبي رحمه الله رئيساً عليهم ، ثم رأيت بعده جماعة منهم
 ومن غيرهم *
 قلت وهذا أبو حفص عمر بن سليمان هو بمدوح أبي الطيب المتنبي
 بالقصيدة التي أولها :

نرى عظماً بالصّد والبين أعظم   وتتشم الواشين والدمع منهم (١)

١ - ديوان المتنبي ط : القاهرة ١٩٤٥ ، ص ١٠٣ .

إحدى وسبعين ومائة هرثمة بن أعين ، وأمره بعمارة (٦٥ - و) طرسوس وبنائها وتمصيرها ففعل ، وأجري أمرها على يدي فرج الخادم أبي سليم بأمر الرشيد فوكل بينائها ، ووجه أبو سليم إلى مدينة السلام ، فأشخص الندبة الأولى من أهل خراسان وهم ثلاثة آلاف رجل ، فوردوا طرسوس ، ثم أشخص الندبة الثانية وهم ألفا رجل ، ألف من أهل المضيفة وألف من أهل أنطاكية على زيادة عشرة دنائير لكل رجل في أصل عطائه ، فعسكروا مع الندبة الأولى بالميدان على باب الجهاد في مستهل المحرم سنة اثنين وسبعين ومائة ، إلى أن استتم بناء طرسوس وتحصينها ، وبناء مسجدها ، ومسح فرج ما بين النهر إلى النهر فبلغ ذلك أربعة آلاف خطئة ، كل خطئة عشرون ذراعاً في مثلها ، وأقطع أهل طرسوس الخطط ، وسكنتها الندبتان في شهر ربيع الآخر سنة اثنين وسبعين ومائة .

قال : وكان عيد الملك بن صالح قد استعمل يزيد بن مخلد الفزاري على طرسوس ، فطرده من بها من أهل خراسان ، واستوحشوا منه للهيبيرية ، فاستخلف أبا الفوارس ، فأقره عبد الملك بن صالح ، وذلك في سنة ثلاث وتسعين ومائة (١) .

قرأت بخط أبي عمرو عثمان بن عبد الله الطرسوسي سمعت أبا زرعة نعيم بن أحمد المكي سنة ست وثلاثين وثلاثمائة يقول : سمعت عبد الله بن كلثرت يقول : سمعت أشياخنا رحمهم الله يذكرون أن خيل خراسان وردت لعمارة طرسوس في أيام المهدي مع رسله وعساكره ، وأنهم (٦٥ - ظ) حطوا بمكان وصفه لنا بباب الجهاد غربي حائط المصلى ، أربعة آلاف راحلة دقيقاً ، مكتوب عليها بلكخ ، خوارزم ، هرآة ، سمرقند ، فرغانة ، أسيجاب ، حمل ذلك كله على البخاتي من خراسان مع أبي سليم ، وبشار ، وأبي محروق الخدم أبناء الملوك .

فتوح البلدان ١٧٣ - ٧٤ .

بَاب فِي ذِكْرِ الْجَرَّجُومَةِ

قد ذكر أحمد بن الطيب السرخسي فيما أوردنا عنه إنه عدّ في المسالك والممالك في ذكر المدن والكور بقنسرين والعواصم وقال : الجَرَّجُومَةُ على جبل اللكام * وقد ذكر أحمد بن يحيى البلاذري في كتاب البلدان فيها فصلاً نذكره هاهنا بعينه ، قال : حدثني مشايخ من أهل أنطاكية أن الجراجمة من مدينة على جبل اللشكام عند معدن الزاج ، فيما بين بيكاس وبثوقا يقال لها الجَرَّجُومَةُ ، وأن أمرهم كان في أيام استيلاء الروم على الشام وأنطاكية إلى بطريق (٨٠ - ظ) أنطاكية وواليتها ، فلما قدم أبو عبيدة أنطاكية وفتحها ، لزموا مدينتهم ، وهمشوا باللاحق بالروم إن خافوا على أنفسهم ، ولم ينتبه المسلمون لهم ، ولم يتنبهوا عليهم ، ثم إن أهل أنطاكية نقضوا وغدروا ، فوجه إليهم أبو عبيدة من فتحها ثانية ، وولاهها بعد فتحها حبيب بن مسلمة الفهري ، فعزا الجرجومة ، فلم يقاتله أهلها ، ولكنهم بدروا بطلب الأمان والصلح ، فصالحوه على أن يكونوا أعوان المسلمين ووعونا ومسالح في جبل اللشكام ، وأن لا يؤخذوا بالجزية ، وأن ينفكوا أسلاب من يقتلون من عدو المسلمين إذا حضروا معهم حرباً في مغازيتهم *

ودخل من كان في مدينتهم من تاجر وأجير وتابع من الأنباط وأهل القرى وغيرهم في هذا الصلح ، فسّموا الرواديف لأنهم تلوهم وليسوا منهم ، ويقال أنهم جاءوا بهم إلى عساكر المسلمين وهم أرداف لهم ، فسموا الرواديف ، فكان الجراجمة يستقيمون للولاة مرة ، ويعوجّون أخرى ، فيكاتبون الروم ويميلونهم *

ولما كانت أيام ابن الزبير ، وموت مروان بن الحكم ، وطلب عبد الملك الخلافة بعده لتوليته إياه عهده ، واستعداده للشخص الى العراق لمحاربة المثعب بن الزبير خرجت خيل الروم الى جبل اللكام ، وعليها قائد من قوادهم ثم صارت الى لبنان وقد ضوت إليها جماعة كثيرة من الجراجمة وأنباط وعبيد أباق من عبيد المسلمين فاضطر عبد الملك الى أن صالحهم (٨١ - و) على ألف دينار في كل جمعة ، وصالح طاغية الروم على مال يؤديه إليه ليشغله عن محاربتة ، وتخوفته أن يخرج الى الشام فيغلب عليها ، واقتدى في صلحه بمعاوية حين شغل بحرب أهل العراق ، فصالحهم على أن يؤدي إليهم مالا وارتهن منهم رهنا وضعه يعلبك ووافق ذلك أيضا طلب عمرو بن سعيد بن العاص الخلافة وإغلاقه أبواب دمشق حين خرج عبد الملك عنها ، فازداد شغلا ، وذلك في سنة سبعين •

ثم إن عبد الملك وجّه إلى ذلك الرومي سحيم بن المهاجر وتلطف حتى دخل عليه متكررا ، فظهر الممالة له ، وتقرب إليه بدم عبد الملك وشتمه وتوهين أمره حتى أمنه ، واغتر به ، ثم أنه انكفاً عليه بقوم من موالي عبد الملك وجنده ، كان أعداهم لمواقفته ، ورتبهم بمكان عرفه ، فقتله ومن كان معه من الروم ، ونادى في سائر من صوى إليه بالأمان ، فتنفرق الجراجمة بقرى حمص ودمشق ، ثم رجع أكثرهم الى مدينتهم باللكام ، وأتى الأنباط قراهم ، ورجع العبيد الى مواليهم •

وكان ميمون الجرجماني عبدا روميا لبني أمم الحكم أخت معاوية ابن أبي سفيان ، وهم ثقفيون وإنما نسب الى الجراجمة لاختلاطه بهم ، وخروجه بجبل لبنان معهم ، فبلغ عبد الملك عنه بأس وشجاعة ، فسأل مواليه أن يعتقوه ، ففعلوا ، وقوّه على جماعة من الجند وصيّرهُ بأنطاكية ، فغزا مع مسلته بن عبد الملك الطشوكاته وهو على ألف من أهل أنطاكية ، فاستشهد بعد بلاء حسن (٨١ - ظ) وموقف مشهود ، فقم عبد الملك مصابه ، وأغزى الروم جيشا عظيما طلبا بثأره •

قالوا : ولما كانت سنة تسع وثمانين اجتمع الجراجمة الى مدينتهم ، وأتاهم قوم من الروم من قبل الإسكندرية وروسس ، فوجه الوليد بن عبد الملك إليهم مسلكة بن عبد الملك فأناخ عليهم في خلق من الخلق ، فافتتحها على أن ينزلوا بحيث أحبشوا من الشام ، ويجري على كل امرئ منهم ثمانية دنانير ، وعلى عيالهم القوت من القمح والزيت ، وهو مديان من قمح وقسطار من زيت (١) ، وعلى أن لا يكرهوا ولا أحد من أولادهم ونساءهم على ترك النصرانية وعلى أن يلبسوا لباس المسلمين ، ولا يؤخذ منهم ولا من أولادهم ونساءهم جزية ، وعلى أن يغزوا مع المسلمين فينفلوا أسلاب من يقتلونه مبارزة ، وعلى أن يؤخذ من تجاراتهم وأموال موسريهم ما يؤخذ من أموال المسلمين ، فأخرب مدينتهم ، وأنزلهم جبل الحوارة ، وشيخ اللوثون ، وعمق تيزين ، وصار بعضهم الى حمص ، ونزل بطريق الجرجومة في جماعة معه أنطاكية ، ثم هرب الى بلاد الروم ، وقد كان بعض العمال ألزم الجراجمة بأنطاكية جزية رؤوسهم ، فرفعوا ذلك الى الواثق بالله ، وهو خليفة ، فأمر باسقاطها عنهم .

وحدثني بعض من أتق به من الكتاب أن أمير المؤمنين المتوكل على الله أمر بأخذ الجزية من هؤلاء الجراجمة ، وأن تجرى (٨٢ - و) عليهم الارزاق ، إذا كانوا ممن يستعان به في المسالحي وغير ذلك .

وروى أبو الخطاب الازدي أن أهل الجرجومة كانوا يغيرون في أيام عبد الملك بن مروان على قرى أنطاكية والعمق ، وإذا غزت الصوائف قطعوا على المتخلف واللاحق ومن قدروا عليه ممن في أواخر العسكر ، وغالوا في المسلمين ، فأمر عبد الملك ففرض لقوم من أهل أنطاكية وأنباطها جعلوا مسالحي ، وأردفت بهم

١ - في المغرب للجواليقي ٢٦٣ ، القسطار . . . بضم الكاف وكسرها هو الميزان ، وليس بعربي .

باب في ذكر رعبان

وهي مدينة صغيرة قديمة البناء ولها قلعة حسنة ، وهي الآن في أيدي المسلمين ، وكان لسيف الدولة ابن حمدان بها وقعة مع الروم * وبينها وبين الحدث سبعة فراسخ وبها آثار أبنية قديمة ، وينسب إليها جماعة منهم بنو الرعباني بحلب من أكابر الحلبيين منهم الوزير سديد الدولة أبو القاسم هبة الله بن محمد بن عبد الباقي بن الرعباني كاتب معز الدولة شمال بن صالح ، وتولى الوزارة للمستنصر المستولي على مصر ، وسنذكر ترجمته وترجمة غيره ممن ينسب إليها في كتابنا هذا إن شاء الله *

وذكر ابن واضح في كتابه ، في ذكر كور قسرين والعواصم فقال : وكورتا دلوك ورعبان وهما متصلتان *

وذكر قدامة في كتاب الخراج أن الرشيد لما استخلف أفرد قسرين بكورها فصير ذلك جنداً ، وأفرد منبج ، ودلوك ، ورعبان ، وقورس ، وأنطاكية ، وتيزين وسماها العواصم ، لأن المسلمين يعتصمون بها في ثغورهم فتعصمهم (١) *

وكانت الزلازل قد أخرجت رعبان ، وجلا أهلها واندرس أثرها ، وملكها العدو في أيام سيف الدولة ، فأنهض إليها العساكر والصناع ، وأنفق عليها الأموال

١ - انظر نبد من خراج قدامة (طبع في مجلد واحد مع المسالك والممالك لابن خرداذبه) ص ٢٥٣ .

باب في ذكر قورس (١)

وهي مدينة كانت قديمة من بناء الروم ، وبها آثار عظيمة ، ويقال أن بها قبر أوريا بن حنّان ، وخرج منها جماعة من الرّواة ، ولها ذكر في الفتوح *
 وذكرها أحمد بن أبي يعقوب بن واضح في كور جند قنّسرين والعواصم فقال : وكونة قورس مدينة قديمة وأهلها قوم من قيس وكان الغالبون عليها آل العباس بن زفر الهلالي *

وذكر أحمد بن يحيى بن جابر البلاذري فيما حكاه في كتاب البلدان عن مشايخ الشام قالوا : وسار أبو عبيدة يريد قورس ، وقدّم أمامه عياضاً ، فتلّقه راهب من رهبانها يسأل الصلح عن أهلها ، فبعث به إلى أبي عبيدة وهو بين جبرين (٢) وتل عزّاز فصالحه ، ثم أتى قورس فعقد لأهلها عهداً وأعطاهم (٩٢ - و) مثل الذي أعطى أهل أنطاكية ، وكتب للراهب كتاباً في قرية له تدعى سرّينا ، وبث خيله فغلب على جميع أرض قورس إلى آخر حدّ نقابلس *

قالوا : وكانت قورس كالمسلحة لأنطاكية ، يأتيها في كل عام طالعة من جند أنطاكية ومقاتلتها ، ثم حوّل إليها ربع من ربع أنطاكية ، وقطعت الطوالع عنها *

وقال البلاذري : ويقال إن سلمان بن ربيعة الباهلي كان في جيش أبي عبيدة مع

١ - لعلها المعروفة الآن باسم كويرى ، وتبعد عن حلب مسافة ٣٣ كم . انظر التقسيمات الإدارية ، ٣٣ - ٣٢ .
 ٢ - تبعد جبرين عن حلب مسافة ٥ كم . انظر التقسيمات الإدارية ، ٢٨٧ .

المعالي محمد بن زيد الحسيني في كتابه قال : أخبرنا طلحة بن علي بن الصقر
الكتّاني قال أخبرنا محمد بن عبد الله البرزّاز قال : حدثنا بشر بن موسى قال :
حدثنا الحمّيدي قال : حدثنا سفيان قال : حدثنا أبو الزناد *

وأخبرنا أبو الحسن المبارك بن أبي بكر بن مزّيد الخوّاص وأبو عبد الله
محمد بن نصر بن أبي الفتوح البغداديان بها قال محمد : وأنا حاضر ، قالوا : أخبرنا
أبو محمد عبد الغني بن الحسن بن أحمد قال : أخبرنا سعيد أبي الرجاء الصيّري
قال : أخبرنا أبو العباس أحمد بن محمد بن النعمان قال : أخبرنا أبو بكر بن المقرئ
قال : أخبرنا أبو محمد الخزاعي قال : حدثنا أبو عبد الله محمد بن يحيى العدني
قال : حدثنا وكيع قال : حدثنا سفيان عن أبي الزناد عن الأعرج عن أبي هريرة
قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « لا تقوم الساعة حتى تقتل فتيان
عظيमतان دعواهما واحدة » *

وأنبأنا أبو القاسم عبد الصمد بن محمد القاضي قال : أخبرنا أبو محمد عبد
الكريم بن حمزة بن الخضر السلميّ قال : حدثنا أبو محمد عبد العزيز بن أحمد بن
علي الكتّاني الصوفي قال : حدثنا أبو القاسم تمام بن محمد بن عبد الله بن جعفر بن
الجنيد الرازي الحافظ قال : حدثنا أبو عبد الله جعفر (١٠٦) بن محمد بن
جعفر بن هشام الكندي قال : حدثنا أبو العباس أحمد بن نصر بأنطاكية قال :
حدثنا سليم بن منصور بن عمار قال : حدثنا أبي قال : حدثني ابن كميعة عن
يزيد بن أبي حبيب عن أبي الخير مرثد بن عبد الله اليزّني عن حذيفة بن
اليمان قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « يكون لأصحابي من بعدي
زلة يضرها الله عز وجل بسابقتهم معي ، يعمل بها قوم من بعدهم يكبهم الله عز وجل
في النار على مناخرهم » *

وأنبأنا أبو الحسن علي بن محمود بن أحمد الصابوني قال : أخبرنا أبو محمد

في ذكر الراوندان

وهي قلعة صغيرة على رأس جبل عالٍ منفرد في مكانه لا يحكم عليها منجنيق ولا يصل إليها نبل ولها ركنٌ صغير في لحف جبلها وهي من أقوى القلاع (١٢٠-و) وأحسن البقاع ، ويحف بالقلعة واد من جهة الغرب والشمال هو كاخندق ، وفيه نهر جار ، وصعدت إلى هذه القلعة راكباً فوجدت مشقة عظيمة ، لعلوها وضيق المسلك إليها .

أبناً أبو عبد الله محمد بن أحمد القرطبي عن مؤيد الدولة أسامة بن مرشد ابن علي بن مئذ قال : تل هراق والراوندان هذان المركزان من أعمال حلب وكان فيهما ولاية الملك رضوان بن تاج الدولة ، فكان يلي تل هراق عزك بن الوزير أبي النجم ، وكان الملك رضوان ينادمه ويضحك من حكاياته فشرب عنده ليلة فعربد عليه الملك رضوان وضربه ، فخرج من المجلس وسار من حلب ووصل إلى شيزر وعليه آثار العريضة وعيناه مخضرتان ، فحكى يوماً قال : بلغني أن بالراوندان أسارى أفرنج وقد وثبوا في حصنها وملكوه ، فسرت من تل هراق إلى الراوندان نزلت عليه وراست الأفرنج الذين ملكوه وتلطفت في أمرهم إلى أن استقر أني أحلف لهم أنهم آمنون وأنني أسيرهم إلى أنطاكية ويسلموا لي الحصن ، فحلفت لهم ، وخرجوا وأطلقتهم وتسلمت الحصن واعتقدت أنني قد خدمت الملك رضوان خدمة يراها لي لاستخلاص الحصن مع قربه من الفرنج ، فلما وصلت حلب بلغني أن الملك رضوان قال لما بلغه الخبر قد ضيغ علي عزك ألف دينار ثمن الأسارى ، فجلست من الغد في الدركاه والأمراء فيها مجتمعون وقلت : سمعت أن مولانا قال : ضيغ علي عزك من ثمن الأسارى ألف دينار^(١) .

١ - كتب ابن العديم في الحاشية : تمامه في الورقة الزائدة ، وقد ضاعت هذه الورقة ، ولم أجد الخبر في أي من كتب أسامه المنشورة .

ذكر الشغفر وبكاس

وهما قلعتان قويتان من أعمال حلب من النواحي الغربية ، والشغفر قلعة (١٢١ - و) * صغيرة قريبة من بكاس يُعبر من أحديهما إلى الأخرى بجسر ، وهما على جانب نهر الأرنط المعروف بالعاصي ، ولبكاس نهر يخرج من تحتها ، وهما في غاية المنعة والقوة .

وكانت هاتان القلعتان في يد الفرنج ففتحهما الملك الناصر صلاح الدين يوسف ابن أيوب رحمه الله على ما أخبرني به القاضي بهاء الدين أبو المحاسن يوسف بن رافع بن تميم قال : وسرنا حتى أتينا بكاس ، وهي قلعة حصينة على جانب العاصي ، وكان النزول بذلك المنزل يوم الثلاثاء سادس جمادى الآخرة ، وكان المنزل على شاطئ العاصي ، وصعد السلطان الملك الناصر إلى القلعة جريداً ، وهي على جبل يطل على العاصي ، فأحرق بها من كل جانب ، وقتلها قتالاً شديداً بالمنجنيقات والزحف المضيق إلى يوم الجمعة أيضاً تاسع جمادى الآخرة ، ويسر الله فتحها عنوة ، وأسر من فيها بعد قتل من قتل منهم ، وغنم جميع ما كان فيها ، وكان لها قليعة تسمى الشغفر قريباً منها ، يُعبر إليها منها بجسر ، وهي في غاية المنعة ليس إليها طريق ، فسلط عليها المنجنيقات من الجوانب ، ورأوا أنهم لا ناصر لهم ، فطلبوا الأمان وذلك في يوم الثلاثاء ثالث عشره ، وسألوا أن يؤخروا ثلاثة أيام لإستئذان من بأنطاكية يسر الله فتحها ، فأذن في ذلك ، وكان تمام فتحها وصعود العلم السلطاني على قلتها يوم الجمعة سادس عشره (١) .

* - كتب ابن العديم في الحاشية سماعاً نصه : بلغ الولد محمد قراءة ، وسمع أخوه عبد الرحمن وابن أخته محمد ، في الثاني عشر من ذي الحجة من سنة خمس وخمسين وستمائة .

١ - انظر النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية (سيرة صلاح الدين الايوبي) للقاضي بهاء الدين المعروف بابن شداد . ط . القاهرة ١٩٠٣ ، ص ٦٠ - ٦١ .

إلى أن يتصل بساحل الأندلس الذي ينتهي إلى ساحل الخليج الضيق المقابل طنجة على ما ذكرنا أنه لا يقطع بين هذا البر كله ، والعمائر التي وصفناها من الإسلام والروم ، إلى الأنهار الجارية إلى البحر إلا خليج القسطنطينية ، وعرضه نحو من ميل ، وخلجانا آخر من البحر الرومي داخله في البر لا منفذ لها ، فجميع ما ذكرنا على شط هذا البحر الرومي متصل بالديار ، غير منفصلين بماء يمنعهم أو بحر يقطعهم إلا ما ذكرنا من الأنهار ، وخليج القسطنطينية ، ومثال هذا البحر الرومي ومثال ما ذكرنا من العمائر عليه إلى أن ينتهي إلى مبدأه الخليج الآخذ من أقنابس الذي عليه المنار النحاس ، ويلى الإعلام من طنجة وساحل (١٥ - و) الأندلس مثل الكرنيب فقبضه الخليج والكرنيب على صفة البحر إلا أنه مدور الشكل لما ذكرنا من طوله •

قال : وقد ذكر أحمد بن الطيب السرخي في رسالته في البحار والمياه والجنال عن الكندي : أن بحر الروم طوله ستة آلاف ميل من بلاد صور وطرابلس وأنطاكية والمثقب وساحل المصيصة وطرسوس وقلمية إلى منار هزقل ، وأن أعرض موضع فيه أربع مائة ميل •

وقال : شاهدت أرباب المراكب في البحر الرومي من الحرية والعمالة وهم النواتية وأصحاب الأرجل والرؤساء ومن يلي تدير المراكب والحرب فيها ، مثل لاون المكنى بأبي الحارث غلام زرافة صاحب طرابلس الشام من ساحل دمشق ، وذلك بعد الثلاثمائة ، يعظمون طول البحر الرومي وعرضه وكثرة خلجانة وتشعبه • وعلى هذا وجدت عبد الله بن وزير صاحب مدينة جبلة من ساحل حمص من أرض الشام ، ولم يبق في هذا الوقت ، وهو سنة اثنتين وثلاثين وثلاثمائة أبصر منه بالبحر الرومي ، ولا آنس به ، وليس فيمن يركبه من أرباب المراكب من

باب في ذكر البحيرات التي في أعمال حلب

وتسمى الواحدة منها بحيرة لانبساطها على ظهر الأرض في سعة وامتدادٍ
تشبيهاً بالبحر وتخرج عن حدود الأنهار * فمنها :

بحيرة أفامية ، وهي بحيرة كبيرة مذكورة ، ويجلب منها السمك السلخور ،
وهو الجريث ، ويقال : إن قويق إذا مكد في الشتاء وغاز ماؤه في الأجمة بالمطخ
يحمز ماء بحيرة أفامية ، فيقولون إنه يمر تحت الأرض إلى بحيرة أفامية ، وقد
ذكرنا ذلك فيما تقدم ، وقال بعضهم : إن السلخور يحيض في ذلك الأوان فيحمز
ماؤها ، والله أعلم بذلك ، ويضمن سلورها بمبلغ وافر *

ومنها : بحيرة يعرا ، وهي بحيرة كبيرة في جانب العمق ، مستطيلة
بعمق أنطاكية ، وتعرف أيضاً بحيرة بغراس ، ويجلب منها السمك الكثير ،
ولها ارتفاع وافر أيضاً *

ومنها : بحيرة أنترنيت ، وهي بحيرة أصغر من البحرتين اللتين قدمنا
ذكرهما ، وهي بحيرة على جانبها تل "عال" ، عليه قرية يقال لها أنترنيت بالقرب
من مدينة الحدث ، وتختم بلاد الروم ، وأهلها أرمن وهي اليوم (١٦١ - و) من
عمل بهسنى ، بينها وبين الحدث *

* * *

لبنان ، وينتهي من دمشق ثم يمضي حتى يصير من جبال أنطاكية والمصيصة ، فيسمى هنالك باللكام ، ثم يمتد حتى يصير من جبال ملكطييه وشمشاط وقاليقلا (١٧٤ - و) ، ويمتد طولا حتى يصير من جبال خزر ، ويسمى هنالك القيق .

ونقلت من كتاب الحافظ لمعارف حركات الشمس والقمر والنجوم في آفاقها ، والأقاليم وأسماء بلدانها في سياقها ، تلخيص أبي الحسين أحمد بن جعفر بن محمد ابن عبيد الله المنادي ، وأنبأنا به أبو القاسم عبد الله بن الحسين بن راحة ، وعبد الرحيم بن يوسف بن الطخيل عن أبي طاهر السلفي عن أحمد بن محمد بن الآبنوسي عن رجل عنه قال : وأما جبل العرج الذي بين مكة والمدينة فإنه يمضي إلى الشام حتى يتصل بلبنان من حمص ، ثم يسير من دمشق فيمضي حتى يتصل بجبال أنطاكية والمصيصة ، ويسمى هنالك اللكام ، ثم يتصل بجبال ملطية وشمشاط وقاليقلا أبداً إلى بحر الخزر ، وهو الباب والأبواب ، ويسمى هنالك القيق .

وقال قدامة في جبل العرج : وهذا الجبل يتصل بالشام فيعضه يتصل بلبنان وبعضه بجبل الثلج من أرض دمشق ، ويمتد إلى الروم .

قال : وقال النضر بن شميل : يأتي إلى الشام من ناحية أيللة ، ثم إلى الطور ثم إلى بيت المقدس ثم إلى طبرية ، ويمتد بالبقاع وبعليك ، ويمتد غربي حمص وحلب حتى يتصل باللكام ، ثم يمتد إلى ملطية ، وإلى بحر الخزر ، وفيه القلاع والحصون الكثيرة والمدن .

***

ذكر جبل الأقرع

وهو من جبال أنطاكية ، جبل عال يستين من مسيرة ثلاثة أيام ، وهو مستدير (١٧٤ - ظ) عال لا نبات عليه ، ولهذا يسمى الأقرع ، ويتصل بجبل اللكام ، وهو على شاطئ البحر .

وقال المسعودي في كتاب مروج الذهب : والجبل الأقرع من أعمال أنطاكية ، وتحت هذا الجبل معظم ماء البحر وأكثره وهو يسمى عَجَز البحر^(١) .

وأبنا أبو القاسم بن رواحة وابن الطفيل عن الحافظ أبي طاهر عن ابن الآبنوسي عمن أخبره عن أبي الحسين بن المنادي قال : وأما الجبل المطل الذي بأنطاكية ، فهو على ما ذكرنا قطعة من اللكام .

قال لي علي بن أبي بكر الهروي : وجبلها - يعني أنطاكية - كان معبدًا يزار من الآفاق^(٢) .

١ - انظر مروج الذهب ١ ، ٩٣ .

٢ - الزيارات ، ٦ .

منهم في البر، ويملكون ابناً ملكهم المقتول، صغيراً لم يحتلم، ويتقذف له مودة في قلوبهم، فيقبلون بما لم يقبل به ملكاهم الأولان من العداك فينزلون عمق أنطاكية، ويجتمع المسلمون فينزلون بإزائهم، فيقتلون شهرين، ثم ينزل الله نصره على المسلمين فيهزمون الروم، ويقتلون فيهم وهم هاربون طالعون في الدرب، ثم يأتيهم مدد لهم، فيقفون ويتذامر المسلمون فيكرون عليهم كرة فيقتلونهم ومكهم، وينهزم بقيتهم، فيطلبهم المهاجرون، فيقتلونهم قتلاً ذريعاً، فحينئذ يبطل الصليب، وينطلق الروم إلى أمم من ورائهم من الأندلس، فيقبلون بهم حتى ينزلوا الدرب فيتميز المهاجرون نصفين، فيسير نصف في البر نحو الدرب والنصف الآخر يركبون في البحر، فيلتقي المهاجرون الذين في البر ومن في الدرب من عدوهم، فيظفرهم الله بعدوهم فيهزمونهم هزيمة أعظم من الهزائم الأول، ويوجهون البشير إلى إخوانهم في البحر: إن موعدكم المدينة فيسيرهم الله أحسن سيرة حتى ينزلوا على المدينة فيفتحونها ويخربونها، ثم يكون بعد ذلك أندلس، وأتم تجمعون فتأتون الشام فيلقاهم المسلمون فيهزمهم الله^(١).

وقال: حدثنا نعيم قال: حدثنا الحكم بن نافع قال: ثم يستمد الروم بالأمم الثانية فتجيش عليهم الألسنة (٢٠١ - و) المختلفة، ويجمع إليه أهل رومية والقسطنطينية وأرمينية حتى الرعاء والحراثون تغضب ملك الروم، فيقبل بأمم كثيرة سوى الروم، ملوك عشرة يبلغ جمعهم مائة ألف وثمانين ألف، وتنزوي العرب بعضها إلى بعض من أقطار الأرض، ويجمع الجناحان مصر والعراق والشام وهي الرأس، فيقبل ملك الروم على منبر محمول على بعثتين فيوجهون جيوشهم، فيجولون الشام كلها غير دمشق، فيسير إليهم المسلمون على أقدامهم، فيلتقون في عمق كذا وكذا

١ - الفتن، نسخة لندن ١٢١ ظ - ١٢٢ ظ، وفيه: ثم يكون بعد ذلك أندلس وامم فيجتمعون فيأتون الشام فيلقاهم المسلمون فيهزمهم الله عز وجل. وهذا ماورد أيضاً في نسخة استانبول ٣٠ ظ - ٣١ و.

وعمق كذا وكذا أربعة مواطن ، فيسير الجمعان على نهر مأوه بارد في الصيف حار في الشتاء ، فيغور (١) مأوه ، ويكثر يومئذ ، فينزل المهاجرون أدناه والروم أقصاه ، ويربطون خيولهم بالشجر التي عند رحالهم ، ويستعدوا للقتال حتى يصيروا في أرض قنسرين ، فيكون منزلهم ما بين حمص وأنطاكية ، والعرب فيما بين بصرى ودمشق وما وراءهما فلا يبقى الروم خشباً ولا حطباً ولا شجراً إلا أوقدوه ، فيلتقي الجمعان عند نهبير فيما بين حلب وقنسرين ، ثم يصيرون إلى عمق من الأرض فيه عظم قتالهم ، فمن حضر ذلك فليكن في الزحف الأول ، فإن لم يستطع بقي الثاني أو الثالث أو الرابع أو الآخر فإن لم يطق فليزمر فسطاط الجماعة لا يفارقها فإن يد الله عليهم ، ومن هرب يومئذ لم يرح ربح الجنة ، فيقول الروم للمسلمين : خلوا لنا أرضنا وردوا إلينا (١٠٣-٣) كل أحمر وهجين منكم ، وأبناء السراري ، فيقول المسلمون : من شاء لحق بكم ومن شاء دفع عن دينه ونفسه ، فيغضب بنو الهجن والسراري والخمراء ، فيعقدون لرجل من الخمراء راية وهو السلطان الذي وعد إبراهيم إسحق أن يعطيا في آخر الزمان ، فيبايعونه ، ثم يقاثلون وحدهم الروم فينصرون على الروم ، ثم تنحاز فجرة العرب إلى الروم ومنافقوهم حين يزور نصرمة الموالي على الروم ، وتهرب قبائل بأشرها جثلا من قضاة وناس من الخمراء ، حتى يركزوا راياتهم فيهم ، ثم ينادي الرفاق بالتميز ، فإذا لحق بهم من لحق نادوا غلب الصليب ، فخير العرب يومئذ اليمانيون المهاجرون وحيمير وأكثان وقيس ، أولئك خير الناس يومئذ ، فقيس يومئذ تقتل ولا تقتل ، وحدهس مثلها والأرد يقتلون ولا يقتلون ، ويومئذ يفترق جيش المسلمين أربع فرق ، فرقة يستشهدون ، وفرقة تصبر ، وفرقة تفر ، وفرقة تلجج بعدوها .

قال : وتشد الروم على العرب شدة فيقتل خليفتهم القرشي اليماني الصالح

١ - كذا في الاصل . وفي نسختي لندن وستانبول من الفتن - يغور - وهو أقصوم .

علي بن الحسن قال: أنبأنا أبو علي الحسن بن أحمد المقرئ قال: أخبرنا أبو نعيم الحافظ قال: حدثنا حبيب بن الحسن وعبد الله بن محمد قالا: حدثنا عمر ابن الحسن أبو خفيص القاضي الحلبي قال: حدثنا محمد بن كامل بن ميمون الزيات قال: حدثنا محمد بن اسحق العكاشي قال: حدثنا الأوزاعي قال: قدمت المدينة في خلافة هشام، فقلت: من هاهنا من العلماء؟ قالوا: هاهنا محمد بن المنكدر، ومحمد بن كعب القرظي، ومحمد بن علي بن عبد الله بن عباس، ومحمد ابن علي بن الحسين بن فاطمة بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقلت: والله لا بد أن أبدأ بهذا قبلهم، قال: فدخلت المسجد فسلمت فأخذ بيدي فأدنانني منه فقال: من أي إخواننا أنت؟ فقلت له: رجل من أهل الشام، قال: من أي أهل (٢٠٥ - ظ) الشام؟ قلت: رجل من أهل دمشق، قال: نعم، أخبرني أبي عن جدي أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول للناس: ثلاث معاقل فمقلهم من الملحمة الكبرى التي تكون بعمق أنطاكية دمشق ومقلهم من الدجال بيت المقدس، ومقلهم من يأجوج ومأجوج طور سيناء * (١) *

ونقلت من كتاب الملاحم والفتن تأليف نعيم بن حماد مما رواه عنه أبو بكر ابن أبي مريم، وأنبأنا عبد العزيز بن الحسين قال: أخبرتنا به الحرقة عفيفة بنت أحمد قالت: أخبرتنا فاطمة قالت: أخبرنا ابن ريذة قال: أخبرنا الطبراني قال: أخبرنا المرادي قال: حدثنا نعيم قال: حدثنا أبو عمر عن ابن لهيعة عن عبد الوهاب ابن حسين عن محمد بن ثابت عن أبيه عن الحارث عن عبد الله قال: لا ينجو من بليتها إلا من صبر على الحصار، والمعقل من السفيناني باذن الله ثلاث مدن للأعاجم ناحية الثغور، مدينة يقال لها أنطاكية، ومدينة يقال لها قورس، ومدينة يقال لها سميساط، والمعقل من الروم جيل يقال له المعنق * (٢) *

١ - ابن عساكر ١-٢٢٨ .

٢ - الفتن نسخة لندن ٦٥ ظ، نسخة استانبول ١١٨ و .

أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان القطيعي قال : حدثنا عبد الله بن أحمد بن محمد ابن حنبل قال : حدثنا أبي قال : حدثنا وكيع قال : حدثنا المسعودي عن حمزة العبدي - أو العيدي - قال : حدثنا أشياخنا قال : خرج ابن مسعود فتأدى نداءً ، ولم ينج نجاءً ، فقال : الملطاط شاطئ الفرات طريق بقية المؤمنين ، هراب من الدجال ، فيس المنتظر أم الساعة : « فالساعة أدهى وأمر » (١) ، ثم أخذ حصاةً فقال بها على ظفره : هكذا ما خروجه بأنفض لإيمان مؤمن ما نفقت هذه الحصاة من ظفري *

وقرأت في كتاب الملاحم والفتن لنعيم بن حماد راوية أبي بكر بن أبي مرزوم عنه من نسخة قرئت على أبي بكر قال : حدثنا نعيم *

وأناً عبد العزيز بن هلاله قال : أخبرتنا به عفيفة بنت أحمد قالت أخبرتنا فاطمة قالت : أخبرنا ابن ريذة قال : أخبرنا الطبراني قال : أخبرنا عبد الرحمن قال : حدثنا نعيم قال : حدثنا الحكم بن نافع عن جراح عن أرطاة قال : تفتح القسطنطينية ثم يأتيهم الخبر بخروج الدجال ، قال : فيكون باطلاً ، ثم يقيمون ثلاث سبعمائة فتمسك السماء في ثلاث السنة ثلاث مطرها ، وفي السنة الثانية ثلثها ، وفي الثالثة تمسك قطرها أجمع ، فلا يبقى ذو ظفر ولا ناب إلا هلك ، ويقع الجوع فيموتون حتى لا يبقى من كل سبعين عشرة ، ويهرب الناس إلى جبال الجوف إلى أنطاكية ، ومن علامة خروج الدجال ريح شرقية ليست بحارة ولا باردة ، تهدم صنم اسكندرية ، وتقلع زيتون المغرب والشام من أصولها ، وتبس الفرات والعيون والأنهار وتنسى (٢١١ - و) لها مواقيت الأيام والشهور ومواقيت الأهلة (٢) *

١ - القرآن الكريم ، سورة القمر ٥٤ - ٤٦ .

٢ - الفتن نسخة لندن ١٤٨ و ، نسخة استانبول ٢٣ و .

عن ابن مسعود قال : كأني بالترك قد أتتكم على براذين مخدّمه الآذان حتى يربطوها
بشط الفرات (١) *

وقال : حدثنا نعيم قال : حدثنا بَقِيَّة عن أم عبد الله عن أخيها عبد الله بن
خالد عن أبيه خالد بن معدان عن معاوية قال : إتركوا الرياضة ما تركوكم فإنهم
سيخرجون حتى ينتهوا إلى الفرات فيشرب منه أولهم ويحییء آخرهم ، فيقولون :
قد كان هاهنا ماء (٢) *

وقال : حدثنا نعيم قال : حدثنا الحكم بن نافع عن جراح عن أرطاة عن حدثه
عن كعب قال : قال عبد الله بن عمر : ثم يبعث الله بعد قبض عيسى وأرواح المؤمنين
بتلك الريح الطيبة ناراً تخرج من نواحي الأرض تحشر الناس والدواب والذرة
إلى الشام (٢١٦ - و) *

قال كعب : وتخرج تلك النار من القسطنطينية نار وكبريت يبلغ لهبها ودخانها
السماء فتركد عند الدروب بين جيحان وسيحان ، ونار أخرى من عدن تبلغ
بُصرى ، تقوم إذا قاموا ، وتسير إذا ساروا ، وإن الفرات ليجري ماؤه أول النهار ،
وبالعشي يجري كبريتاً وناراً ، وذكر تمام الحديث *

وقال : حدثنا نعيم قال : حدثنا عبد الوارث عن حماد بن سلمة عن علي بن
زيد عن رجل عن أبي هريرة قال : تخرج نار من قبل المشرق ونار أخرى من قبل
المغرب تحشران الناس بين أيديهم القردة ، تسيرون بالنهار ، وتكمنان بالليل حتى
تجتمعاً بجسر منبج (٣)

وقال : حدثنا نعيم قال : حدثنا أبو يوسف المقدسي عن صفوان بن عمرو عن

١ - الفتن نسخة لندن ١٩١ ظ ، نسخة استانبول ١٢٣ و .

٢ - نفس المصدر نسخة لندن ١٩١ و ، نسخة استانبول ١٢٢ ظ .

٣ - الفتن نسخة لندن ١٧٥ ظ - ١٧٦ ظ ، نسخة استانبول ١٣٣ و - ١٣٤ و .

باب في ذكر من نزل من قبائل العرب

بأعمال مدينة حلب ومن كان قبلهم في سالف الحقب

قرأت في كتاب جماهير أنساب اليمن قال أبو القاسم الحسن بن علي الكوفي :
 حدثنا أبو سليمان داود بن عبد الله اليماني قال : حدثنا أحمد بن القاسم قال :
 حدثنا الفضل بن العباس الانصاري عن أبيه قال : أتني معاوية بن أبي سفيان بشيخ
 كبير قد سقط حاجباه على عينيه من الكبر فما ينظر الا ما رفع باليد ، فسأله عن
 أشياء ذكرها ، وذكرها له ، وذكر له وقال : فكانت أرض الشام لسام بن نوح وبه
 سميت شاما ، فحولهم عنها ولد حام ، وذكر من ولد حام كنعان بن حام وقال :

وولد كنعان بن حام صيدون بن كنعان ، وحات بن كنعان ، واليبوسي بن
 كنعان ، والروادي بن كنعان ، والصماري بن كنعان ، والحماني بن كنعان ،
 والحواني بن كنعان ، حل هؤلاء كلهم وهم بنو كنعان السواحل من أنطاكية ،
 والساحل كله من صيدا وطرابلس وحمص وأرض القدس والغور الى عمل البثنية ،
 وهم الذين قتلهم يوشع بن نون وأجلاهم الى بلاد المغرب *

وقال : وذكر له ولد يافت فقال : يافت بن نوح ولد له سبعة ذكور منهم : جومر
 بن يافت ، ومأجوج بن يافت ، وماذي بن يافت ، وياوان بن يافت ، وثوبان بن يافت ،
 وماشيح بن يافت ، وتيراس بن يافت *

وقال : وولد ياوان بن يافت أياس والمصيصة وطرسوس وأذنه (٢٢١ - و) ،

الزامر وغيره بأرض دمشق وغير ذلك من أرض الشام إلى سنة ثلاثمائة وعشرين،
ثم غلب على الأمر غيرهم *

قلت : ومن أوقاف مواليجهم وقف بني فضال ، وبني الصقري والطشتي كل
هؤلاء من موالي صالح وبنيه ، وعوام حلب ورعاها يقولون : إن وقف الزامر وقف
على ولد الذي زميرين يدي رأس الحسين عليه السلام ، ووقف الطشتي على الذي
حمل رأسه في الطشت ، ووقف الصقرية على بني الذي صقّر بين يديه ، ووقف
بني فضال على بني المتفضله ، وهي امرأة أبدت ضوئها لرأسه عليه السلام حين
قدم حلب به يطوفون به ، وهذا لا أصل له ولا صحه ، والصحيح ما ذكرناه *

ونزل من ولد عبد الملك بن صالح بأنطاكية الفضل بن صالح بن عبد الملك بن
صالح ، فلما ولي سيما الطويل أنطاكية قبض عليه وعلى ولده ودفنهما حين في
سندوقين ، فبصر رجل بالصندوق الذي كان ولد الفضل فيه فظنه مالاً ، فحفر عليه
واستخرجه وبه رمق ، وعاش بعد ذلك عشرين سنة وثلاث *

والموجودون الآن بمسبج وحلب من ولد صالح بن علي ، بنو عيسى بن
صالح ، وبنو عبد الملك بن صالح من نسل عبد الرحمن بن عبد الملك بن صالح ،
وسنذكر من أخبارهم ما فيه كفاية إن شاء الله تعالى * (٢٢٥ - و)

وأما من نزل من بني أمية فهشام بن عبد الملك بن مروان بن الحكم ، نزل
الرصافة وبنائها واتخذها منزلاً له ، وبقي بها ولده بعده إلى أن زالت دولة بني
أمية وتفرقوا *

ونزل عمر بن عبد العزيز بخنصره واتخذها منزلاً إلى أن مات *

ونزل مسلكة بن عبد الملك بن مروان بالناعورة من ثقرة بني أسد ، وبني
بها قيصراً بالحجر الصلد الأسود ، وآثاره باقية إلى يومنا هذا ، وأدركت منه برجاً

وأما بنو عمرو بن فهم من تنوخ فنزلوا أنطاكية ، ومنهم القاضي أبو جعفر أحمد بن محمد بن داود أبي الفهم بن إبراهيم بن تميم بن جابر بن هانيء بن زيد ابن عبيد بن مالك بن مثرط بن تنوخ بن نزار بن عمرو بن الحارث بن صباح بن عمرو بن الحارث بن عمرو بن فهم بن تيم الله بن أسلم ، وانتقل أخوه أبو القاسم علي بن محمد بن داود الى بغداد من أنطاكية فسكنها ، وسنذكره وأخاه في كتابنا هذا إن شاء الله . وأولد أبو القاسم ببغداد ولده المحسن بن علي التنوخي مؤلف انشوار المحاضرة ، وكتاب الفرج بعد الشدة ، وليس هو من شرط كتابنا هذا .

وأما عبد الله بن فهم فنزل بنوه أنطاكية ، ومن ولده أبو بكر محمد بن الربيع ابن عامر المعروف بالصامت ، وكان موصوفاً بالدين والوزع ، وكان خال القاضي أبي الحسن سليمان بن محمد المعري جد أبي العلاء المعري .

قرأت في كتاب وقع إلي في أنساب اليمن قال فيه : ومن أشرف تنوخ الصامت واسمه محمد بن الربيع بن عامر بن الربيع بن عبد المجيب بن محمد بن العباس بن ذبيان بن كعب بن ذبيان بن الشلل بن إياد عبد الله بن فهم بن تيم الله بن أسد ابن وبرة .

وكان بعضهم في الشلل أنه ابن فهم بن تيم الله بن أسد بن وبرة ، والصحيح أنه ابن إياد بن عبد الله بن فهم ، وسنذكر ترجمة الصامت في ذكر المحمدين من هذا الكتاب إن شاء الله تعالى (٢٤٦ - و) .

ونزل بأعمال حلب من ولد كهلان أخي حمير لأبيه ، بنو زيد بن كهلان بن سبأ بن يشجب بن يعرب بن قحطان .

قال النسابة الأسيدي : والملك كان في ولد حمير والحكم في ولد كهلان ، وذكر من بنيه زيد بن يشجب بن عريب بن زيد بن كهلان قال : فولد زيد مالكا ،

دع سيفي رحمك الله فإني لا أدري لعلني أحتاج إليه ، فقال : أعطنيه ولك أم النعمان يعني ابنته ، قال : فأعطاه إياه ، فذهب ليعود الى الرومي ، فقال له قومه : إنا نشدك الله أن تتعرض لهذا العليج ، فقال : والله لأخرجن إليه فليقتلني أو لأقتلنه ، فتركوه فخرج إليه ، فلما دنا منه الأشر شد عليه وهو شديد الحنق (٢٤٨ - ظ) فاضطربا بسيفيهما فضربه الأشر على عاتقه فقطع ما عليه حتى خالط السيف رقبتة ، ووقعت ضربة الرومي على عاتق الأشر فقطعت الدرع ثم انتهت ولم تضره شيئاً ، ووقع الرومي ميتاً ، وكبر المسلمون ثم حملوا على صف رجاله الزوم ، فجعلوا ينقضون ويرمون المسلمين وهم من فوق ، فما زالوا كذلك حتى أمسوا ، وحال بينهم الليل ، فلما أمسوا نادى منادي العبي بالصلاة فلما أقام وتقدم ميسرة بن مسروق العبي فصلى بأصحابه ، وتقدم الأشر بأصحابه فصلى بهم ، فلما انصرف جاءه قنان بن دارم العبي فقال : يا صاحب هذه الخيل ما منعك أن تجيء فتصلي مع الأمير ميسرة بن مسروق العبي ؟ فقال الأشر : ومن ميسرة بن مسروق ؟ فقال : ميسرة بن مسروق العبي ، فقال الأشر : وما عيس وما بنو عيس ؟ فقال : سبحان الله : وما تدري من عيس ومن بنو عيس ؟! قال الأشر : لا والله ما أدري فقال العبي : فمن أنت ؟ قال له : أنا مالك بن الحارث ، قال : ممن أنت ؟ قال : من النخع ، قال العبي : فوالله إن سمعت بالنخع قط قبل الساعة ، فغضب أناس من أصحاب الأشر ، فقال الأشر لأصحابه : مم تغضبون ؟ أما أنا والله ما كذبت ، وما أظن هذا الرجل إلا صادقاً ، ثم قال الأشر : منعني يا عبد الله من الصلاة معكم أني وليت هذه الخيل ولم يؤمر علي إنسان ولم أؤمر بطاعة أحد ، ولست بمؤمراً على من لم أؤمر بطاعته ولا أريد الإمارة على من لم يؤمر بطاعتي وأنا إذا (٢٤٩ - و) صليت الغداة انصرفت إن شاء الله . فلما صلى الغداة وقد باتوا ليلتهم كلها يتحاربون ، فلما أصبحوا وصلى الغداة ارتحل الأشر بأصحابه ، ومضى ميسرة حتى بلغ مرج القبائل وهي ناحية أنطاكية والمصيصة ، ثم انصرف راجعاً ، وكان

وأنبأنا أبو العلاء أحمد بن شاكر بن عبد الله بن سليمان قال : أخبرنا الحافظ أبو القاسم علي بن الحسن الشافعي قال : أخبرنا أبو غالب (٢٥٠ - و) الماوردي قال : أخبرنا أبو الحسن السَّيرافي قال : أخبرنا أحمد بن إسحق قال : حدثنا أحمد ابن عمران قال : حدثنا موسى بن زكريا قال : حدثنا خليفة بن خياط قال : سنة ست عشرة ، قال : وفي هذه السنة افتتحت حلب وأنطاكية ومنبج . وقال ابن الكلبي : صالح أبو عبيدة أهل حلب وكتب لهم كتاباً ، ثم شخص أبو عبيدة وعلى مقدمته خالد بن الوليد فحاصر إيليا (١) .

أخبرنا أبو حفص عمر بن محمد بن معمر المؤدب قراءة عليه بحلب قال : أخبرنا أبو القاسم إسماعيل بن أحمد بن عمر السمرقندي ، إجازة إن لم يكن سماعاً ، وقال : أخبرنا أبو علي محمد بن أحمد بن سكمة قال : أخبرنا أبو الحسن علي بن الحكامي قال : أخبرنا أبو علي محمد بن أحمد بن الصواف قال : أخبرنا أبو محمد الحسن بن عتود القطان قال : أخبرنا إسماعيل بن عيسى العطار قال : أخبرنا أبو حذيفة إسحق بن بشر القرشي قال : حدثنا سعيد بن عبد العزيز القرشي عن قدماء أهل الشام وذكر عنهم وقعة اليرموك ، وتوجه خالد من اليرموك ، وأن أبا عبيدة سار بالناس في أثر خالد بن الوليد حتى لحقه بجمص .

قالوا : فلما اجتمعوا بها آتاهم الله الغلبة والسرور ، واجمعوا لها ، وأمر خالد ابن الوليد بالمسير إلى أرض قيسرين .

ثم ذكر ورود الخبر إلى قيصر بالهزيمة ، وقال : قالوا : ثم نادى - يعني قيصر - في أصحابه فخرج إلى القسطنطينية راجعاً ، فلما خرج من الشام ، وأشرف على أرض الروم قال : سلام عليك يا سورية سلام مودع لا يرى (٢٥٠ - ظ) أن يرجع إليك أبداً ، فلما أشرف على أرضه قال : ويحك أرضنا ما أفتعك لعدوك لكثرة ما فيها من العشب والخصب .

١ - المصدر نفسه .

قال : وأخبرني عبد الرحمن بن يزيد بن جابر أن الخيول طلبت الروم حتى أجلتها عن أرض دمشق وحمص ، وبعث إليه من كان بمداين قنسرين والجزيرة يسألونه الموادة سنة ، فمن سار إلى أرض الروم في تلك السنة فهو حرب ، ومن أقام فيها فهو ذمة وصلاح ، فأجابوهم إلى ذلك ، ولم يغزوهم سنة ، وجعلوا عموداً قائماً بين المسلمين وبينهم ، ليس للمسلمين أن يجوزوا ذلك العمود إليهم ، ولا لهم أن يجوزوا العمود إلى المسلمين وصوروا قيصر في ذلك العمود جالساً في ملكه ، فبينما رجل من المسلمين على فرسه معتقل رمحه إذ مر بذلك العمود وبذلك الصورة ، فقال برمحه ففقأ بها عين التمثال ، فاجتمعت الروم ، فقالوا : غدرتم يا معشر العرب ، وانتقض الصلح ، فقالوا ما نقضه ؟ فقالوا : فقأتم عين ملكنا ، قالوا : ما ندري من صنع هذا ، قالوا : فإننا لا نرضى دون أن تقفأ عين أميركم ، قالوا : وكيف ؟ قالوا : تصورونه لنا في عمود ونصنع مثل ما صنعتم *

قال : فصوروا لهم مثلاً ، وأقبل رجل منهم حتى فقأ عينه برمحه وتم الصلح بينهم ، فلما انقضت السنة سار من سار منهم وأقام من أقام على الصلح والجزية ، ودخل المسلمون أرض قنسرين وأمضوا صلح من أقام بالجزية *

وقال أبو عبد الملك القرشي : وحدثنا ابن عائد قال : (٢٥٤ - ظ) قال الوليد قال أبو عثمان معاوية بن يحيى : إن أبا عبيدة بن الجراح ولي فتح مداين قنسرين ، وأقبل إليه بطارقة من بطارقة الروم فيما بين قنسرين ومعة مصرين فصافوه للقتال وتواقفهم للقتال ، فقتل المسلمون إثني عشر بطريقاً منها رمياً بالنبل ، ثم إن سائر البطارقة ركبت وقالت : نحن تبع لمن بين أيدينا من بطارقة المدائن والحصون ، فمضى أبو عبيدة إلى أنطاكية *

قرأت في تاريخ سعيد بن كَثِير بن عَفِير قال : ثم كانت سنة سبع عشرة وفيها كان إفتتاح قنسرين صلحاً على يد أبي عبيدة ، سار أبو عبيدة إلى قنسرين فافتتحها بصلح ، وأغار على حاضرها فقتل المقاتلة وسبى الذرية ، ولم يدخل مدينة حلب لأنه

لم يكن فيها أحد ، كانت قد تركت قبل الإسلام ، فبعث إلى عمر بثلاث سبي الحاضر .
وقد ذكر سعيد بن البطريق النصراني في تاريخه ما حكاه ابن عائد أتم خبراً
فأوردته بما فيه من الزيادة ، ولعل الزيادة إنما أخذها من كتبهم ، قال : وكان هرقل
قد تنحى من دمشق إلى حمص ، فلما سمع هرقل أن المسلمين قد أخذوا فلسطين
والأردن وصاروا إلى البثنية خرج من حمص إلى مدينة أنطاكية ، ففرض الفروض
واستنفر المستعربة من غسان ، وجذام ، ولخيم ، وكل من قدر عليه من الأرمن وأقام
عليهم قائداً من قواده يقال له ماهان ، ووجه بهم إلى دمشق ، وذكر أمر دمشق وفتحها
وقال : وكل من أفلت من الروم من المقاتلة لحق بهرقل بأنطاكية ، فلما سمع هرقل أن
دمشق قد فتحت ، قال : عليك السلام يا سورية ، ثم سار حتى دخل قسطنطينية ،
وذلك في السنة الثالثة من خلافة عمر بن الخطاب .

وكتب عمر بن الخطاب إلى عمرو بن العاص أن يصير بجنده إلى فلسطين ،
وكتب إليني قد استعملت يزيد بن أبي سفيان على دمشق وشرحيل بن (٢٥٥-و)
حسنة على الأردن ، وأبا عبيدة بن الجراح على حمص ، فسار عمرو بن العاص إلى
فلسطين ، وشرحيل إلى الأردن ، وسار أبو عبيدة بن الجراح إلى بعلبك ، فقالوا :
نحن على ما صالحتم عليه أهل دمشق ، فكتب لهم أماناً ، ثم سار إلى حمص ، وكتب
لأهل مدينة حلب الأمان ، ودخلت المدائن كلها في الصلح ، فالمدائن كلها صلح ، ثم
اتصل بالمسلمين قدوم عمر بن الخطاب إلى بيت المقدس ، فخلف أبو عبيدة بن الجراح
عياض بن عثم على أصحابه ، وخلف يزيد بن أبي سفيان معاوية بن أبي سفيان
على أصحابه وخلف عمرو بن العاص ابنه عبد الله بن عمرو على أصحابه ، ولقوا
عمر بن الخطاب عند فتح بيت المقدس .

وقال : ثم رجع عمر بن الخطاب من بيت المقدس إلى المدينة ، وخرج أبو عبيدة
ابن الجراح إلى حمص ، وسار من حمص إلى قنسرين ، فكتب إليه أهل قنسرين
يسألونه المواعدة سنة ، فمن سار إلى الروم فهو حرب ، ومن أقام فهو ذمة و صلح
فأجابوهم ولم يعزوهم ، وجعلوا عموداً قائماً بين الروم وبين المسلمين ، ليس للمسلمين

أن يجوزوا ذلك العمود إلى الروم ، ولا للروم أن يجوزوا ذلك إلى المسلمين ، وصوروا في العمود صورة هرقل جالسا في ملكه ، فرضي بذلك أبو عبيدة ، فيسما نهر من المسلمين على خيولهم يتعاطون الفروسية إذ مر أبو جندل بن سهيل بن عمرو على فرسه ملأ فروجه في يده قناه جديدة فمر بذلك العمود وتلك الصورة فنصب زج رمحه في عين (٢٥٥ - ظ) تلك الصورة غير متعمد لذلك ، فقفا عين التمثال ، فأقبل بطريق قسرين وقال لأبي عبيدة : غدرتم يا معشر العرب ونقضتم الصلح ، وقطعتم المئدد التي بيننا وبينكم ، فقال أبو عبيدة : ومن نقضه ؟ قالوا : الذي فقفا عين ملكنا ، قال أبو عبيدة : فما تريدون ؟ قالوا : لا نرضى حتى نقفا عين ملككم ، قال أبو عبيدة : صوروني في صورتكم ، ثم افعلوا ما بدا لكم ، قالوا لا نرضى بتصوير إلا ملككم الأكبر ، فأجابهم أبو عبيدة إلى ذلك ، فصورت الروم مثال عمر بن الخطاب في عمود وأقبل رجل منهم حتى فقفا عينه برمحه . فقال البطريق : قد أنصفتونا ، وبعد سنة أقاموا على الصلح والذمة (١) .

أخبرنا أبو الحسن محمد بن أحمد بن علي قال : أخبرنا أبو محمد القاسم بن علي الحافظ ، وأبنا أبو القاسم عبد الصمد بن محمد القاضي قال : أخبرنا أبو الحسين علي بن المسكلم إذنا قال : أخبرنا أبو القاسم بن أبي العلاء قال : أخبرنا أبو نصر الجندكي قال : أخبرنا أبو القاسم بن أبي العقب قال : أخبرنا أبو عبد الملك القرشي قال : حدثنا محمد بن عائذ قال : قال الوليد : قال : وقطع - يعني قسرين - فمضى أبو عبيدة بن الجراح إلى أنطاكية فصالحه أهلها على الإقامة . . . فأدرهم الثلج . . . الثلج ارتحلوا فلما كان . . . (٢٥٦ - و) (٢) .

١ - تاريخ سعيد بن البطريق ٢ / ١٣ - ٢٠ ، هذا وقد أصاب الاصل بعض الطمس فاستدرك من ابن سعيد .

٢ - لقد وقعت هذه الاوراق (من ٢٥١ ظ الى ٢٥٦ - و) في آخر المجلدة وقد طمس ما جاء فيها الى درجة شديدة استحالت القراءة فيها ، وقد تمكنت من استدراك معظم ما طمس من مغازي ابن حبيش ، الذي طبعته مؤخرا في بيروت وبقيت أماكن لم أستطع تداركها فتركتها كما هي .

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وبه توفيقى

وقال البلاذري : حدثني محمد بن سَهْم الأنطاكي عن أبي صالح الفراء قال : قال مَخْلَدُ بن الحسين : سمعت مشايخ الثغر يقولون : كانت أنطاكية عظمة الذكر والأمر عند عمر وعثمان رحمهما الله ، فلما فتحت كتب عمر بن الخطاب إلى أبي عبيدة أن رتب بأنطاكية جماعة من المسلمين أهل نيات حسنة ، واجعلهم بها مرابطة ، ولا تجبس عنهم العطاء ، ثم لما ولي معاوية كتب إليه بمثل ذلك ، ثم إن عثمان كتب إليه يأمره أن يلزمها قوماً ويقطعهم قطائع ، ففعل .

قال ابن سَهْم : وكنت واقفاً على جسر أنطاكية على الأرناط فسمعت شيخاً مستنّاً من أهل أنطاكية ، وأنا يومئذ غلام ، يقول : هذه الأرض قطعة من عثمان تقوم كانوا في بعث أبي عبيدة ، أقطعهم إياها أيام ولاية معاوية الشام .

وقال البلاذري فيما حكاه قال : وبلغ أبا عبيدة أن جمعا للروم بين معاركة مَصْرين وحب ، فلقبهم وقتل عدة بطارقة وفض ذلك الجيش ، وسبى وغنم وفتح معارة مصرين على مثل صلح حلب ، وجالت خيوله حتى بلغت بوقا ، وفتحت قرى الجبومك وسيرمين ، ومرتحوان ، وتيزين ، وصالحوا أهل دير طيايا ، ودير النفسيلة على أن يضيفوا من مرء بهم من المسلمين ، وأتاه نصارى خنصره فصالحهم وفتح أبو عبيدة جميع أرضي قنسرين وأنطاكية^(١) . (٢٥٦ - ظ) .

١ - فتوح البلدان ١٥٣ - ١٥٤ .

وتعاطوا الامور المنكرات ، فضعف أمر لشعور واختل ووهى عقد نظامها وانحل ، فجرى ما ذكرناه في باب طرسوس ، وحل بالمسلمين من أعداء الله الشدة والبؤس .
 أخبرنا أبو منصور عبد الرحمن بن محمد بن الحسن قال : أخبرنا عمي أبو القاسم علي بن الحسن الحافظ قال : قرأت على الخضر بن الحسين بن عبدان عن عبد العزيز الكتاني قال : أخبرنا أبو الحسن علي بن الحسن بن أبي زروان قال : حدثنا (٢٥٩ - و) عبد الوهاب بن الحسن قال : أخبرنا أحمد بن عمير قال : حدثنا أبو عامر موسى بن عامر قال : حدثنا الوليد بن مسلم قال : وحدثني عبد الرحمن ابن يزيد بن جابر وغيره أن الناس كانوا يجتمعون بالجاية لقبض العطاء وإقامة البعوث من أرض دمشق في زمن عمر وعثمان ، حتى نقلهم الى معسكر دابق معاوية ابن أبي سفيان لقربه من الشعور . (١) .

وقد ذكرنا في الباب المتقدم أن أول من أدرب من المسلمين خالد بن الوليد من جهة الشام وعمرو بن مالك وعبد الله بن المعتم من جهة الجزيرة ، فهي أول مدرسة كانت في الاسلام سنة ست عشرة فيما رواه سيف بن عمر ، وقيل أول من أدرب الاشر مالك بن الحارث في ثلاثمائة فارس ، وألحقه أبو عبيدة بميسرة بن مسروق العبسي في ألفي فارس على ما رويناها أيضا في الباب المتقدم عن أبي اسماعيل محمد بن عبد الله البصري ومحمد بن عائذ .

وذكر البلاذري في كتاب البلدان قال : وقد اختلفوا في أول من قطع الدرب ، وهو درب بغراس ، فقال بعضهم : قطعه ميسرة العبسي ، وجهة أبو عبيدة بن الجراح فلقني جمعا للروم ومعهم مستعربة من غسان وتوخ وايااد يريدون للحاق بهرقل ، فأوقع بهم ، وقتل منهم مقتله عظيمة ، ثم لحق به مالك الاشر النخعي مددا من قبل أبي عبيدة وهو بأنطاكية .

١ - ابن عساکر ٢ / ١١٩ - ١٢٠ .

